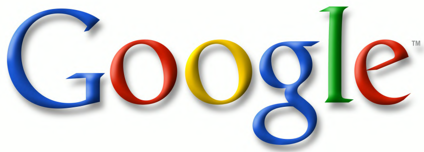
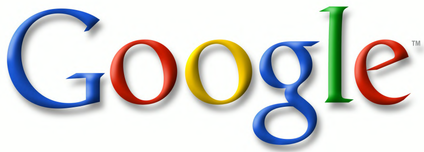

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

DE SYMBOLISCHE SCHRIFTEN

DER

NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

DE SYMBOLISCHE SCHRIFTEN

DER

NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK

DE SYMBOLISCHE SCHRIFTEN

DER

NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK

IN ZUIVEREN KRITISCH BEWERKTEN TEKST

HAAR AANGEBODEN TOT WETTIG GEBRUIK

DOOR

Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN

Oud-Hoogleeraar

'Εὰν — νομίμως —
1 Tim. I:8.

TWEEDE, HERZIENE UITGAVE

TE UTRECHT BIJ
KEMINK & ZOON
1906

VOORBERICHT.

Het is de vervulling van een wensch, dien men mij zeker wel ten goede zal houden, mijne kritische bearbeiding van de Symbolische Schriften der Nederlandsch Hervormde Kerk herzien, en dus verbeterd en vermeerderd, te mogen nalaten. Mocht ik de uitgave van den zuiveren kerkelijk geldigen tekst onzer Formulieren in 1869, *vóór de verschijning van de bekende werken van Dr. Doedes, eene dringende behoefte noemen: het blijft m. i. noodig dat hij in een beknopt handboekje onder ieders bereik zij. Daarbij acht ik het van blijvende waarde dat hier aan den voet der bladzijden in historisch-kritische aanteekeningen rekenschap gegeven wordt van al de wijzigingen, die door de onderscheidene Synoden van* 1566—1619 *in de Geloofsbelijdenis zijn aangebracht, en tevens van de varianten in den Catechismus-tekst, sedert zijne eerste uitgave in* 1563.

Uit de geschiedenis van den tekst der Geloofsbelijdenis, en uit die van den Catechismus evenzeer, blijkt dat het der Gereformeerde Kerk steeds te doen is geweest om „de substantie der leer" die zij belijdt te bewaren en niet om de handhaving van de oudheid der letter. Het is in het voetspoor der vaderen voortgaan wanneer wij er rekening mede houden dat twee en eene halve eeuw lang iedere opzettelijk officiëele „herziening" van de Symbolische Schriften onzer Kerk is achterwege gebleven. Daardoor is de betrekking der Kerk tot hare Formulieren noodwendig gewijzigd. „Al de stukken der leer in alles" te handhaven is zonder de vernieuwing van het actueel verband tusschen de gemeente en die voor haar nooit onverschillig of onnoodig te achten oorkonden van haar wezen als Hervormde Kerk eenvoudig onmogelijk, en buiten dit verband is elke wettelijk opgelegde verplichting voor den Protestant ondragelijk.

De aanwijzing van de gevolgen dezer gewijzigde betrekking tusschen de Kerk en hare Belijdenisschriften, van welker erkenning en toepassing een wezenlijke standhouding van de Belijdenis afhankelijk is, heeft behoord tot de taak, die ik in een vijftigjarigen dienst als leeraar, immers in onafgebroken verband met de Kerk mijner vaderen, steeds getracht heb te vervullen. Daarvan strekt de arbeid, waarvan dit handboekje de vrucht is, met andere geschriften ten bewijze.

Dat dit mijn pogen is miskend geworden van de zijde dergenen die, waarschijnlijk met het oog op een rechtsgeding voor de burgerlijke rechtbank, van geen gewijzigde betrekking in dit opzicht mochten hooren, behoort tot hetgeen ik in mijne lange kerkelijke loopbaan verdrietelijks beleefd heb. Wat mij werd toegedicht, dat ik, van herziening sprekende, niet veel anders bedoelde dan hetgeen de wensch der oude Remonstranten van vóór 1618 was, met hun voorop gestelden eisch tot verandering in fundamenteele punten, wil ik liefst trachten te vergeten, te eerder nu het mij vergund wordt nog eens, in de historische inleiding, die aan deze kritische uitgave van de Symbolische Schriften voorafgaat, en ook met achtneming op zulke onware voorstelling is herzien, mijne bedoeling te staven. Zij was, zooals ik mij in het Voorbericht bij den eersten druk uitsprak, „langs historischen weg aan te toonen, dat het Credo der Kerk door hen, die het in schrift brachten en wenschten te bewaren, niet eenzelvig gedacht is met de letter van het Formulier, en dat dit Credo daaruit te voorschijn treedt tot een voortdurend wettig en evangelisch gebruik, zoodra men die gedenkwaardige oorkonden, in plaats van ze als partijvlag te misbruiken, in het licht der geschiedenis ten licht stelt voor allen, die in het huis zijn."

Amsterdam, 17 November 1894. J. J. v. T.

(50 Jaren na den dag mijner inzegening als Evangeliedienaar.)

DE CONFESSIONEELE PRAKTIJK

IN DE

NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK

1561—1619

De belijdenis der Evangelie-waarheid is de harteslag van het kerkelijk leven en blijft voor de Kerk ten einde toe de voorwaarde van haar bestaan. De stonde van de stichting der Hervormde Kerk in Nederland valt dan ook samen met het ontstaan van hare *Symbolen* of *Geloofsleuzen*, die in wél verstaanbare schrift de uitdrukking bevatten van het gemeenschappelijk geloof, waarin men zich tot ééne Kerkgemeenschap verbond. Die *Symbolische Schriften* of *Formulieren van eenigheid*, gelijk men ze later naar het voorbeeld der Luthersche zusterkerk noemde, moeten nog altijd uitwijzen of wij kinderen van het kerkelijk huisgezin zijn. Nooit heeft men nog die eerwaardige oorkonden kunnen ter zijde stellen, waar het deze vraag gold. Immers de kunst, waarmede men menigmaal òf haar zin heeft getracht te verwringen, òf zich tegen haar wettig gebruik te verbergen of te verweren, is wel het klaarste bewijs dat zij op dit punt eene stem hebben, die niet te smoren is.

Men heeft evenwel, zelfs niet enkel van den tegenstander, zoo dikwijls de exceptie van niet-ontvankelijkheid hooren opwerpen tegen den eisch tot het doen gelden van de Symbolische Schriften, op grond van hare onbruikbaarheid wegens het tijd- en tijverloop sedert haar ontstaan en invoering, dat de vraag bij elke poging tot kerkelijke werkzaamheid op den grondslag der Belijdenis pleegt gedaan te worden: hoe zijn de oorkonden van ons kerkelijk bestaan nu nog te gebruiken?

Wanneer ik tot de beantwoording van die vraag eene behulpzame hand bied, dan bedoel ik niet in de eerste plaats hetgeen men gewoonlijk onder de „handhaving der Formulieren" verstaat. Het kan mijn doel niet zijn, lessen

te geven voor eene kerkelijke rechtspraak, of het mocht misschien de herinnering wezen aan het eerste en het laatste artikel van de wet des geestes des levens van Christus, die in de Kerk heerschappij voeren moet, waarbij bepaald is dat 's Heeren discipelen zich niet mogen laten brengen onder de heerschappij der letter van Formulier of Reglement. De vraag, tot welker beantwoording ik eene historische bijdrage lever, is deze: hoe hebben wij de Belijdenisschriften onzer Kerk te gebruiken als leuzen van samenwerking ook voor dezen tijd, en tot aanwijzing van hetgeen in de Kerk nog altijd gehandhaafd worden moet? Het antwoord op deze vraag wordt met recht gevorderd van hen, die genoegzaam den moed van hunne overtuiging hadden, om voor vriend en vijand uit te spreken, dat niet de geheele Symbolische Schrift *als zoodanig* de blijvende belijdenis der Kerk kan zijn, en die niet minder beslist, met die oorkonden van het aanzijn en het wezen der Kerk in de hand, aandrongen op de handhaving van hetgeen de Kerk niet verzaken kan zonder zich zelve te dooden, en de geloovige niet verzaken mag, omdat het leven der ziel daaraan hangt. Geven de Symbolische Schriften der Gereformeerde Kerk tot deze onderscheiding recht en zijn zij daarop ingericht? Daarvan hangt het af, of zij nog bruikbaar zijn te achten in het leven en den strijd der Kerk. Want die ons de Belijdenisschriften zou willen voorleggen als den Codex, naar welks letter de geloofsrechter heeft te oordeelen, hij zou een onzinnig werk doen, dat vooraf geslagen zou wezen met den ban van eene volstrekte onmogelijkheid en „onprofijtelijkheid" (Hebr. VII : 18). Wel nu, hij zou zich ook niet kunnen streelen met den reuk der rechtzinnigheid. Onze Gereformeerde Symbolen zijn met die bestemming niet geboren. Dit vooral wenschen wij aan te toonen, door eene korte uiteenzetting van *hetgeen de geschiedenis van het ontstaan en de vroegste bewaring en handhaving van onze Formulieren leert omtrent hun wettig en naar de echte kerkelijke beginselen ingericht gebruik.*

Drie punten wensch ik in het licht te stellen:

1. het ontstaan van de Symbolische Schriften;

2 de wijze hoe men met den tekst dier Schriften heeft gehandeld gedurende het eerste tijdperk van het bestaan der kerk;

3. wat oorspronkelijk als het eigenlijk verbindende in die Schriften werd aangemerkt.

---

1. Langs anderen weg dan in de Luthersche kerk zijn de meeste Geloofsbelijdenissen van de Gereformeerde Kerk ontstaan. De *Augustana* en de *Formula Concordiae*, die ginds als de hoofdsymbolen gelden, zijn op vorstelijk bevel door de Theologanten vervaardigd en aanstonds met het gezag der Wet bekleed. De opperste Bisschop, de Landheer, wiens godsdienst ook de godsdienst van het land moest zijn, heeft ze ingevoerd, en de handhaving van die oorkonden der dus aangenomen kerkleer geschiedde als van de Kerkwet des Lands met vorstelijk gezag [1]). De onderdanen mochten de Wet niet veranderen. Aan de Gereformeerde Kerk heeft het vooral ten goede medegewerkt, dat zij òf door hare geboorte in den schoot eener republikeinsche staatsinrichting bij vrijwillige volkskeuze haar geloof belijden mocht, òf ook dat, zoo als in Frankrijk en in de Nederlanden, de machthebbers dezer eeuw haar de belijdenis van haar geloof niet oplegden, maar ontpersten met het zwaard der vervolging. Daardoor zijn hare Confessiën en Symbolische Schriften oorspronkelijk bovenal *professiën* of persoonlijke verklaringen van de geloofsovertuiging der belijders, of waar zij, als in Zwitserland, met medewerking van de

1) Zie W. Broes, *Kerk en Staat*, III, bl. 40, vgg. — Dit was ook het leidend beginsel van de kerkvisitatie van 1527 in Keur-Saksen. Het beginsel, daarbij gevolgd, was ook de leer van de Remonstranten (H. Grotius, *De imperio summarum potestatum circa sacra*), van Hobbes (*Elementa philos. de Cive; — Leviathan*) en ook van Spinoza (*Tract. Theol. polit.*).

Overheid tot stand kwamen, daar was het toch de macht des volks, door de stem der gemeente geleid, die zich dus deed gelden. Er was geen hooger lastgeving en geen andere band dan die gelegen was in de gehoorzaamheid aan God en zijn Woord.

In de gemeente, die zich in de zestiende eeuw in Nederland van Rome scheidde, was een machtige invloed van buiten van groote beteekenis, te weten van de Geneefsche Kerk door middel van de leerlingen van Kalvijn en Beza, die, gelijk in Frankrijk, zoo ook in de zuidelijke Nederlanden als leeraren optraden, nadat zij te Genève hunne opleiding hadden ontvangen [1]). Op de oude Synoden was vaak het geval wat van de te Tournay (à la Palme) in 1563 vergaderde staat opgeteekend, dat zij besloot *„qu'on suivrait le conseil de ceux de Genève."* Bij het opstellen van hare Belijdenis volgden de voorgangers der gemeente het voorbeeld van de Gereformeerde Kerk in Frankrijk, met het kennelijk streven om een weerklank te geven op hetgeen dáár beleden werd. Doch wanneer men den raad of het voorbeeld van elders volgde, dan was het naar eigen overtuiging, gelijk in de wijze te zien is waarop men het deed. Men gaf toch inderdaad eene eigene, eene Nederlandsche Belijdenis. Waarom? Blijkbaar omdat in de Fransche Belijdenis, die in het jaar 1559 op de Parijsche Synode was aangenomen, niet genoeg de wangevoelens der Wederdoopers werden wederlegd, waaraan hier meer dan in Frankrijk behoefte bestond. Het was een zelfstandig volgen bij deze belijders, een voldoen allereerst en allermeest aan den drang des harten en ook aan den nooddwang der behoefte aan zelfverdediging tegen de bestrijding van hun geloof.

Ziedaar de oorsprong van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Zij was eene *professie* en eene *apologie*, „faicte *d'un*

1) Hoevelen uit de Nederlanden te Genève theologisch onderwijs genoten hebben kan door ieder worden nagezien, sedert in 1860 werd uitgegeven: *Le livre du Recteur. Catalogue des Étudiants de l'Acad. de Genève de* 1559—1859. *Genève, J. G. Fick.*

commun accord par les fidèles qui conversent ès pays-bas, lesquels désirent vivre selon la pureté de l'Evangile de nostre Seigneur Jésus Christ" [1]).

Hetzelfde karakter vertoont de alleroudste belijdenis onzer Nederlandsche Gereformeerden, welke door à Lasco in 1550 of 51 aan Koning Eduard VI, in Engeland, waar zij als vreemdelingen vertoefden, was aangeboden. „Het moet," schreef Lasky aan den Koning, „aan allen openbaar worden, en geen der vijanden zelfs zal het kunnen ontkennen, dat de ware Kerk van Christus hier door ons op uw gezag wordt ingericht, omdat het blijkt dat wij haar op geen anderen grond verzamelen, in stand houden en besturen dan op die geloofsleer en hare openlijke belijdenis (*professione*), die de Heere Christus zelf als den eenigen grondslag van geheel zijne Kerk voor alle tijden heeft toegezegd." Op den dus beleden geloofsgrond wilde men zich met gelijkgezinde broeders vrijwillig vereenigen. Aan het slot toch der oude Londensche belijdenis lezen wij: „Dit kort begryp deser leeringhe hebben wij willen laten uitgaan, opdat alle deghene, die haer willen voeghen tot der ghemeynten, versekert wesen moghen, datse niet door eenighe menschelicke leeringhe, maar bij de stemme Gods, door de Enghelen, Propheten en Apostelen voortghebracht, tot der warachtigher kennisse Gods ende Christi, ende oock tot den eeuwighen leven vergadert en wtgheroepen werden" [2]).

Het was ook in Nederland de samenvloeiende gemeente, die haar geloof vond uitgedrukt in de Geloofsbelijdenis, welke door Guido de Bray aan den Koning van Spanje en de Overheden in de Nederlanden werd voorgehouden. Daarvoor erkend en aangenomen, werd zij als een algemeen gevolgde standaart, als het *Symbolum*, het *Parool* der *strijdende* en *lijdende* gemeente, waaraan men elkander en bepaaldelijk de leidslieden der gemeente herkennen zou, in de eerste Synoden gebracht, waar b. v. reeds te Armen-

1) Titel van 1561.

2) Joh. a Lasco, *Opera*; ed. A. Kuyper, II, p. 290, 333.

tières in 1563, werd bepaald, „que les Anciens et Diacres signeront la Confession de Foy”, hetwelk van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis moet verstaan worden [1]).

Opmerkelijk is vooral de betrekking van de Nederlandsche en de Fransche Geloofsbelijdenis [2]) onderling, die immers in

1) Hare oudste geschiedenis is uit de bronnen nu eerst goed beschreven geworden door Dr. L. A. van Langeraad in zijn akademisch proefschrift: *Guido de Bray, zijn leven en werken* (1884). Daar verneemt men o. a. hoe de Bray voor de Belijdenis en het beroep daarmede op den Koning audientie zocht door het werpen over den buitenmuur van het kasteel te Doornik van een pakket, waarin het kleine boeksken geborgen was, met een bezwaarschrift naar aanleiding van scherpe vervolging van „de ketters” in de stad. Wat men van bepaalde voorafgaande medewerking aan- en goedkeuring van de Confessie door Godgeleerden en Edelen heeft verhaald, berust meestal op een verhaal van Mart. Schoock in de Voorrede voor zijn boek: *De bonis ecclesiasticis.* Wat hij opgaf, als ontleend aan zekere (*certa*) maar ongenoemde documenten, is door Dr. van Langeraad op den keper beschouwd en daarbij is gebleken, „dat de berichten van Schoock en Thysius hieraan hun ontstaan te danken hebben, dat men op de eerste verschijning van de Confessie verhalen heeft toegepast, die er in geen verband mede staan.” Voorts „dat de woorden” (op den titel): „faicte d'un commun accord par les fidèles, qui conversent ès pays-bas” geen betrekking hebben op de „voorafgaande goedkeuring van een groot aantal predikanten, wier instemming zou kunnen beschouwd worden als door hen voor het volk gedaan, maar dat zij alleen beteekenen, dat de Bray wist in de 37 Artikelen de geloofsovertuiging uit te spreken van zijne aanhangers te Doornik en elders in deze landen.”

2) Zie omtrent den oorsprong der Fransche Geloofsbelijdenis: Joa. Calvini *Opera*, Tom. IX, in *Corp. Reformatorum*, Tom. XXXVII (Brunsv. 1870), in de Prolegomena, p. LX, seq., conf. p. LV seq., en voorts p. 721, seq., en p. 739, seq. — Hierop wees Dr. J. I. Doedes in de *Stemmen voor Waarh. en Vrede*, 1880, bl. 615, vgg. — Het heeft tot op de verschijning van het hier aangehaalde deel van de *Opera Calvini* in het *Corpus Reformatorum* als ontwijfelbaar gegolden dat de *Confessio Gallicana* uit den boezem der Parijsche Synode van 1559 — hoe dan ook — is voortgekomen. Maar nu is gebleken dat door die Synode slechts „één en ander is toegevoegd en zeer weinig veranderd” aan een Concept, door Kalvijn aan haar gezonden, uit XXXV artikelen bestaande, dat op zijne beurt eene uitbreidende bewerking was van eene Geloofsbelijdenis, door *de gemeente in Parijs* in 1557 aan Koning Hendrik II aangeboden, naar aanleiding van de vervolging, die zij in dit laatstgenoemde jaar te lijden had. Deze Parijsche belijdenis, waaraan Kalvijn reeds dadelijk toen zij hem werd medegedeeld de hand gelegd had tot hare vervolediging, vindt men in de *Lettres de Calvin* (T. II, p. 151), uitgegeven door *Jules Bonnet* in 1854. — In de dus tot stand gekomen *Confessio Gallicana* moet niet voorbijgezien worden de in de *Opera Calvini* (*Corp. Ref.*

den gemeenschappelijken inhoud, waar het de hoofdzaken t. w. den inhoud van het Evangelie geldt gelegen is. Blijkbaar heeft de Bray de Fransche Confessie op den voet gevolgd en nagevolgd, en naar het schijnt is zijn opstel later wederkeerig ter uitbreiding van zijn model ten voorbeeld genomen. Wegens die innerlijke betrekking mochten de beide Confessiën als eene en dezelfde worden aangemerkt. Dit is in het Convent te Wesel werkelijk geschied. De oude Gereformeerden reikten elkander op den inhoud der gezamenlijke belijdenis de hand, terwijl men het gemeenschappelijk geloof uitsprak. Niet om het uitwerken van dogmatische stellingen, maar om het *Credo*, de substantie der leer die men beleed, was het te doen. De gemeente, op den Nederlandschen grond geboren, had in Engeland getuigd van haar geloof naar de behoefte van tijd en plaats, kennelijk met de zucht, waarmede à Lasco haar bezielde, om geen partij te kiezen in den strijd tusschen Luther en Kalvijn. Tien jaren later getuigde zij in de Nederlanden, onder den invloed van Kalvijn, met het doel om wèl onderscheiden te worden van de opkomende sekten en ook van de volgers van Luther. Hare belijdenis is geen wet, die haar gesteld, maar integendeel eene overtuiging, die door haar uitgesproken werd, en deze belijdenis vormde welhaast de banier voor de gelijkgezinden, die zij handhaafden ten bloede toe. Zij was inderdaad *Formulier van eendracht* bij haar ontstaan, vóórdat zij *Formulier van eenigheid* in de Kerkorde werd.

l. l. p. 739—751). aangewezen overeenkomst met de *Confession des Escholiers* (d. i. Belijdenis der Akademieburgers, t. w. in den ruimsten zin: Professores, Magistri et auditores publici), door Kalvijn opgesteld bij de stichting der Akademie van Genève in 1559. — Opmerkelijk is het streven van Kalvijn naar eenheid in de Belijdenis der kerken, hetwelk onder de redenen mag gerekend worden, waarom hij zoo weinig ingenomen was met den ijver om eigen Geloofsbelijdenissen openbaar te maken. Hoe het gekomen is dat als auteur van de Gallicana heeft kunnen genoemd worden de edelman en prediker Antoine de Chandieu, wordt verklaard uit het aandeel dat deze gehad heeft én aan de Parijsche Geloofsbelijdenis van 1557 én aan het tot stand komen van de Synode der Fransche gemeenten in 1559. Zie de *Histoire des Eglises réformées de France* (aan Beza toegeschreven) T. I. p. 172, suiv.

Het was een kritieke tijd, en dus ging men zeer critisch te werk bij de onderteekening van de Belijdenis. Ja, wij kunnen wel zeker zijn, dat men haren tekst goed verstond vóór en aleer men er den hals voor wagen ging. Jac. Trigland heeft dit aan Uytenbogaert eens doen opmerken, toen hij schreef: „Meent de historieschrijver dat die alle dage gaen in het perijckel van haer leven, en dat om hares gelooves wille, haer soo souden laten blinthocken, of soo los over hare belijdenisse henen loopen, ende haer geloof, na de Paepsche wijze, op het goed credyt van anderen aannemen?" [1]) Later tijd, toen men met den naam van confessioneel-rechtzinnig lof en voordeel behalen kon, was voor de critiek niet half zoo gunstig.

Doch ik mag nog niet van de confessioneele critiek der vaderen spreken. Eerst slaan wij een blik op het ontstaan van den Heidelbergschen Catechismus.

Dit kleinood onzer Kerk leeft in alle harten, die „gereformeerd zijn naar Joh. 3," zoo als Frederik de Vrome placht te spreken, en het leefde vóór dat het geschreven was in het hart van den Vorst, die het aan zijn land en aan de Gereformeerde Kerk van alle landen schonk. Dit is het wat aan onze Symbolische Schriften nog altijd kracht en gezag geeft, dat zij leven in de harten vóór en na. Bestond er geene Gereformeerde gezindheid meer, dan hadden die Symbolen geen ander gezag of beteekenis meer, dan dat zij getuigden tegen den naam, dien eene ontaarde gemeenschap er van mocht willen ontleenen.

Algemeen is de mannelijke belijdenis bekend, welke de Keurvorst van de Paltz in 1566 op den Rijksdag te Augsburg heeft afgelegd met zijnen Catechismus vóór zich, maar minder bekend is zeker een pas aan het licht gekomen brief van zijne hand aan zijn schoonzoon, Johan Frederik van Saksen-Gotha, den Lutherschen ijveraar uit de dagen

1) J. Trigland, *Kerkel. Geschiedenissen*, f° 102.

toen men nog pas bezig was den Catechismus in schrift te brengen (10 Juni 1562). Daarin schreef de Keurvorst, nadat hij zich had verdedigd wegens zijne toegefelijkheid in een geschil over eene erfenis met Hertog Wolfgang van Tweebrugge: „Wat nu het eeuwige en alzoo het heil mijner ziel belangt, ik dank mijnen lieven God, dat Hij mij heeft leeren bidden, en wel het heilige Onze Vader. Welnu, wanneer ik spreek: Vader onze, of Onze Vader, die in de hemelen zijt! dan geloof en weet ik zeker, dat ik zijn kind ben. Omdat ik dan zijn kind ben, zoo ben ik ook een broeder van Gods Zoon, onzen Heer en Heiland Jezus Christus, en alzoo zijn medeërfgenaam van alle die geestelijke goederen, die Hij allen zijnen geloovigen door zijne menschwording, lijden, sterven, opstaan en hemelvaart in zijn Koninkrijk, dat geestelijk is met alles wat daartoe behoort, verworven heeft. Deze kan mij geen duivel, hel, wereld of eenig mensch ontnemen; ik ben er zoo zeker van door het geloof, als had ik ze in mijne hand. Laat mij dit zijn tot een recht fondament, gelegd op den hoeksteen Jezus Christus, waarvan Paulus zegt 1 Kor. 3: „Niemand kan een ander fondament leggen dan hetgeen gelegd is, Jezus Christus.

„Nu mag U. L. laten aankomen duivel, dood, hel en wereld, met hun aanhang; ofschoon zij de tanden laten zien, mij zuur aanzien, woeden, razen en pochen, zij hebben niets aan mij, zoo min als aan mijn Heer en Hoofd Christus, wiens arm lid ik ben. Ja zij kunnen mij allen te zamen zonder den wil mijns Vaders het kleinste haar niet krenken, zij mogen doen wat zij willen, al nemen zij mij het tijdelijk goed, waar ik toch niet veel om geef, en het tijdelijk leven, voor zoo ver hun dit door mijnen lieven Vader mocht worden toegelaten. Zij helpen mij zoo toch tegen hun wil en dank in het vaderland, waar ik, sedert ik van nieuws geboren ben, naar Joh. 3, dagelijks naar verlang, daar ook mijne ziel dan zal rusten, tot op den dag dat het lichaam weder opstaan zal en ziel en lichaam

weder vereenigd worden, om met al de uitverkorenen eeuwig te leven en te bezitten die goederen, waarvan ik zoo even sprak. Dit is mijn geloof, troost en vreugde, waarbij ik met blijdschap het *Te Deum laudamus* kan zingen. Ontbreekt mij nu nog iets, zoo vaar ik in het gebed voort en bidde God den Vader om zijnen Heiligen Geest, en dat vanwege zijnen lieven Zoon onzen Heer Jezus Christus, en ik ben in het geloof volkomen verzekerd en gewis, zoo als mij mijn Heiland beloofd heeft, dat wanneer ik den Vader in zijnen naam, en inzonderheid wanneer ik om den H. Geest bid, ik zal verhoord worden. — Nu zegge mij U. L. of ik hierin verkeerd geloof en of ik dit geloof van eenen mijner raden of predikers heb geleerd, dan wel van mijnen lieven Vader in den hemel, en of ik niet een fondament heb, tegen hetwelk de poorten der hel niets vermogen.

„Dat U. L. echter in uw schrijven over Joh. 6 met mij disputeert, in de meening mijn argument, in mijn vorig schrijven aangevoerd, om te stooten, en dat gij mij beschuldigt als maakte ik God tot een leugenaar (waarvoor God mij behoede), omdat ik niet wil toegeven, dat men het lichaam en het bloed van Christus lichamelijk met den mond, maar geestelijk ontvangt: — ik weet wel, dat die de woorden van Christus niet voor zeker en recht en waarachtig houden wil, God tot een leugenaar maakt. Maar dat ik dit doe, daarvan ben ik God dank! nog niet overtuigd. — Ik vind bij het vlijtig nalezen van de vier Evangelisten en den Apostel Paulus, waar zij van dezen handel schrijven, niets van een lichamelijk eten of drinken van het lichaam en het bloed van Christus met den mond" [1].

Is het niet, als hooren wij hier uit den mond van den

1) A. Kluckhohn, *Briefe Friedrich des Frommen. Kurfürsten von der Pfalz, mit verwandten Schriftstücken*, I, S. 310, fgg. — Dat de Keurvorst in den inhoud en de inrichting van den Catechismus te huis was, blijkt o. a. uit een brief, door diezelfde hand medegedeeld als bijlage in eene verhandeling tot beantwoording van de vraag: *Wie ist Kurfürst Friedrich III von der Pfalz Calvinist geworden.* In *Jahrb. der hist. classe der K. (Bayerschen) Akad. der Wissenschaften* 1866.

Keurvorst den Catechismus spreken? Inderdaad hij spreekt, want zijn inhoud *leefde* in den kring, waarin hij ontstond, toen die geloofsinhoud ontwikkeld en uitgedrukt werd in de Vragen en Antwoorden, om „des christens eenigen troost in leven en sterven" te ontvouwen. Dit is de voorwaarde, waarop een Catechismus alleen een symbolisch karakter verkrijgen kan, dat hij eerst van binnen geleerd zij vóór dat men hem aan een opkomend geslacht van buiten laat leeren.

De oorsprong van het voortreffelijk Heidelbergsch leerboek is in den laatsten tijd met nauwkeurigheid in het licht gesteld [1]. De Keurvorst Frederik III had „bevonden," zoo schrijft hij, „dat in zijn vorstendom eene groote ongelijkheid en onrichtigheid in catechetische geschriften plaats had en dat er aan menige plaats in het geheel geen gebruikt werd," en dit deed hem aan Zacharias Ursinus, Hoogleeraar te Heidelberg, en aan Caspar Olevianus, Predikant aldaar, de taak opdragen een leerboek te vervaardigen, „dat zoowel voor de jeugd, als voor de kerkdienaren" dienen moest. Ursinus leverde in de latijnsche taal een opstel, dat de grondstof voor het leerboek bevatte, en een ander, dat als voorbeeld dienen kon. Olevianus arbeidde met het oog op deze opstellen en leverde in de Hoogduitsche taal het voortreffelijk werk, dat de eer heeft het algemeen symbool der Gereformeerde Kerk te zijn, bekend en gebruikt zoowel in de hooglanden van Schotland, als in de dalen van Rhetië [2]. Het blijkt niet slechts uit de andere

1) Zie vooral K. Sudhoff, *C. Olevianus und Z. Ursinus Leben und ausgewählte Schriften*, 1857, S. 88, ffg.; J. I. Doedes, *de Heidelb. Catech. in zijn eerste levensjaren*, 1867, bl. 17, vgg. Later verschenen de reeds aangehaalde *Briefe Friedrich d. Fr.*, in 1868, die veel belangrijks bevatten voor de geschiedenis van den Catechismus. Maar inzonderheid moet vermeld worden voor zijne „wordingsgeschiedenis" het in 1890 verschenen werk van Dr. M. A. Gooszen: *De Heidelbergsche Catechismus*, *Textus receptus met toelichtende teksten*, en niet minder het in 1892 uitgegeven vervolg daarop: *De Heidelbergsche Catechismus en het boekje van de Breking des broods in het jaar* 1563—64 *bestreden en verdedigd.*

2) Zie de belangrijke mededeelingen van Dr. Doedes in zijne *Merkwaardig-*

werken van Olevianus, maar ook uit de groote overeenstemming tusschen de zegswijze van den Catechismus en die van den Keurvorst zelven, dat deze leeraar, aan wien Frederik zoo nauw verbonden was, de eigenlijke *redactor* van den Catechismus geweest is. Het opstel, door den Keurvorst met instemming ontvangen, werd door hem in het begin van 1563 aan „eene vergadering van al de Superintendenten, voornaamste Kerkedienaren en Theologanten van de Paltz" medegedeeld, die het met de andere opstellen „vergeleken" en daarna onderschreven [1]). Zoo verscheen de Catechismus in Februari 1563 in druk en werd aanstonds in des Keurvorsten landen ingevoerd, ook in de Nederlandsche gemeenten, zoo als blijkt uit de Kerkorde en uit de Nederlandsche vertaling van den Catechismus, in dat jaar te Heidelberg gepubliceerd. In hetzelfde jaar werd hij, blijkens de oudste Emdensche uitgave, reeds naar Nederland gebracht in de Nederlandsche taal.

Wij behoeven dus in de geschiedenis der wording van den Catechismus het gezag van den Keurvorst niet te miskennen als een hoofd-factor van zijn ontstaan, om te doen uitkomen hoe dat leerboek, als uit den schoot der Paltzische Kerk geboren is en uit haren ijver in het belijden der geloofsovertuiging, die in de Paltz, in Zwitserland, en in Nederland leefde, en dat zij dus het karakter der Gereformeerde belijdenisschriften duidelijk vertoont.

Vooral is het der moeite waardig na te gaan, hoe dat leerboek Belijdenisschrift geworden is in onze Nederlandsche Kerk.

Het was door de overeenstemming, die bestond tusschen de Hervormden hier te lande en die van de Paltz. Dit wordt geheel miskend door Ypey en Dermout, als zij ons

heden uit den oude-boeken-schat, in de *Godgel. Bijdr.* van 1869, 6e stuk. (*De Engadijnsche vertaling van den Heid. Cat.*)

1) Keurv. Frederik aan Johan Frederik den Middelste, bij Kluckhohn, S. 390 Verg. eene M. S. aanteekening bij O. Thelemann, *Handreichung zum Heid. Katechismus*, S. 570, aangehaald door Dr. Gooszen, I, bl. 23.

verhalen[1]): „Door het landsheerlijk bevel werd hij dadelijk door Datheen vertaald en te Emden uitgegeven. En toen nu in 1566 in de Nederlanden de Hervormde kerk gesticht werd, werd de psalmberijming van Datheen hier ingevoerd, en dus ook de Catechismus." Men wist toen niet beter. De vertaling van den Catechismus, te Emden in 1563 verschenen, is niet van Datheen. De Paltzische Kerkorde, in het Nederlandsch eerst in 1566 uitgegeven, bevat mede eene vertaling van den Catechismus, die insgelijks niet door Datheen is vervaardigd[2]). En, wat het voornaamste is, de Hervormde Kerk is hier te lande niet gesticht in 1566. Neen, de Hervormde Kerk is hier te lande gesticht, wanneer meent gij? in 1523, toen het eerste martelaarsbloed stroomde? of in 1561, toen de Geloofsbelijdenis in het licht verscheen? of in 1568, toen het Convent te Wesel samenkwam? of in 1578, toen de eerste Nationale Synode op den Nederlandschen grond werd gehouden? — het was niet in 1566. De Psalmberijming van Datheen is zeker een krachtig middel geweest tot bevordering van het gebruik van den Catechismus, maar deze is niet met de Psalmberijming ingevoerd. Hij is hier veeleer ingehaald.

Te Heidelberg en Emden werd hij in het Nederlandsch uitgegeven in het jaar van zijne invoering in de Paltz. De tweede Emder uitgave is schier te gelijk met de Psalmen van Datheen verschenen, en reeds in het volgend jaar (1567) werd hij te Deventer gedrukt: ook deze uitgave is geene bloote reproductie van het werk van Datheen. De Hoogleeraar Doedes leidt uit deze door hem aan het licht gebrachte oudste geschiedenis van onzen Catechismus dit gevolg af, „dat hij met eenige graagte ontvangen werd"[3]): ik zou liever zeggen: met honger. Ja, met honger en dorst naar „den eenigen Troost." Ziedaar de grondslag van het gezag, dat de Catechismus heeft in onze Kerk. Als kerkelijke

1) *Geschiedenis der Ned. Herv. Kerk*, I, bl. 459.

2) Zie Doedes, t. a. p.

3) T. a. p. bl. 115.

Belijdenisschrift is hij eerst aangenomen nadat hij jaren lang als leerboek was gebruikt, op aanbeveling van de vergadering te Wesel (1568) en van de Synode te Emden (1571), en kerkelijk ingevoerd van provincie tot provincie [1]), en voor de geheele Kerk door de Synode van Dordrecht in 1619. Dus is de Catechismus evenmin als de Geloofsbelijdenis van boven opgelegd, maar in de vaderlandsche gemeente ingehaald, „niet met dwang, maar gewilliglijk."

De *Leerregelen der Synode van Dordrecht* hebben uit den aard der zaak eene geheel andere geschiedenis. Zij kunnen niet op eenen zoo ouden, zoo echt confessioneelen adel bogen; zij staan ook naar hun aart en oorsprong niet op dezelfde lijn met de Confessie en den Catechismus, maar behooren tot eene tweede klasse van Formulieren, die wij van de eerste, de eigenlijk symbolische reeks moeten onderscheiden [2]). De oude kerkelijke praktijk leert ons dit reeds, volgens welke zij niet in de gewone kerkbijbels als geloofsleuze der gemeente aan vriend en vijand werden uitgereikt. Die merkwaardige leerregelen hebben als theologisch betoog niet slechts een tijdelijk, maar ook een schoolsch karakter. Daarom behooren zij tot de Symbolische ἀπόκρυφα, en moeten als een bijzonder deel van het *Corpus doctrinae* worden aangemerkt. Als wapen tegen sommige vijanden gekeerd, kan het niet voor alle vrienden even goed als band van gemeenschap dienen. De Dordrechtsche Synode zelve heeft deze leerbepalingen dan ook niet anders willen beschouwd hebben dan als eene „breede verklaring van de leer der Kerk over de vijf verschilpunten, die in de 17e eeuw tusschen haar en de toenmalige Remonstranten aan

1) In Groningen en Ommelanden in 1595; in Z. Holland 1601; in Drenthe 1602; in N. Holland 1608; in Zeeland 1610; in Gelderland 1610; in Friesland 1610.

2) In deze klasse behooren bij ons, wederom naar hun aart en oorsprong op hun eigene ondergeschikte plaats, *de Vijf Artikelen, opgesteld door de Classis van Walcheren* (1693), aangemerkt te worden. Bij de Zwitsersche kerken: de *Consensus Tigurinus* (1549—1554) en de *Consensus Genevensis* (1552).

de orde waren" [1]). Het is daarom met de bedoeling van de vaderen weinig strookende, wanneer sommige moderne orthodoxisten de tegenstellingen, in de Canones voorkomende, nu nog voetstoots willen gebruiken tegen hetgeen buiten verband met de Arminiaansche grondstelling van den vrijen wil geleerd wordt. Toen de Gereformeerde Vaderen in 1619 de Remonstranten naar behooren hebben wedersproken uit het van weêrskanten gekozen gezichtspunt aan de bovennatuurlijke zijde van de strijdvraag omtrent den diepsten grond van des zondaars behoudenis, hebben zij zich niet ingebeeld, daarmede het laatste woord over het verband tusschen 's menschen zedelijke vrijheid en Gods souvereiniteit te hebben gezegd [2]).

Het moet erkend worden, dat het gebruik van onze Symbolen gemaakt, in sommige opzichten tot misbruik is overgegaan.

---

2. De bewaring van den tekst der Symbolische Schriften gedurende het tijdperk van hun ontstaan, dat is van 1561—1619, verdient in de tweede plaats al onze aandacht. Wij hebben hierbij — het spreekt van zelf — alleen het oog op de Geloofsbelijdenis en den Catechismus.

De tekst der Symbolische boeken moest met zorg bewaard worden. Onnut is de leus, die onduidelijk is, even

1) Zie het Request der Synode aan de Staten-Generaal, vastgesteld in de 177e Sessie (in de *Post-acta*). Omtrent de Leerregelen is het oordeel van Ypey en Dermout juist en billijk: „Die nader opgehelderde punten der leer werden in de algemeene Synode te Dordrecht vastgesteld, niet als een nieuw, afzonderlijk, symbolisch geschrift, maar als een aanhangsel van de Geloofsbelijdenis en van den Catechismus, hetwelk alleen geschikt ware om sommige artikelen, in die beiden wel vervat, maar niet duidelijk genoeg voorgesteld, breeder te verklaren en daaromtrent eene meer duidelijke bepaling te maken" (I, 464).

2) Dit is terecht onderscheiden door wijlen Dr. D. Chantepie de la Saussaye, in zijn *Openbaren brief aan den Hoogl. Scholten*, Ernst en Vrede, I, blz. 264.

als de bazuin, die een onzeker geluid geeft. Onze Kerk heeft dan ook van ouds den tekst der Geloofsbelijdenis, die het eerst en het meest in aanmerking kwam, in wezen gehouden, niet door hem te kristalliseeren, maar door hem behoorlijk te hanteeren. De vaderen hebben wél begrepen, dat het kristal springt, terwijl het woord, dat leeft, onverdelgbaar is als de geest, die er in woont. Hoe de oudste Synoden, tot die van het jaar 1618 toe, met den tekst der Geloofsbelijdenis hebben gehandeld, is in de volgende bladzijden nauwkeurig aangewezen. Men kan zich nu overtuigen dat de varianten der oudste uitgaven iets meer dan typographische fouten en verbeteringen zijn. Daarbij zal men moeten erkennen, dat de Geloofsbelijdenis sedert 1565 in de oude Synoden meermalen is herzien; dat zij in 1566 eene nieuwe bewerking heeft ondergaan, en dat ook de handelwijze van de Dordrechtsche Synode van 1618—19 ten bewijs trekt, hoe ver de oude Kerk geweest is van de meening, dat de letter der Belijdenis anders dan in ondergeschiktheid aan haren inhoud zou moeten worden gehandhaafd.

Men heeft het elkander steeds nagezegd, dat die revisiën niets beteekenend waren en zich tot een enkel woord hier en daar bepaalden. Welnu, het zij voor het vervolg uitgemaakt, dat men zoo alleen spreken kon, omdat men de moeite niet nam de waarheid van het beweerde naar eisch te onderzoeken.

Het herzien van den tekst der Belijdenis behoorde naar de meening van de grondleggers onzer Kerk evenzeer tot hare handhaving als het ongeschonden bewaren van den inhoud der Evangelieleer. Toen de gedelegeerden der Staten Generaal te Dordrecht in 1619 de Synode opwekten om de Geloofsbelijdenis te herzien, beriepen zij zich op „hetgeen in eene Nationale Synode gebruikelijk was"[1]). Met het

1) Sess. 144. — In de „Synode tenu á la Vigne a la Pentecoste, 1565" werd bepaald (Art. 1), „qu'au commencement de chaque Synode on ait à faire lecture de la Confession de Foy des Eglises de ce païs; tant pour protester de notre union, que pour adviser s'il n'y a rien à changer ou amender."

oog op dezen aangewezen weg weigerde de Synode aan den eisch der Remonstranten toe te geven. Zij betwistten de ontvankelijkheid van den eisch tot herziening niet, maar wel het voorop stellen van de bepaling, dat er in den inhoud verandering zou gemaakt worden. Trigland heeft het onderscheid tusschen der Remonstranten eisch en de praktijk der Gereformeerde Kerk duidelijk en puntig dus aangewezen: „Hoewel wy de Nederlandsche Belijdenisse des gheloofs houden den Woorde Godts conform, nochtans, omdat ze een menschelijk schrift is, houden wy die niet voor den Reghel van ons gheloof, maar alleen de H. Prophetische ende Apostolische schriften, aan dewelcke wij deselve Confessie houden altijdt te zijn examinabel. Kan yemant ons overtuyghen datse in eenigh poinct afwijckt van Godes Woordt, wij sullen dat poinct laten varen; meer en mach men ons niet afeysschen. Dat wij die, sonder reden uyt Godts Woort gehoort te hebben, souden moeten laten varen om eenen libertijnschen loskop, houden wy onbillyck te wesen" [1]).

De achtbare stem van Ursinus voegt zich hierbij op eene wijs, die menigen handhaver der rechtzinnigheid in onzen tijd verbazen kan. Hij zegt, sprekende van de Symbolische Schriften: „Zoodanige schriften zijn te houden, niet als schriften, die geloof meriteeren uit haar zelven, gelijk de heilige Schriften, noch als schriften, die een onbewegelijke en algemeene regel des geloofs en der waarheid zijn, gelijk de Symbola der algemeene Kerk; maar zij zijn alleen een norma, regel, uit welke men verstaan kan wat met het gevoelen van de Kerk overeenkomt, die zoodanige Confessie heeft uitgegeven. Doch zij zijn geen norma of regel, naar welken men behoort te oordeelen, of te vonnissen, wat men moet gelooven en toestaan, wat verwerpen en condemneeren; wat waarheid of leugen, wat rechtzinnig of kettersch is; naardien het niet altijd waarachtig is, dat

1) *Kerkel. Geschiedenissen*, fo. 169.

met de Confessie van eene Kerk accordeert; ook is het niet altijd onwaar, dat juist daarmede niet overeenkomt. Zoo behoort men dan niet alleen niet te begeeren, dat alle Kerken het formulier van eene particuliere Kerk zouden onderschrijven, maar daar is zelfs niet ééne Kerk, ja niet één particulier persoon, die aan zoodanige Formulieren verbonden, of daarbij te blijven gehouden is, anders dan met deze conditie: voor zooveel zij met de H. Schrift en de algemeene Symbolen overeenkomen. En daarom zijn dezelve Formulieren onderworpen aan het oordeel en de censure niet alleen van andere Kerken, maar ook van die Kerken, die de Formulieren hebben uitgegeven, mitsgaders van diegenen, die in dezelve Kerken leven en leeren; om, indien in dezelve eenige foute mocht bevonden worden, die te hooren, kennis daarvan te nemen en te examineeren. En indien iets verbetering van doen te hebben bevonden wierd, dat het met gemeene toestemming en met dezelve autoriteit der Kerk, waarmede het gesteld is, verbeterd of verklaard worde" [1]).

Nooit hebben de oudste Gereformeerden aan eene onbewegelijke letter van de Belijdenis gedacht. Dit is eerst opgekomen in later tijd. Het onderscheid tusschen de nieuwe en de oude praktijk is groot; gene riekt naar de hoflucht, deze naar den mutsaard! Hieraan herkennen wij de ware rechtzinnigheid.

De oudste geschiedenis van den tekst van den Catechismus levert natuurlijkerwijs niet dezelfde verschijnselen op. Maar zij levert dit merkwaardig resultaat, waarop in onze aanteekeningen gewezen wordt, dat er geen door de Kerk gearresteerde officiëele Nederlandsche tekst van dat leerboek bestaat. Onze Kerk heeft zich bepaald bij de overneming

1) Ursine *Opera* (1612) f° 425. (*De libro Concordiae vocant admonitio christiana.* Deze *Admonitio* is „*scripta et approbata a Theologis et Ministris Ecclesiarum in ditione Ill. Principis Joh. Casimiri Palatini ad Rhenum*, Edita 1581).

van de vertaling van Datheen en het aan de opzieners van de gemeenten overgelaten voor de zuiverheid van den tekst die gebruikt werd te zorgen [1]). De Dordrechtsche Synode heeft den Catechismus slechts herlezen [2]) om over den inhoud, in verband met zijne opneming onder de Symbolische Schriften, te oordeelen, maar aan eene revisie is niet gedacht. Hij is *en bloc* aangenomen. Dit doende, heeft de Kerk dan ook geen officieelen tekst vastgesteld. Alleen op den inhoud is gelet, en die alleen is aangenomen. Op de letter van het Symbool wordt in onze Gereformeerde Kerk alleen gehecht bij de opstelling en bij de herziening. Die *letter* te willen handhaven *omdat* zij Symbolische schrift is, is ongereformeerd.

Merkwaardig is met betrekking tot den Catechismus de bekende bijzonderheid, dat hem in zijn eerste levensjaar reeds eene merkelijke vermeerdering en verbetering is aangebracht, door de toevoeging van de 80. Vraag en Antwoord (*De Paapsche Mis*) [3]). Hoe men ook over de ge-

1) Dat daarvoor niet genoegzaam gezorgd is, zal uit onze aanteekeningen blijken, evenzeer als het duidelijk worden zal, dat de tekst van Datheen zelf behoort te worden verbeterd.

2) Sess. 147, 148.

3) Het zij mij vergund te dezer plaatse iets in het midden te brengen over de geschiedenis van Vr. en Antw. 80. Door tusschenkomst van den Directeur der Kon. Bibliotheek te 's Hage is mij de bezichtiging vergund geworden van het exemplaar der eerste uitgave, dat te Weenen in de K. K. Hof-bibliotheek bewaard wordt, en ik meen daardoor zoo gelukkig te zijn eenig licht over die geschiedenis te kunnen verspreiden. — Dr. Doedes heeft de onderlinge verhouding van den tekst der oudste uitgaven nauwkeurig opgegeven in het aangehaalde werk, waarheen ik dus mag verwijzen. Het eenige, waarin ik van mijn hooggeschatten vriend verschil, is de beoordeeling van het gedrag van den Keurvorst in het laten invoegen van de genoemde Vraag en Antwoord in de tweede uitgave als iets, dat in de eerste uitgave „übersehen" was, zoo als het bericht aan den lezer zegt. Door Dr. Doedes (a. w. bl. 18) is eenigermate voedsel gegeven aan twijfel aangaande de eerlijkheid van Keurvorst Frederik. Het komt mij voor, dat Dr. Kohlbrügge, die daarover aan Dr. D. schreef (zie *Godgel. Bijdragen*, 1869, 6e St.), juist heeft gezien, ofschoon ik mij den loop der zaak eenigszins anders voorstel. Er is, gelijk men uit de mededeeling van Dr. K. weet, in het present exemplaar, door Frederik aan Maximiliaan gezonden (want dát is het door mij bezichtigde zonder twijfel),

schiedenis dezer bijvoeging denke, het feit zelf doet zien, dat men niet alleen in Nederland, maar ook in de Paltz een ingeplakt blad, waarop Vr. en Antw. 80 staan, overeenkomstig met de eerste redactie, zoo als die voorkomt in de tweede uitgave. Nu schijnt het mij toe, dat eene nauwkeurige waarneming van het blad duidelijk aanwijst, dat wij daarop vóór ons hebben eene redactie van de genoemde Vr. en Antw., *die ouder is dan die van den tweeden druk*, en in ieder geval, een afschrift *niet* van den in de tweede uitgaaf *gedrukten*, maar van een *geschreven* tekst. Men leest er twee maal *Nachtmal* voor *Abendmal; di* voor *die;* ook de interpunctie is verkeerd. Daaruit leid ik af, dat Vr. en Antw. 80 bestaan hebben vóór het tijdpunt van de tweede uitgave, en dat toen dus *kon* gesproken worden van eene uitlating door „übersehen." Het ingeplakte blad draagt ook al de kenmerken van aan het boekje te zijn toegevoegd vóór de afzending; — dat het door Maximiliaan daarin zou zijn gehecht na het ontvangen van dit toevoegsel uit Heidelberg, zoo als Dr. K. gist, is zeer onwaarschijnlijk. Schrift uit dien tijd, is het met een duidelijk teeken van verwijzing naar den gedrukten tekst in het boekje bevestigd en zonder dat eenig blijk van invoeging op den rand der bladzijden zichtbaar is. Het is een afschrift, dat in eene kanselary schijnt gemaakt te zijn: zóó weinig correct is het, ja, het is alsof de afschrijver nauwelijks heeft verstaan wat hij schreef — *more cancellario.* Dit in verband beschouwd met de vroege afzending van het exemplaar, t. w. waarschijnlijk reeds vóór de maand April (den 25en dier maand berichtte de R. Koning de ontvangst, en den 31en Maart zijn andere exemplaren door den Keurvorst verzonden), waardoor het bijna onmogelijk was, dat de tweede uitgave toen reeds bestond, toont ons dat de 80. Vraag en Antw. in hunne oorspronkelijke redactie zoo oud zijn als de Catechismus zelf. Tot opheldering vergelijke men het antwoord zooals het in de 2e uitgave gedrukt is met het H. S. in het Exemplaar, dat te Weenen bewaard wordt:

TWEEDE UITGAVE (IN DRUK):

Frag.

Was ist für ein unterscheid zwischen dem Abendmal des Herrn und der Babstlichen Mess?

Antwort.

Das Abendmal bezeuget uns dass wir volkomne vergebung aller unser sünden haben durch das einige opffer Jesu Christi, so er selbst ein mal am creutz volbracht hat. Die Mess aber lehret dass die lebendigen und die todten nit durch das leiden Christi

GESCHREVEN BIJVOEGSEL IN HET WEENER-EXEMPLAAR.

Frag.

Was ist für ein unterscheidt zwischen dem *Nachtmal* desz Herrn und der Bäbstlichen *Mäsz?*

Antwort.

Das *Nachtmal* bezeuget uns das wir volk*hommene* vergebung aller unser sünden haben durch das einige opffer Jesu Christi so er selbst einmal am creutz volbracht hat. *Di Mesz* aber lehren, das die lebendigen und die todten, nit durch das leiden

onder de oude Gereformeerden van den aanvang af het oog gericht had op de herziening van het geschrift, waaraan men in den strijd der meeningen wilde gekend en erkend zijn.

vergebung der sünden haben, es sey dan, dass Christus noch teglich für sie von den Messpriestren geopffert werde: Und ist also die Mess im grund ein abgöttische verleugnung dess einigen opffers und leidens Jesu Christi.

Christi vergebung der sünden haben, es sei *den* das Christus noch teglich für sie von den Meszpriesteren geopfferd werde. Und ist also die Mesz im grund ein abgöttische verleugnung des einigen opffers und leidens Jesu Christi.

Maar maakt niet het feit, dat de tweede redactie (Doedes, bl. 30, 31), met nog zooveel meer opzet in den derden druk is ingewerkt (bl. 32, vgg.), het oordeel over het „Woord aan den Chr. lezer" (waarbij de uitlating aan een „übersehen" wordt toegeschreven) ongunstig zijn moet? Neen, want ook na den derden druk, daar de exemplaren van den eersten reeds verspreid waren, bleef de behoefte bestaan eene aanwijzing, dat men hier den verbeterden, den compleeten tekst ontving. Aan dien tekst was zeker nu nog iets meer toegevoegd, te weten eene *uitbreiding* van het vroeger gestelde, *maar niet eene nieuwe bestanddeel van het catechetisch onderwijs*, zoo als de bestrijding van de mis was bij de verschijning van de tweede uitgave. Dat men nu trachtte de gelijkheid van den tweeden en den derden druk te doen uitkomen, of liever, dat men trachtte het verschil te verbergen voor de Roomschgezinden en het nog weinig onderwezen volk, hetwelk den Catechismus gebruiken moest, was geen wonder en — geen bedrog. Van het laatste zou alleen sprake *kunnen* zijn bij den tweeden druk. — Men heeft dikwijls gegist naar den oorsprong van Vr. en Antw. 80, en men zegt gewoonlijk met Dr. Wolters (*Der Heid. Cat. in seiner urspr. Gestalt*, S. 126 fg.), dat die gelegen is in het bekend worden (in 1563) van de uitspraken van het Concilie van Trente. Wij zullen niet ontkennen, dat dit van invloed kan geweest zijn op de nadere bearbeiding van het antwoord vóór de laatste redactie, maar het is duidelijk, dat dit voor den *oorsprong* van die vraag en antw. niets verklaart, wanneer deze ouder zijn dan 1563. Fabricius en Alting (aangeh. bij Le Long, *Kort Hist. Verhaal*, bl. 111) weten daarvan ook niet, maar spreken slechts van de begeerte van den Keurvorst om van eenstemmigheid met de andere Protestanten te doen blijken. Het komt mij waarschijnlijker voor, dat de Vraag en het Antw. over „de Paapsche Mis" aan de „Superintendenten, Kerkedienaren en Theologi" op uitdrukkelijk verlangen van den Keurvorst afzonderlijk ter overweging gegeven is, en dat zij eene nadere bearbeiding van het oorspronkelijke, zeker niet volledige antwoord, hebben noodig geacht; daardoor is er achtereenvolgens drieërlei redactie van den Catechismus ontstaan: ééne zonder de 80 Vr.; ééne met de door of van wege den Keurvorst voorgestelde redactie; ééne met de latere uitbreiding. Zoo is het alleszins verklaarbaar, dat eerst, bij ver-

3. Toch bedoelden de grondleggers van de Gereformeerde Kerk de instandhouding van het gebouw, dat zij tot den duren prijs van goed en bloed hadden gesticht. Zij verlangden daartoe zeer bepaaldelijk de bevestiging voor de Kerk van den eenmaal gelegden grondslag, m. a. w. zij verlangden de handhaving van hunne Belijdenis. Dit was evenwel in hunne oogen iets anders dan een zweren bij al de deelen van het Formulier. Zij onderscheidden in de Symbolische Schriften eene onverganke lijke kern, die den grondslag der kerkelijke gemeenschap uitmaakt.

Het teekent evenzeer dat reeds de oudste Gereformeerde Kerk, d. i. de Kerk vóór 1618, hier en elders getoond heeft zooveel waarde te hechten aan de overeenstemming tusschen al de Gereformeerde belijdenissen in het wezen der zaak. Hiervan getuigt de uitgave van een werk als de *Harmonia Confessionum* in 1581 te Genève, in de Moederkerk, toen het er op aankwam de belijdenis der Gereformeerden te doen kennen bij dogmatisch verschil met de Luthersche Zuster-Kerk [1]). In het gemeenschappelijke, t. w. in het gemeenschappelijk *Credo*, achtte men de Gereformeerde belijdenis gelegen. Geen wonder, want hierin is de levenskracht voor de Kerk, zoowel als voor iederen geloovige, het ééne noodige. Het heeft een goeden grond, dat de Gereformeerde Kerk niet spreekt — gelijk de Luthersche wanneer zij de Augsburgsche Belijdenis noemt — van eene „onveranderde" Confessio Belgica, of Helvetica of Gallicana, of Scotica. Zij heeft iets anders, dat „onveranderd"

gissing of althans voorbarig, naar de oorspronkelijke kopij is gedrukt, dat daarna op bevel van den Keurvorst zijne redactie is opgenomen, en eindelijk op het verlangen zijner kerkelijke raadslieden de redactie, zoo als die was vastgesteld in de vergadering der „Superintendenten, voornaamste Kerkedienaren en Theologi." Deze gang der zaak is zeer verklaarbaar bij de eigenaardige verhouding tusschen de kerkelijke redacteuren en den Vorstelijken auteur. Verg. de op bl. XVIII aangehaalde verhandeling van Dr. Kluckhohn, S. 500, fgg.

1) Zie bl. 4 in het *Hist. Overzicht van de officiëele uitgaven der Geloofsbelijdenis*, waar in regel 16 v. b. gelezen worde: „te Geneve" in plaats van „te Bern."

blijft in hare schatting, het is de substantie van hare leer." [1]).

Een treffend bewijs daarvan levert het Convent van Wesel (1568), wanneer in haar ontwerp van Kerkorde (Cap. II, Art. 8) op de ondubbelzinnigste wijs de Nederlandsche Geloofsbelijdenis met de Fransche vereenzelvigd wordt. Stellig waren het twee onderscheidene Confessiën, gelijk ons bleek bij de herinnering van beider ontstaan [2]), en toch heeft die Kerkvergadering ze als ééne Belijdenis beschouwd. Immers wij lezen t. a. p.: „Men zal den beroepene afvragen, of hij in alles overeenkomt met die leere, welke in de Kerke openbaarlijk wordt onderhouden, en vervat is in *de Belijdenisse* (welke eerst van de Kerkendienaren in Vrankrijk aan den Franschen Koning is overgeleverd, ende daarna in het Nederlandsch overgezet zijnde aan den Koning van Hispaniën ende andere Overheden van Nederduitschland is toegeschreven en behandigd), *gelijk ook in den Catechismus*" [3]). Ypey en Dermout hebben hier eene fout van de afschrijvers willen vinden, doch zij hadden zich in de Kloosterkerk te 's Hage kunnen overtuigen, dat het alzoo in het Latijnsche origineel der Acta geschreven staat [1]). Misschien hebben wij te denken aan eene vergissing van de leden der Synode, die niet zullen geweten hebben hoe het met de zaak der Geloofsbelijdenis stond? Dit geloove wie het kan van Datheen, Moded, van Zuylen van Nyevelt, de Rijcke, Ph. van Marnix . . . . Voorwaar, deze „wakkere geleerde en statelijke" mannen hebben wel geweten dat men in de Nederlanden zelfstandig was te werk gegaan in het wijzigen van de Fransche Belijdenis, maar zij hebben geacht dat beide belijdenissen in oorsprong en inhoud, wat de Evangelie-waarheid betreft, één waren.

1) Zie *Acta Synodi Nat. Dordrecht habita*, Sess. 145.

2) Bl. XII.

3) Er wordt voor het gebruik geen onderscheid gemaakt tusschen den „Catechismus van Geneven" en „den Heydelbergsen." Zie Cap. III, Art. 2.

4) Trigland en 's Gravesande hadden de aanwezigheid der Latijnsche Acta te vergeefs vermeld.

Zóó is het: de wijzigingen, door de Bray in de Fransche Geloofsbelijdenis aangebracht, hebben geen verandering gemaakt in het *Credo*; hierop wijzen ons de Weselsche Acten met al de eenvoudigheid, die aan de oude Kerk onder het kruis eigen was, en zij wijzen alzoo tevens op hetgeen in de Symbolische Schriften der Kerk als de hoofdzaak geldt voor ieder, die deze hare eenvoudigheid niet verzaakt.

Dat dit in de Symbolen der Hervorming duidelijk uitkomt, is niet eerst door ons en ook niet alleen in de Gereformeerde Kerk erkend. Met juistheid en klaarheid is hetgeen hier door ons als de oorspronkelijke beschouwing van de grondleggers onzer Kerk langs historischen weg is in het licht gesteld, uit den inhoud der Symbolische Schriften afgeleid door een der uitstekendste leeraren in de Luthersche Kerk van onzen tijd, Dr. E. Sartorius. In een zijner geschriften, die onder ons niet onbekend gebleven zijn, laat hij zich dus hooren: „Deze symbolen zijn groot van omvang in vergelijking met de kortheid der oecumenische, omdat zij niet, als dezen, slechts de eenvoudige stellingen der belijdenis uitspreken, maar tevens eene ontwikkeling, bevestiging en verdediging van haar geven en meestal ook de leer van de tegenstanders uitdrukkelijk verwerpen. Daarbij komen dan nog voor- en naredenen van historischen inhoud, die slechts eene inleidende, occasioneele beteekenis hebben en niet tot het Symbool zelf behooren. Daartoe behooren wel de dogmatische, argumenteerende, apologetische en polemische bestanddeelen, zonder dat zij evenwel daarom de eigenlijke, verbindende substantie der Symbolen vormen. Zij betreffen deels ook alleen historische bijzonderheden, deels geven zij voorbeelden van dogmatisch betoog, die voor de Theologie vruchtbaar en niet zelden voorbeeldig zijn, maar zij zijn niet in dien zin leidend en verbindend, dat het dogma niet ook op andere wijs zou kunnen en *moeten* betoogd en bewezen worden, deels eindelijk staan zij tegen stellingen, die in dezen vorm uitsluitend behooren tot den tijd van hun ontstaan, en in anderen

vorm eene geheel andere wederlegging *eischen*. De substantie der Symbolen, die de Confessie uitmaakt, te midden van de accidenteele omschrijving, is en blijft het eigenlijke *Credo*, het: *wij gelooven en belijden*, de *geloofswaarheden*, de *artikelen des geloofs*. Als artikelen van *het geloof* vormen zij echter niet maar eene som van leerstukken, van welke men naar believen het eene of andere kan afnemen of er aan toevoegen, maar het zijn geledingen, *organische* bestanddeelen van de ééne waarheid van het Hoofd, onder hetwelk alles vereenigd is (Efez. 1 : 10), hetwelk is Christus de Heer, in de heerlijkheid van zijn persoon en in de heerlijkheid van zijn werk beide. Zij mogen van goddelijken (theologischen) of menschelijken (anthropologischen) inhoud zijn, de oorspronkelijke gemeenschap van de menschen met God, of hunne scheiding door de zonde, of (theanthropologisch) de hereeniging met God in en door Christus en de toeëigening van zijne gerechtigheid in het geloof betreffen, alles loopt uit op het ééne middenpunt: *„Christus alles en in allen”* (Kol. III). Dit is de *analogie des geloofs*, die regel en maatstaf is voor de afzonderlijke artikelen, in dien zin, dat zij allen aan dit hoofdartikel moeten worden getoetst en daarnaar geregeld. Vandaar dat iedere afdwaling van een theologisch of anthropologisch artikel steeds ook van nabij of van verre een christologische afdwaling zijn zal, en evenzoo omgekeerd. De kennis van God rust evenzeer op den grond der kennis van ons zelven, als de kennis van den mensch rust op de kennis van God, en beiden, God en mensch, worden eerst volkomen en in hun gemeenschap gekend in den God-mensch, en deze wederom wordt, als de Verzoener, eerst dáár in het rechte geloof erkend en aangenomen, waar de tot al het menschelijke doorgedrongen vijandschap der zonde vooraf goed gekend en ervaren is” [1].

Het wezenlijke, het hoofdzakelijke van de belijdenis der

1) E. Sartorius, *Ueber die Nothwendigkeit u. Verbindlichkeit der kirchl. Glaubensbekentnisse*. S. 39—41.

Kerk treedt alzoo van zelf op den voorgrond, wanneer wij de schriften, waarin zij nedergelegd is, raadplegen. Al ware het echter, dat er omtrent den zin en de bedoeling van de kerkelijke oorkonden verschil bestond, wij hebben eene onbedriegelijke aanwijzing van den Heer der gemeente wat de hoofdzaak van het Evangelie en dus van onze belijdenis is, daar Hij zelf ons in Doop en Avondmaal, de Symbolen heeft verordend; waarin Hij ons met de handen doet tasten wat voor de gemeente van alle tijden verbindend is te achten, wat voor alle volgende belijdenissen en verbintenissen regel en norma moet zijn, en welke de voorwaarde is van de gemeenschap met de door Hem gestichte en door zijnen Geest bestuurde Kerk. Bij de erkentenis van dezen maatstaf is de vraag naar hetgeen der Kerke als het wezen des Christendoms en dus als hoofdzaak in hare belijdenis gelden moet, niet moeielijk te beantwoorden. Het is de leer der dingen, die onmiddellijk met onze behoudenis in verband staan: de leer van God, den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest, tot wiens erkentenis in de ondeelbare eenigheid van het wezen Gods, als de drievuldige oorzaak van onze behoudenis, wij allen zijn gedoopt; van den eenigen Middelaar, in wiens dood wij gedoopt zijn, en van den weg der behoudenis in de offerande zijn lichaams en in het bloed der verzoening, dien wij verkondigen aan het Avondmaal, totdat Hij komt. Met de belijdenis van die waarheid staat of valt de Kerk; het is het pand haar toebetrouwd, dat zij tegen elk ongoddelijk en ijdel geroep van wetenschap heeft te verdedigen, naar het licht aan haar geschonken. Haar belijden moet de weerklank zijn en het Amen op het Evangelie, naar de heilige Schriften, en uitdrukking geven aan het inzicht daarin, waartoe de gemeente door den Heiligen Geest werd geleid. Dus mag in de Hervormde Kerk niet worden afgelaten van de leer der souvereine genade, tot welker belijdenis zij geroepen is geworden.

Zoo heeft de Heere der gemeente haar niet onkundig

gelaten hoe zij zal stand houden, onafhankelijk van de gunst of ongunst der tijden en omstandigheden. Menigmaal — de geschiedenis onzer Kerk heeft het geleerd — is de geloovige gemeente niet bij machte, ten gevolge van uit- of inwendige oorzaken, hare belijdenis uit te spreken en in den weg der kerkelijke orde te doen gelden naar de behoeften van het oogenblik. In zulke tijden haar het voorvaderlijk dogmatische kleed te willen omhangen, zou een streven vertoonen tot het houden van eene kerkelijke *parade*, meer dan de zucht om getrouw te zijn aan 's Heeren Woord en Geest. In zulke tijden, als die wij beleven, tijden van afval en gisting te gelijk, heeft de geloovige in de Symbolische Schriften aanwijzing van het fondament, waarop de Kerk is gesticht, en tevens van het kenmerk, waaraan de kinderen des huizes gekend worden, terwijl hij daaraan zijn recht ontleent, om in de Kerk te arbeiden aan het herbouwen op het gelegde fondament en het hereenigen van het daarvan afgedrevene. Hoe de belijder te handelen heeft, wat hem steunpunt en richting geeft, daarin heeft de Heer voorzien, want Hij heeft aan zijne discipelen *voor alle tijden* aangewezen, wat hen in den strijd voor zijnen Naam vereenigen en leiden moet; Hij heeft het aan geen twijfel onderhevig gelaten wat *het Evangelie* is, waarop de gemeente uit den aard van haar geloof haar *Amen* spreekt, en de Gereformeerde Kerk heeft, door de genade aan haar geschonken, eene belijdenis, die op dit hoofdpunt geen „onzeker geluid" geeft. Zij wijst ons den „eenigen troost" bij de erkentenis van de ellende der zonde, in de volkomenheid der verlossing en de dankbaarheid voor haar bezit met klaarheid aan. Daarin ligt hetgeen in de Confessie niet veranderen mag, omdat het Evangelie eeuwig is. Dit staat altijd vast, altijd helder, altijd bruikbaar, altijd onmisbaar voor het oog, dat voor de behoefte aan dien eenigen troost niet gesloten is. Het is voor alle tijden en voor alle omstandigheden geschikt, en juist omdat het zich zamentrekt in de beteekenis van het Kruis van Golgotha, geeft het met meer dan hoorbare

stem en in helderder dan middaglicht de zekerheid aan het geloof van met die belijdenis — teeken dat wedersproken, maar niet weggenomen kan worden — te zullen overwinnen!

Meent iemand, dat wij door deze onderscheiding in de belijdenis der Kerk iets verrichten, wat alleen de geheele Kerk zelve, wettig vertegenwoordigd, doen mag? Het antwoord is gereed. Wij doen hier niets. Wij merken alleen op en doen opmerken wat door den Heer zelven is gedaan en wat de aard van ons evangelisch geloof medebrengt. Het is de roeping van ieder evangelisch christen in de Kerk wèl te onderscheiden wat de Kerk te belijden heeft als het pand, dat aan haar en aan een iegelijk geloovige is toebetrouwd.

Onze Gereformeerde Kerk heeft dit gedaan, wanneer zij daartoe bij machte was, in hare Synoden. Daar verplichtte zij met name *hare* leeraren om de leer *harer* belijdenis te prediken, als voorwaarde waarop zij hen als zoodanig erkende. Men miskenne eene oude strenge bepaling niet, die de verklaring eischte, „dat alle de Artikelen en stukken der leer — — *in alles* met Gods Woord overeenkomen" [1]). Die bepaling werd gemaakt met de bewustheid, dat de pas aangenomen belijdenisschriften de geloofsovertuiging van de gevestigde Kerk in overeenstemming met de leer der H. Schrift uitdrukten, en evenzeer in de onderstelling, dat „de Nationale Synode ordinaarlijk alle drie jaren eens gehouden worden zou, ten ware dat er eenige dringende nood ware om den tijd korter te nemen" [2]). Men bedenke, dat het aangehaalde oude onderteekeningsformulier in dezelfde kerkordening staat, waarin deze bepaling omtrent de algemeene Synode voorkomt, en dat daarbij de gewoonte van kracht bleef om in elke zoodanige Synode de belijdenis te

1) Onderteekenings-formulier van de Dordrechtsche Synode, vastgesteld Sess. 162, in overeenstemming met vroegere provinciale Synoden. Zie Hooyer, t. a. p. bl. 444, vg.

2) Kerkordening van Dordrecht (1619) Art. 50.

herzien [1]). Het zal niet kunnen ontkend worden, dat bij dergelijken regel en praktijk de eisch tot trouw aan de aangenomen kerkleer geheel iets anders was dan hetgeen sommigen in onzen tijd als het kenmerk van getrouwheid hebben willen doen voorkomen, te weten het zweren bij de dogmatische nalatenschap van vroegere tijden, zonder de erkenning van de natuurlijke verhouding, waarin de Hervormde belijder van onzen tijd tot de Dogmatiek der vaderen staat.

Nu de herziening en ververeching van de belijdenis der Kerk sedert eeuwen is achtergebleven, nu hangt de bruikbaarheid van hare oude oorkonden van de wettigheid en de juistheid der onderscheiding tusschen het blijvend Credo *en het aan verandering onderworpen dogmatisch zamenstel af.*

„*De waarheid is boven al,*" zoo roept de Nederlandsche Geloofsbelijdenis in een opmerkelijken tusschenzin in Art. VII haren tegenstanders en haren hardhoorigen kinderen in de ooren.

Niet slechts de oprechtheid, die de voorgangers der Gemeente schuldig zijn, eischt het uitkomen voor dezen stand der zaak: het is ook de eisch der bedachtzaamheid tegenover den tegenstander, die ons de achtbaarste oorkonde uit de hand slaat met de vraag, of wij ons zouden willen verplichten tot hetgeen waartoe wij hem mochten willen verbinden met betrekking tot al de dogmatische formuleering, die de Symbolische Schriften, zoo als zij daar liggen, ons hebben overgeleverd.

Ik laat opzettelijk de aanwijzing achterwege, dat er oorzaak is tot herinnering van deze dingen. Vóór vijftig jaren, in de eerste frischheid van den *réveil*, werd dit alles erkend door de voornaamste woordvoerders in den kerkelijken strijd. Later is het gevoel voor de behoefte aan

1) Dat ook te Dordrecht in 1618—19 die Synodale revisie der leer geen ijdele klank is geweest, zal naar wij hopen in de volgende bladzijden blijken.

zóóveel oprechtheid zoek geraakt. Was het de invloed van politiek overleg [1]), of een overmoedige ijver die tot uitersten dreef, of de vrees voor den afval der menigte, die voor geene zoogenaamde theologische onderscheidingen oog of oor heeft, of de zwakheid van het geloof, ook bij de voorgangers, die zich veiliger waande in het rusten bij der vaderen werk, dan in de kritiek van de vaderlijke erfenis? Misschien wel dit alles te zamen. Zeker is het, dat wij eene confessioneele praktijk hebben zien opkomen, welke een *onoverkomelijk* bezwaar vinden moet bij hen, die de practische belijdenis van het evangelisch beginsel der Kerk en van hare voortdurende leiding door den H. Geest even onmisbaar achten als het blijven bij de Evangelieleer. Indien het irenisch doel van den arbeid, waarmede ik in deze bladen de Hervormde Kerk heb willen dienen, het niet verbood, er zou dan overvloedige aanleiding zijn tot aanhaling van menig verschijnsel op kerkelijk gebied, dat tot deze klacht aanleiding geeft. Men kan ze gemakkelijk genoeg waarnemen, ook zonder eene opzettelijke aanwijzing, en het is buitendien wenschelijk, dat deze inleiding tot den ernstigen inhoud van de volgende bladen niet het karakter van een vlugschrift vertoone.

Mocht deze arbeid eenige vrucht dragen tot vereeniging vooral van de voorgangers der gemeente op een standpunt, voor zamenwerking geschikt in deze ernstige dagen, waarin onze Nederlandsche Hervormde Kerk eene crisis heeft door te staan, als in geen vroeger tijdperk van hare geschiedenis. Het zij onze troost dat de gemeente van Christus op het fondament, dat eenmaal gelegd is, zal blijven staan en bestaan. Dit zij niet minder de overtuiging, die ons bij onze werkzaamheid in haren dienst leide: de gemeente kan

1) „En politique, il s'agit d'obtenir certains résultats; on fait volontiers flèche de tout bois. Mais qui sert sa cause de mauvaises raisons, la trahit; parceque les mauvaises raisons sont comme des brèches dans une enceinte fortifiée; elles donnent passage à l ennemi.” Ern. Naville, *Les adversaires de la philosophie. Revue Chrét.* Janv. 1869, p. 14.

niet stil staan, want haar Heer heeft het zelfs haren vijanden opgedragen haar voort te drijven tot steeds dieper onderzoek van het Woord der openbaring. *Zij* kan niet stilstaan, al konden *wij* ook staan luisteren naar de sirenen van partijbelang of menschengunst. Hiertoe zijn wij met haar geroepen, dat wij in woord en daad belijden den naam des Vaders, uit Wien, door Wien en tot Wien alle dingen zijn, en des Zoons, die ons tot den dienst der waarheid heeft vrijgemaakt, en des Heiligen Geestes, die ons in al de waarheid leidt!

BELIJDENIS DES GELOOFS

DER

GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND.

OVERGEZIEN IN DE SYNODE NATIONAAL, LAATST GEHOUDEN

TE DORDRECHT,

EN UIT HAREN LAST UITGEGEVEN, OM VOORTAAN IN DE

NEDERLANDSCHE GEREFORMEERDE KERKEN

ALLEEN VOOR AUTHENTIEK GEHOUDEN

TE WORDEN.

1619.

HISTORISCH OVERZICHT

VAN DE

OFFICIËELE UITGAVEN.

1°. Oorspronkelijke tekst (1561).

a. *La Confession de Foy*, (1561). Oudste en oorspronkelijke uitgave bij J. Crispin te Genève. Herdrukt in Fac-simile in 1855 (bij J. Fick te Genève) en in het door mij uitgegeven Gedenkschrift: *Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis*, 1861. Deze Walsche Tekst had een officieel karakter, daar hij van den beginne immers reeds in 1563) synodaal werd erkend en gebruikt.

b. Nederlandsche Vertalingen (zonder officieel karakter):

Belijdenisse des Gheloofs 1562. Op nieuw uitgegeven door Dr. A. van der Linde, 1864.

Bekentenisse ofte Belijdenisse des Gheloofs, 1563. Op nieuw uitgegeven door Anth. Thijsius in zijn *Corpus doctrinae*, 1615, en naar deze uitgave afgedrukt in de Editie van de Symbolische schriften, te Dordrecht bij de Vries, 1725.

Bekentenisse of Belijdenisse des Gheloofs, 1564. Afgedrukt in de *Libri Symbolici Eccl. Ref. Nederl.* Ed. H. E. Vinke, 1846.

2°. Herziene tekst (1566).

a. Bewaard bij de Walsche Kerken in een H. S. op pergament van 1580. Het eerst gedrukt bij J. Crispin te Genève.

Van de „oude copiën van 1566 zijne geene exemplaren bekend.

De oudste bekende officiëele uitgave van dezen Walschen Tekst is die, welke op last van de Prov. Zeeuwsche Synode te Veere (1610) gedrukt werd te Middelburg bij R. Schilders in 1611. Later is hij uitgegeven door Ant. Hulsius, te Leiden bij E. Luzac in 1669, op last van de Walsche Synode te Leiden (1667), en nogmaals, op last van de Walsche Synode te Breda (1786), te Rotterdam bij D. Vis in 1787.

b. De Walsche Tekst van 1566 werd waarschijnlijk niet dadelijk in

het Nederlandsch vertaald en uitgegeven. Althans de bekende druk van dat jaar vertoont den tekst van 1562, en ook de aanhaling door Coornhert in zijn traktaat: *Van de Praedestinatie* (1590) van een druk met het jaartal 1566 geeft er geen blijk van dat deze dien tekst bevatte. — De oudste bekende *officiëele* vertaling is die, welke volgens besluit van de Middelburgsche Nationale Synode (1581) vervaardigd en op last van de Provinciale Hollandsche Synode, in 1582 te Haarlem gehouden, te Dordrecht in 1583 uitgegeven is. Zij was het gevolg van eene herziening van den Walschen tekst in 1580, te Antwerpen, die plaats had ten behoeve van de *Harmonia Confessionum*, in 1581 te Genève uitgegeven als protest tegen de *Formula Concordiae*, tegen welke men op de samenkomst van Gereformeerde leeraren en staatslieden te Frankfort (26 Sept. 1577) eerst besloten had eene nieuwe Confessie uit te geven, waarvoor het ontwerp door Ursinus en Zanchius geleverd werd. Doch Danaeus schreef aan Zanchius (1 Mei 1580) dat men in Zwitserland en Frankrijk de voorkeur gaf aan eene *Harmonia Confessionum.* Zie Gerdes *Scrin. Ant.* I: p. 198. Daarop werd in eene Synode, te Antwerpen gehouden, de tekst der Geloofsbelijdenis op nieuw vastgesteld. — In de Nationale Synode te Middelburg van 1581 (waarheen van de Walsche kerken afgevaardigd waren J. Taffin en L. D'outreleau, die in 1580 te Antwerpen de Confessie mede onderteekenden) werd gelast eene nieuwe vertaling van de Geloofsbelijdenis naar den Walschen tekst van 1580 te maken. In de Provinciale Synode te Haarlem van 1582 kwam zij ter tafel, van de hand van Arn. Cornelissen Causius, en daar werd 24 Martij besloten, „dat die van Delft die zouden oversien en daernaer drucken laten." Een in 1583 te Dordrecht gedrukt exemplaar werd in de Haagsche Synode van dat jaar overlegd. Zij komt voor in het *Corpus doctrinae* van Thysius. — Deze vertaling is de beste niet. De Provinciale Zeeuwsche Synode te Veere van 1610 droeg aan de Walchersche Classe op eene nieuwe uitgave te bezorgen, zoo van „den Walschen als den Duytschen" tekst („om te thoonen 't mishaghen, dat de Broeders van Walcheren hadden in de nieuwe opiniën, daer men in Hollant meest over twistte," zegt Sim. Ruytinck, *Geschiedenissen ende Handelingen*, in de W. W. der Marnix-Ver. Ser. III, Dl. 1, bl. 273): deze is de boven reeds genoemde van 1611 bij R. Schilders, waarin „de Walsche en Duytsche" tekst naast elkander gedrukt zijn. Thysius schijnt door het gezag van de *Nationale* Synode, te Middelburg in 1581 gehouden, die tot de vertaling van den Walschen tekst van 1566 last gaf, verleid te zijn geworden om de uitgave van 1582 boven die van 1611 te stellen. Doch steeds is aan deze laatste grooter verdienste toegekend, gelijk zij dan ook door de Dordtsche Synode van 1618—19 bij hare revisie werd gebezigd, waartoe wel aanleiding kan gegeven hebben, dat Hermannus Faukelius, die Voorzitter was der commissie, in de Walchersche Classe met hare vervaardiging belast, ook lid was van de commissie, te Dordrecht benoemd om den officiëelen tekst der Belijdenis „te formeeren." Zie de Postacta. Sess. 155.

3°. DE NU GELDIGE TEKST VAN 1619.

(Omtrent de herziening in de Dordtsche Synode zie men de Acta, Sess. 144—146, 155).

De eerste officiëele Nederlandsche uitgave is die van 1619, te Dordrecht bij Pieter Verhagen en zijne medestanders (H. Jz. Canin, Joris Waters, Jan Leendertsz. Berewout, Francoys Bosselaer (Borsaler), Niclaes Vincenten, Zacharias Jochemsz, Francoys Boels), onder den titel vermeld. Met deze komt woordelijk overeen de tekst, die in de *Handelingen der Synode* in het Nederlandsch (Dordrecht, bij H. Jz. Canin 1621) is uitgegeven.

De latijnsche officiëele tekst wordt gevonden in de *Acta Synodi Nationalis*, Lugd. Bat. Typis Is. Elzeviri, 1620.

Deze officiëele uitgaven zijn sedert in de Kerk gevolgd met verandering van de aangehaalde schriftuurplaatsen naar de Statenvertaling, hetwelk ook in deze uitgave is in acht genomen. Verg. de uitgave van de Symbolische en Liturgische schriften, op last van de Synode van Zuid-Holland, te Dordrecht bij F. Ontman, 1737. Voorrede, bl. 3.

WARE CHRISTELIJKE BELIJDENIS, INHOUDENDE DE HOOFDSOM DER LEER VAN GOD EN DER EEUWIGE ZALIGHEID DER ZIELEN.

HET EERSTE ARTIKEL.

Wij gelooven allen met het hart en belijden met den mond, dat is er een eenig en eenvoudig geestelijk wezen, hetwelk wij God noemen: eeuwig, onbegrijpelijk, onzienlijk, onveranderlijk, oneindig, almachtig [1]); volkomen wijs, rechtvaardig, goed, en eene zeer overvloedige fontein aller goeden.

II.

Wij kennen Hem door twee middelen [2]). Ten

1) *Almachtig.* Bijvoeging van de Dordr. Syn., ten gevolge van een opmerking der Remonstranten in hunne *Considerationes ad Confess.*, die zij in de 38e zitting overhandigden, nadat zij haar reeds vroeger bij de Staten van Holland hadden ingediend. Zie Maresius, *Confess. Exeg.* p. 14. *Acta Syn.* fo. 126, Ed. Elzev. Cf. *Praefatio ad Eccl.*

2) De aanhef van het 2e Art. was in de oude uitgaven bedorven. In den oudsten Walschen Tekst (1561) was het: „*Nous confessons le cognoistre tel par deux moyens.* Dit werd in de alleroudste Nederlandsche uitgaven (1562—64) overgezet: „*Wij bekennen, dat Hij zulks is, en dat door twee middelen.*" Daardoor ging de vermelding van het „KENNEN *van God door twee middelen*" te loor. Een blijk, dat men verkeerd doet door met Dr. A. van der Linde te beweeren, dat die oudste Nederlandsche drukken „het zuiverst den inhoud der

eerste, door de schepping, onderhouding[1]) en regeering der geheele wereld; overmits dezelve voor onze oogen is als een schoon boek, in hetwelk alle schepselen, groote en kleine, gelijk als letteren zijn, die ons de onzienlijke dingen Gods geven te aanschouwen, namelijk zijne eeuwige kracht en Goddelijkheid, als de Apostel Paulus zegt, Rom. I: 20. Welke dingen alle genoegzaam zijn om de menschen te overtuigen en hun alle onschuld te benemen. Ten tweede, geeft Hij zich zelven ons nog klaarder en volkomelijker[2]) te kennen door zijn heilig en Goddelijk woord, te weten, zoo veel als ons van noode is in dit leven tot zijne eer en de zaligheid der zijnen.[3])

waarheid" teruggeven. De oudste uitgaven zijn het werk van private personen geweest en in de latere synodale uitgaven is voor den zuiveren inhoud der belijdenis, naar den plicht der Synoden, beter gezorgd. De Synode van 1566 wilde dus gelezen hebben: „*Nous le cognoissons en deux sortes*". De weglating van de woorden: „*dat Hij zulks is*," is eene verbetering; die van de woorden: „Wij bekennen" (belijden) is onschadelijk; „*en deux sortes*" is minder juist dan: „*par deux moyens.*" In den „allernauwkeurigsten druck," bij R. Schilders te Middelburg in 1611 op last van de Prov. Zeeuwsche Synode (Veere 1610) uitgegeven, is de oude lezing hersteld. Daar lezen wij: „*Wij kennen hem door twee middelen,*" en zoo werd het ook in de Dordr. Synode bepaald. Niet juist is dus de opgave van Voetius, *Polit. Eccl.* III, p. 66, dat al de uitgaven van 1582 tot 1619 die van eerstgenoemd jaar volgen.

1) *Onderhouding.* Verbetering, door de Dordr. Synode overgenomen uit de *Harm. Conf.* om de leer der Voorzienigheid Gods volledig uit te drukken. Oorspr. 1661): *Par le monde créé, conduit et gouverné.*" In 1566: „*Par la création, conduite et gouvernement du monde universel.*" In 1582: „*Door de schepping stiering en regeering der gansche wereld.*" De verbetering was reeds aangebracht in de oudste Ned. uitgaven (1562—64), doch in 1582 verloren gegaan, omdat men toen „uit het Walsch in 't Duitsch vertaalde." Zie A. Thysius, *Corpus Doctrinae*, in de Voorrede.

2) *Volkomelijker.* Verbetering van de Dordr. Synode. — In den ouden Franschen tekst (1561) en in den lateren van 1566: „*plus manifestement et évidemment.*" In de oude Nederl. uitgaven (1562—64): „*nog openbaarlijker en klaarlijker;*" in de Synodale van 1582 en in die van 1612: „*nog klaarder en openbaarlijker.*" De Dordr. Synode nam de tautologie weg door te lezen: „*nog klaarder en volkomelijker.*"

3) *Te weten* - *der zijnen.* Wijziging der Synode van 1566. In de oude

III.

Wij belijden, dat *dit Woord Gods niet is gezonden noch voortgebracht door menschelijken wille; maar de heilige mannen Gods hebben gesproken, gedreven zijnde door den Heiligen Geest*, gelijk de heilige Petrus zegt. Daarna heeft God, door eene zonderlinge zorg, die Hij voor ons en onze zaligheid draagt, zijnen knechten den Profeten en Apostelen geboden zijn geopenbaarde Woord [1]) bij geschrift te stellen, en Hij zelf heeft met zijn vinger de twee Tafelen der Wet geschreven. Hierom noemen wij zulke schriften: Heilige en Goddelijke Schrifturen.

IV.

Wij vervatten de H. Schrifture in twee Boeken, des Ouden en des Nieuwen Testaments, welke zijn canonieke Boeken, daar niet tegen valt te zeggen. Deze worden aldus geteld in de Kerke Gods. De boeken des Ouden Testaments [2]): de vijf boeken van Mozes, te weten, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium [3]); het boek Jozua; der Richteren; Ruth; twee boeken Samuëls, en twee boeken der Koningen; twee boeken der Kronieken; genaamd Paralipomenon; het eerste van Ezra, Nehemia; Esther; Job; de Psalmen Davids; drie boeken Salomons, namelijk, de Spreuken, de Prediker en het Hooglied;

Walsche en Nederl. uitgaven staat: „*'A la quelle il se donne à cognoistre autant clairement aux hommes, qu'il est de besoing en ceste vie et pour leur salut.*"

1) **Oudste Walsche Tekst:** „*Ses oracles.*"

2) *De boeken des Ouden Testaments.* **Bijvoegsel van de D. S.**

3) *Te weten — Deuteronomium.* **Bijv. van de D. S.**

de vier groote Profeten: Jesaja, Jeremia, Ezechiël en Daniël; en voorts de andere twaalf kleine Profeten, namelijk, Hozea, Joël, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Habakuk [1], Zefanja, Haggaï, Zacharia, Maleachi [2]. Van het Nieuwe Testament [3]: de vier Evangelisten, Mattheüs, Marcus, Lucas, Johannes [4]; de Handelingen der Apostelen; de veertien Brieven van den Apostel Paulus, te weten, tot de Romeinen, twee tot de Korintheren, tot de Galateren, tot de Efeziërs, tot de Filippenzen, tot de Kolossenzen, twee tot de Thessalonicenzen, twee tot Timotheüs, tot Titus, tot Filémon, tot de Hebreën [5]; de zeven Brieven der andere Apostelen, te weten, de brief van Jacobus, twee brieven van Petrus, drie van Johannes, de brief van Judas [6], en de Openbaring des Apostels Johannes.

V.

Alle deze boeken alleen ontvangen wij voor heilig en canoniek, om ons geloof naar dezelfde te reguleeren, daarop te gronden en daarmede te bevestigen [7].

1) *Habakuk* ontbreekt in de Nederlandsche uitgaven, zoowel van de Handelingen der Synode (Dordr. bij Canin 1621) als van den officiëelen tekst der Geloofsbelijdenis in 4° (bij denz. 1619). In de Latijnsche, de oudste officiëele uitgave der synod. Handd. (Leiden, bij Elzevier, 1620) wordt het woord gevonden: daarom is het hier ingevoegd.

2) *Namelijk — Maleachi*. Bijv. van de D. S.

3) *Van het N. T.* Dus te lezen naar de Lat. uitgave der Handell. De Ned. officiëele uitgaven hebben, min nauwkeurig: „*Het N. T.*"

4) De uitgave van 1582 had nog, gelijk al de vroegere, Walsche en Nederlandsche, vóór de namen der Evangelisten en Apostelen het oude kerkelijke *Sainct* of *S.* De Dordtsche Syn. heeft zich daarvan in den regel onthouden; hier en daar, zoo als in Art. 9, heeft zij het laten doorglippen.

5) *Te weten — Hebreën*. Bijv. van de D. S.

6) *Te weten — Judas*. Bijv. van de D. S.

7) In de uitgaven vóór 1566 stond alleen: „*Pour reigler et fonder nostre*

En geloover zonder eenige twijfeling al wat in dezelve begrepen is: en dat niet zoozeer omdat ze de Kerk aanneemt en voor zoodanige houdt; maar inzonderheid, omdat ons de H. Geest getuigenis geeft in onze harten, dat zij van God zijn, en dewijl zij ook [1]) het bewijs van dien bij zich zelve hebben: gemerkt de blinden zelve tasten kunnen dat de dingen, die daarin voorzegd zijn, geschieden [2]).

VI.

Wij onderscheiden deze heilige boeken van de apokryfen [3]), als daar zijn: het derde en vierde boek van Ezra; 't boek van Tobias; Judith; het boek der Wijsheid; Jezus Sirach; Baruch; hetgene bijgevoegd is tot de historie Esthers; het gebed der drie mannen in het vuur; de historie van Susanna, van het beeld Bel en den Draak; het gebed van Manasse, en de twee boeken der Makabeën [4]). Dewelke de Kerk wel lezen mag en daaruit ook onderwijzingen nemen,

foy" (*Om ons geloove daarna te reguleeren en te bevesten.*) De Syn. van 1566 breidde den zin dus uit: *„Pour regler, fonder et establir nostre foy."* In de Nederl. vert. van 1582 werd dit overgenomen. De Lat. vertaling van de Dordr. Synode is sierlijker en niet minder duidelijk: *„Iisque, tamquam fundamento, innitatur et stabiliatur."*

1) *En dewijl zij ook.* — Aldus met den Latijnschen Tekst der Dordr. Synode in overeenstemming met den oudsten Walschen Tekst.

2) *Gemerkt — geschieden.* Tot in 1566 in al de uitgaven: *„Quand ils disent quelque chose, et ainsi advient"* (*Als sy yet seggen en dat het also geschiet*). Kennelijk is onder den druk der vervolging het beroep op de in Jezus volgelingen vervulde profetieën versterkt.

3) Tot in 1566 werd hier bijgevoegd: *„en andere kerckelicke boeken."* De Synode van dit jaar liet deze woorden weg, omdat zij terecht begreep, dat het hier het onderscheid geldt tusschen de canonieke boeken en de apokryfen, die immers alleen met genen werden gelijk gesteld. In deze lijn voortgaande, heeft de Dordtsche Synode de lijst der apokryfen des O. T. hier aan toegevoegd.

4) *Als daar zijn — Makabeën.* Bijvoegsel van de D. S. Zie de vorige aant.

voor zoo veel als zij overeenkomen met de canonieke boeken; maar zij hebben zulk eene kracht en vermogen niet, dat men door eenige getuigenis van dien eenig stuk des geloofs of der christelijke Religie moge bevestigen; zoo ver is het van daar, dat ze de autoriteit van de andere heilige boeken zouden mogen verminderen [1]).

VII.

Wij gelooven dat deze H. Schrifture den wille Gods volkomenlijk vervat, en dat al hetgene de mensch schuldig is te gelooven om zalig te worden daarin genoegzaam [2]) geleerd wordt. Want overmits de geheele wijze des dienstes, die God van ons eischt, aldaar in 't lange beschreven is, zoo is het den menschen, al waren het zelfs Apostelen, niet geoorloofd anders te leeren dan ons nu geleerd is door de heilige Schrifturen; *ja, al ware het ook een Engel uit den*

1) *Maar zij hebben — verminderen.* Tot in 1566 luidde het slot van dit Art. in al de Nederl. uitgaven: „*Maer sy en mach daer wt gheen getuygenisse voortbrengen om yet van der Wet, ofte christelicke Religie te bevestigen.*" Dit was eene gebrekkige vertaling van hetgeen in het oorspronkelijke gelezen werd: „*Mais elle* (l'Eglise) *ne peut alleguer tesmoignage d'iceux pour prouver quelque chose de la Loy ou religion chrestienne.*" „Wet" staat hier niet tegenover „*christelijke godsdienst*," dus moest er vertaald zijn: — „*iets van de christelijke Wet of Godsdienst,*" d. i. de christelijke leer in haar geheel. Nog al merkwaardig is, dat de Remonstranten zeer tegen dát Art. ijverden (*Consid.* 3 et 5), en bepaaldelijk *de Wet* tegenover de *chr. Godsdienst* wilden vermeld hebben. „Misschien," gist Maresius l. l., „omdat dit beter aan den socinaanschen smaak voldeed." — De beteekenis van de uitbreiding van het Art. in 1566 is duidelijk: de Roomschgezinden wilden altijd tegen de canonieke Schriften uit de apokryfen bewijzen aanvoeren voor de tusschenkomst der heiligen, het gebed voor de dooden en de bezweringen, en daarom werden hier de Apokryfen voor goed op hunne eigen plaats gezet.

2) *Genoegzaam.* In de oudste Ned. uitgaven (1562—64) staat: „*volkomelijk.*" Het oorspronkelijke heeft juister en tegen de Roomsche Kerk puntiger: „*suffisament.*" Hiernaar werd de lezing in 1566 hersteld.

hemel, gelijk de Apostel Paulus zegt. Want dewijl het verboden is *den Woorde Gods iets toe of iets af te doen*, zoo blijkt daaruit wel, dat de leere deszelven zeer volmaakt en in alle manieren volkomen is [1]. Men mag ook geener menschen schriften, hoe heilig zij geweest zijn, gelijken [2] bij de Goddelijke Schrifturen, noch de gewoonte bij de waarheid Gods (want de waarheid is bovenal, noch de groote menigte, noch de oudheid, noch de successie van tijden of personen, noch de Conciliën, Decreten of besluiten: *want alle menschen zijn uit zich zelve* [3] *leugenaars* [4], *en ijdeler dan de ijdelheid zelve*. Daarom verwerpen wij van ganscher harten [5] al wat met dezen onfeilbaren [6] regel niet overeenkomt, gelijk ons de Apostelen geleerd hebben [7], zeggende: *Beproeft de geesten*

1) *Zeer volmaakt en — volkomen is.* De Synode van 1566 heeft hier de woorden: „*en in alle manieren volkomen*" ingebracht. Waarschijnlijk, om niets aan de sterkte der uitdrukkingen in dit Art. te verminderen. Doch zij heeft de onmiddellijk volgende zinsnede, die in de Oude (Walsche en Nederlandsche uitgaven voorkomt, weggenomen: „*Een yegelick moet hem dan wel wachten, daer yet toe te doen of af te doen: daarmede dat hij de menschelicke wijsheyt met de Godlicke wijsheyt vermengelen mochte.*" Zeer wenschelijke bekorting.

2) *Gelijken.* In het oorspr. was het veel flauwer: „*Aussi ne faut preferer les Escrits des hommes,*" etc. De oude Nederl. uitgaven hebben reeds: „*tegenstellen tegen.*" — De Synode van 1566 heeft den zin nog versterkt door het woord: „*comparer*" te gebruiken.

3) *Uit zich zelve.* Bijv. van de Synode van 1566, in den geest van Rom. VII: 18.

4) Hier werd in al de oude (Walsche en Nederlandsche) uitgaven eene vrije aanhaling gevonden van Rom. VIII: 7, in deze woorden: „*Et leur sagesse ne peut estre assuiettie à Dieu.*" (*Ende haer wijsheyt en kan God niet onderworpen worden.*)

5) *Van ganscher harten.* Bijvoegsel van de Synode van 1566.

6) *Onfeilbaren.* In de oude Ned. uitgaven (1562—64) staat: „*onwedersprekelijken.*" De oorspr. tekst heeft: „*infallible.*" De Syn. van 1566 heeft de lezing van den oorspr. tekst hersteld.

7) *Geleerd hebben.* De oorspr. tekst heeft: „*Comme nous sommes enseignez de faire.*" Hiermede komen de oude uitgaven en die van 1566 overeen. Deze

of zij uit God zijn [1]). Insgelijks: *Zoo iemand tot u komt en deze leer niet medebrengt, ontvangt hem in uw huis niet.*

VIII.

Achtervolgende deze waarheid en dit Woord Gods, zoo gelooven wij in [2]) een eenigen God, die een eenig wezen is, in hetwelk zijn drie personen, in der daad en waarheid en van eeuwigheid onderscheiden naar hunne onmededeelbare eigenschappen [3]), namelijk de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. De Vader is de oorzaak, oorsprong en het begin aller dingen,

heeft: „*instruits et enseignez de faire.*" De D. S. heeft de woorden: „*te doen*" weggenomen. Te recht.

1) De oude uitgaven vóór 1566 hebben hier: „*Il monstre que par ses escrits on les cognoistra.*" (*Hij bewijst, dat men se door sijn schriften kennen sal.*) De Synode van 66 nam deze noodelooze verklaring weg.

2) *In een eenigen God.* De oude Nederl. uitgaven (62—64) laten het beteekenisvolle *in* weg, in strijd met het oorspr.: „*En un seul D.*" De Synode van 66 heeft de fout hersteld.

3) *Die een eenig — eigenschappen.* Deze bepaling van de drievuldigheid Gods is een van die deelen der belijdenis, waarin de zorg der oude Synoden voor eene zuivere voorstelling der christelijke leer openbaar is. In den ouden Franschen Tekst was het: „*Lequel est seul en essence et substance: mais trois en personnes, P. F. et St. E.*" De oude Nederduitsche uitgaven (1562—64) stemden hiermede overeen: „*Welck is eenich in wesene ende substantie, maer dry in persoonen.*" Deze bepaling werd in de Syn. van 1566 dus versterkt en uitgebreid: „*Die een eenich wesen is, inderdaet ende waerheyt ende van eeuwicheyt onderscheyden in drie persoonen, elck hare besondere eygenschappen hebbende, namelic —.*" De Dordtsche Synode heeft eerst het *bestaan* van de drie personen *in* de Godheid doen uitkomen en dan de *wezenlijkheid* van het onderscheid uitgesproken, door de aanwijzing dat zij onderscheiden zijn „*naar de onmededeelbare eigenschappen,*" dus niet slechts als onderscheidene vormen der openbaring van het Goddelijk wezen, maar zoo wezenlijk en eeuwig als het wezen Gods zelf. Dit geschiedde tegen het misbruik, hetwelk vooral Servet maakte van de bepaling der oude leerstellige schrijvers, dat de drie personen van het ééne Goddelijk wezen onderscheiden waren door de *wijze* van hun bestaan (per τρόπους ὑπάρξεως). Verg. mijne *Bijdragen tot de verklaring, toetsing en ontwikkeling van de leer der Herv. Kerk*, bl. 53, vg.

zoowel zienlijke als onzienlijke. De Zoon is [1]) het Woord, de Wijsheid en het beeld des Vaders. De Heilige Geest, de eeuwige Kracht en Mogendheid [2]), uitgaande van den Vader en den Zoon [3]). Alzoo nochtans, dat dit onderscheid niet maakt dat God in drieën gedeeld zij [4]); aangezien dat de Heilige Schrifture ons leert, dat de Vader en de Zoon en de Heilige Geest elk zijne zelfstandigheid heeft, onderscheiden door hare eigenschappen: doch alzoo, dat deze drie personen maar een eenig God zijn. Zoo is het dan openbaar, dat de Vader niet is de Zoon, en dat de Zoon niet is de Vader, dat ook insgelijks de Heilige Geest niet is noch de Vader, noch de Zoon. Hier-en-tusschen deze personen, zóó onderscheiden, zijn niet gedeeld, noch ook ondereen vermengd. Want de Vader heeft het vleesch niet aangenomen, noch ook de Heilige Geest, maar alleen de Zoon. De Vader is nooit zonder zijnen Zoon, noch zonder zijnen H. Geest geweest: want zij zijn alle drie van gelijke eeuwigheid in een zelfde wezen [5]). Daar is

1) *De Zoon is.* In de oude uitgaven: „*Le Fils est appellé.*" (*De Zoon is genaemt.*) In 1566 is het veranderd in: „*Le Fils qui est*" —, hetwelk in het Ned. onnauwkeurig vertaald werd: „*De Zoon is.*" De Dordtsche Synode had dit behooren te herstellen, daar er blijkbaar *namen* van den Zoon uit de Schrift worden aangehaald. De oude belijders waren meer bevreesd voor de ketterij dan voor den brandstapel; maar de vrees is nooit een goede uitlegger.

2) *De H. Geest, de eeuwige kracht en mogendheid.* In de oorspr. Fr. uitgave: „*Le S. E. est la vertu et puissance eternelle.*" In de oude Nederl. (1562—64): „*De H. G. is de eeuwige wesentlicke cracht ende mogendheyt.*" De Syn. van 1566 herstelde de oude lezing.

3) *Uitgaande — Zoon.* Bijvoegsel van de Synode van 1566.

4) *Alzoo — gedeeld zij.* Beter in de oude Walsche en Ned. uitgaven vóór 1566: „*Ende hier-en-tusschen en maeckt sulk een onderscheyt niet, dat de eenicheyt Gods in drie Goden gedeylt sij.*"

5) *In een zelfde wezen.* In de oude uitgaven vóór 1566 minder juist: „*Sij sijn alle drie van gelijcker eeuwigheyt ende wesen.*"

noch eerste, noch laatste; want zij zijn alle drie een in waarheid, in mogendheid, in goedheid en barmhartigheid.

IX.

Dit alles weten wij, zoo uit de getuigenissen der H. Schrifture, als uit hunne werkingen, en voornamelijk uit degene, die wij in ons gevoelen [1]). De getuigenissen der H. Schrifturen, die ons leeren deze H. Drievuldigheid te gelooven, zijn in vele plaatsen des ouden Testaments beschreven: welke niet noodig is te tellen, maar alleen met onderscheid of oordeel uit te kiezen [2]). In Genesis, cap. 1 : 26, 27, zegt God: *Laat ons menschen maken, naar onzen beelde en naar onze gelijkenis. Zoo schiep dan God den mensch naar zijnen beelde, man en wijf schiep Hij ze.* Insgelijks Gen. 3 : 22: *Ziet, Adam is geworden gelijk een van ons.* Daaruit blijkt dat er meer dan een persoon [3])

1) *Dit alles — gevoelen.* Bijvoegsel van de Synode van 1566, waaruit blijkt, dat de oude belijders een ander gebruik van de H. Schrift kenden dan de bloote aanhaling van dogmatische teksten. Zij wijzen op hetgeen in den samenhang der onderscheiden getuigenissen, in de H. Schrift vervat, waarheid blijkt te zijn en in dit verband met de geestelijke ervaring der geloovigen. Hoe dikwijls is dit door moderne confessioneele zeloten als ketterij aangemerkt! Uit de vergelijking met hetgeen in dit Art. onmiddellijk volgt, blijkt dat de Synode van 1566 aan de oorspronkelijke opstellers van de Belijders in het redelijk en geestelijk gebruiken van de Schrift vooruit was. — Deze drie eerste regels van dit 9e Art. zijn als de bijna eenige noemenswaardige verandering in de Geloofsbelijdenis aangewezen door G. H. M. Delprat in *De Gids*, Mei 1865, bl. 396. Volgens dezen geleerde „schijnt de Belijdenis in 1566 en zelfs vroeger deze en *eenige minder duidelijk sprekende* verbeteringen te hebben ondergaan!!" Na de aanwijzing van de belangrijke veranderingen, in en na 1566 aangebracht, zal men dit niet meer kunnen zeggen.

2) *Welke niet noodig is — uit te kiezen.* Bijv. van de Synode van 1566. Een gulden regel, dien men niet altijd als kerkleer heeft aangemerkt.

3) *Meer dan een persoon.* In de oude Walsche en Nederlandsche uitgaven (1562—64): „*Pluraliteyt of veelheyt van persoonen.*"

in de Godheid is, als Hij zegt: Laat *ons menschen maken, naar onzen beelde;* en wijst daarna de eenigheid aan, als Hij zegt: *God schiep.* 't Is wel waar, dat Hij niet zegt hoeveel personen dat er zijn; maar hetgene voor ons wat [1]) duister is in het oude Testament, dat is zeer klaar [2]) in het Nieuwe. Want als onze Heere gedoopt werd in den Jordaan, zoo is de stemme des Vaders gehoord geweest, zeggende: *Deze is mijn geliefde Zoon;* de Zoon werd gezien in het water, en de heilige Geest openbaarde zich in de gedaante van eene duif [3]). Ook mede is in den Doop aller geloovigen deze forme ingesteld van Christus [4]): *Doopt alle volken in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes.* In het Evangelium van Lucas spreekt de Engel Gabriël tot Maria, de moeder des Heeren, aldus: *De Heilige Geest zal over u komen, en de kracht des allerhoogsten zal u overschaduwen: en daarom ook dat Heilige, dat uit u zal geboren worden, zal Gods Zoon genaamd worden* [5]). Insgelijks: *De genade onzes Heeren Jezus Christus en de liefde Gods en de gemeenschap des H. Geestes zij met u* [6]). Daar

1) *Wat duister.* „*Wat*" is bijv. van de Dordtsche Synode.

2) *Zeer klaar.* Veranderd in de Ned. uitgaven na 1566. Vroeger: „*Ons seer klaer*," en ook nog in den Franschen Tekst van 1566: „*Nous est tres-clair au nouveau.*"

3) *Duif.* Hierachter werd in de oude Walsche en Nederl. uitgaven vóór 1566 gelezen: „*En zijnder daer niet dry?*"

4) *Mede is — van Christus.* Bijv. van de Synode van 1566.

5) *Genaamd worden.* Hierachter hebben de oude Walsche en Nederl. uitgaven vóór 1566: „*Wij sien dat hier de Vader genoemt werd, de Alderhoochste, daer na de Sone Gods, die van den Maget geboren wert, ende de H. Geest, die de Maget omschaduwet.*"

6) Vóór deze aanhaling van 1 Joh. V: 7 staat in de oude Walsche en Nederl. uitgaven vóór 1567: „*Ende hier siet mender klaerlicken dry ghenoemt.*" Uit deze en de vorige aanteekening blijkt, dat de Synode van 1566 vooral ook op bekorting is bedacht geweest.

zijn drie die getuigenis geven in den Hemel, de Vader, het Woord en de Heilige Geest, en deze drie zijn een. In alle deze plaatsen wordt ons ten volle geleerd dat er drie personen zijn in een eenig Goddelijk Wezen. En hoewel deze leer de menschelijke verstanden verre [1]) te boven gaat, nochtans gelooven wij die nu door het Woord, verwachtende totdat wij de volkomen kennisse en vrucht van dien genieten [2]) zullen in den hemel. Voorts staan ook aan te merken de bijzondere ambten en werkingen [3]) dezer drie personen t' ons waarts. De Vader is genaamd onze Schepper door zijne kracht; de Zoon is onze Zaligmaker en Verlosser door zijn bloed; de H. Geest is onze Heiligmaker door zijne woning in onze harten. Deze leer van de heilige drievuldigheid is altijd beweerd en onderhouden geweest bij de ware Kerk, van de tijden der Apostelen af tot nu toe, tegen de Joden, Mahumetisten en eenige valsche christenen en ketteren, als Marcion, Manes, Praxeas, Sabellius, Samosatenus, Arius en andere diergelijken, die met goed recht van de H. Vaders zijn veroordeeld [4]) geweest. Over-

1) *Verre.* Bijv. van de Dordtsche Synode.

2) *Kennisse — genieten.* Beter in den tekst der Synode van 1566 „*Totdat wij de volkomen kennisse van dien genieten sullen in den hemel.*" De Dordtsche Synode heeft tot den oorspr. tekst willen terugkeeren, waarin toch eigenlijk een ander denkbeeld was uitgedrukt: „*Attendant d'en auoir iouissance au ciel.*" Hier is het genot van de „werkingen" der drie Personen bedoeld, waarin de kennis ligt opgesloten. De Synode van 1566 wilde op de volkomenheid der kennisse Gods in den hemel gelet hebben. Die kleine veranderingen zijn zoo gering niet, als het wel schijnt bij eene vluchtige inzage, waarmede onze symbolische schriften bij vriend en vijand doorgaans tevreden moeten zijn.

3) *Voorts staan — ambten en werkingen.* In den Franschen Tekst van 1561, waarmede de oudste Nederl. uitgaven vóór 1566 overeenkomen: „*Outre plus chacune personne de la Trinité a son office envers nous.*"

4) *Veroordeeld.* Naar den oorspr. Franschen tekst van 1561 en 1566 (*con-*

zulks nemen wij in dit stuk gaarne aan de drie geloofssommen, namelijk der Apostelen, van Nicea en van Athanasius; insgelijks hetgeen dat daarvan bij de ouden [1]) in gelijkvormigheid van dien besloten is.

X.

Wij gelooven dat Jezus Christus naar zijne goddelijke natuur de eeniggeboren [2]) Zoon Gods is, van eeuwigheid geboren [3]): niet gemaakt, noch geschapen (want alzoo zoude Hij een schepsel [4]) zijn); maar eenswezens [5]) met den Vader, mede-eeuwig; het uitgedrukte beeld der zelfstandigheid des Vaders en de glans zijner heerlijkheid, Hem in alles gelijk zijnde [7]). Dewelke is Gods Zoon, niet alleen van dien tijd af dat Hij onze natuur heeft aangenomen [8]) maar van alle eeuwigheid, gelijk ons deze getuigenissen leeren

damnez): In de Nederl. uitgaven van 1562—64: *„verworpen en verdoemd,"* in die van 1582 en 1611: *„verdoemd."*

1) *Bij de ouden.* In de oude Walsche en Nederl. uitgaven vóór 1566: *„Door de H. Conciliën."*

2) *Eeniggeboren.* In al de oude uitgaven vóór de Dordtsche Syn.: *„unique"* (*eenighe*).

2) *Geboren* De Nederl. uitgave van 1582 vertaalde letterlijker het Fransche: *„engendré"* door: *„gegenereerd."* De oudste Nederl. uitgaven (1562—64) hadden: *Schepsel.* De oude Nederl. uitgaven vóór 1566 hadden: *„creature en schepsel."* Waarschijnlijk eene glosse, die in den tekst geraakt is.

5) *Eenswezens.* De oude uitgaven vóór 1566 hadden: „un en essence" (*een in wezen*)

6) *Uitgedrukte beeld.* In de oude Nederl. uitgaven vóór 1611: *„eigen beeld"* (Fr. 1561: *propre image*). Waarschijnlijk veranderd naar den Bijbeltekst Hebr. I : 3.

7) *Hem in alles gelijk zijnde.* De Synode van 1566 verkortte ook hier den oorspr. tekst, waarin gelezen wordt: *„Etant en tout et par tout semblable à lui."*

8) *Niet alleen — aangenomen.* Wijziging van 1566. Oorspr.: *„Non seulement il est F. d. D. après estre enfanté."*

wanneer zij met elkander vergeleken worden [1]): Mozes zegt dat God de wereld heeft geschapen, en de heilige Johannes zegt dat alle dingen zijn geschapen door dat Woord, hetwelk hij God noemt; de Apostel zegt dat God de eeuwen door zijnen Zoon gemaakt heeft; insgelijks, dat God alle dingen door Jezus Christus geschapen heeft; zoo moet dan degene die genaamd wordt God, het Woord, de Zoon en Jezus Christus toen al geweest zijn als alle dingen door Hem geschapen werden [2]). En daarom zegt de profeet Micha: *Zijne uitgangen zijn van ouds, van de dagen der eeuwigheid.* En de Apostel: *Hij is zonder begin der dagen en zonder einde des levens* [3]). Zoo is Hij dan de ware, eeuwige God, die Almachtige, denwelken wij aanroepen, aanbidden en dienen [4]).

XI.

Wij gelooven en belijden ook dat de H. Geest van eeuwigheid van den Vader en den Zoon uit-

1) *Wanneer — ze worden.* Bijv. van de Syn. van 1566.

2) *De Apostel zegt — geschapen werden.* Verkorting door de Synode van 1566 aangebracht. Oorspr. *„Et ce que S. Jean appelle la Parole, S. Paul l'appelle Fils, disant que Dieu a fait les siècles par son Fils. Sainct Paul dit encores que Dieu a créé toutes choses par Jesus Christ. Il ne pouvoit créer toutes choses par son Fils qu'il ne fust desia dès alors.*" Zoo ook de Nederl. uitg. van 1562—64.

3) *En de Apostel: — des levens.* Oorspronkelijk was hier ook Kol. I: 15b aangehaald: *„Il est le prémier nay devant toutes créatures, il est sans commencement,*" *etc.* De Synode van 1566 nam de eerste aanhaling (als eene herhaling van het door Micha gezegde) weg. De Dordtsche Synode voegde nu de woorden: *„En de Ap.*" in. Eene proeve van de nauwkeurigheid der synodale revisiën en van hare vrijheid tevens.

4) *Aanroepen — dienen.* Wijziging, door de Synode van 1566 aangebracht, Oorspr. werd er gelezen: *„Lequel nous invoquons et adorons toute nostre vie.* — Dit 10e Art. is, blijkens deze aanteekeningen, in 1566 geheel overgewerkt.

gaat [1]), niet zijnde gemaakt noch geschapen, noch ook geboren [2]), maar alleen van beiden uitgaande; welke in orde [3]) is de derde Persoon der Drievuldigheid, eens-zelvigen wezens, majesteit en heerlijkheid [4]) met den Vader en den Zoon; zijnde waarachtig [5]) en eeuwig God, gelijk ons de H. Schriften leeren.

XII.

Wij gelooven dat de Vader [6]) door zijn Woord, dat is door zijnen Zoon, den hemel, de aarde en alle schepselen uit niet heeft geschapen als het Hem heeft goed gedacht [7]), een iegelijk schepsel zijn wezen, gestalte en gedaante en verscheidene ambten gevende, om zijnen Schepper te dienen. Dat Hij ze ook nu [8]) alle onderhoudt en regeert, naar zijne eeuwige voorzienigheid en door zijne oneindelijke kracht, om

1) *Uitgaat.* In de oude Ned. uitgaven (1562—64): *„voortkomt.”* Oorspr. Fr. *„procède.”*

2) *Geboren.* De Synode van 1566: *„gegenereerd,”* naar het oorspr.: *„engendré.”*

3) *In orde.* Komt eerst voor in de uitgave van 1611. In de oude uitgaven: *„en is de derde.”*

4) *Heerlijkheid.* In de off. uitgave staat: *„Eerlijkheid.”* Zeeuwsch taaleigen, overgenomen uit den Middelb. druk van 1611.

5) *Zijnde waarachtig.* In de oude Ned. uitgaven (1562—64): *„een ware”* Fr.: *„vray et éternel D.”*

6) *De Vader door zijn Woord.* In de oude Walsche en Nederl. uitgaven vóór 1566: *„ce seul Dieu”* (*dese eenighe God*). De Synode van 1566 heeft hierdoor eene bedenkelijke wijziging aangebracht. Het is niet zuiver bijbelsch den Vader als door het Woord zich openbarende voor te stellen. Verg. Joh. I : 1 met vs. 14. *God* en het *Woord*; *de Vader* en de eeniggeboren *Zoon*, zijn de Bijbelsche tegenstellingen.

7) *Als het Hem heeft goed gedacht.* Oorspr. Fr.: *„Quand bon lui a semblé.”* De oudste Ned. uitg. (1562—64) hebben eene vrije vertaling: *„Naar zijn welgevallen.”*

8) *Ook nu* Bijv. van de Syn. van 1566.

den mensch te dienen, ten einde dat de mensch zijnen God diene. Hij heeft ook de [1]) engelen goed geschapen, om zijne zendboden te zijn, en zijne uitverkorenen te dienen: van welke sommigen van die uitnemendheid, in welke hen God geschapen had, in het eeuwig verderf vervallen zijn, en de anderen zijn door de genade Gods in hunnen eersten staat volhardig en staande gebleven. De duivelen en booze geesten [2]) zijn alzoo verdorven, dat zij vijanden Gods en alles goeds zijn; naar al hun vermogen als moordenaars [3]) loerende op de Kerk en een ieder lidmaat van die [4]), om alles te verderven en te verwoesten door hunne bedriegerijen [5]); en zijn daarom door hunne eigen boosheid veroordeeld tot de eeuwige verdoemenis, dagelijks [6]) verwachtende hunne schrik-

1) *De engelen.* In de uitg. van 1566 *„ses anges"* (*zijne engelen*). Waarschijnlijk eene misstelling, die de Dordtsche Syn. terecht wegnam.

2) *De duivelen en booze geesten.* In de oude W. en Ned. uitgaven vóór 1566: *„Les premiers* (Ned. naar eene andere indeeling van den voorafgaanden zin: *„de laatsten"*) *que nous appellons diables et esprits malings."* De bekorting, in 1566 aangebracht, heeft hier aan den zin schade gedaan. Het is nu, als werden de booze geesten van de duivelen onderscheiden, hetwelk de bedoeling niet is.

3) *Als moordenaars.* Bijv. van 1566. In de Walsche (oorspronkelijke) uitgave van dat jaar staat: *„comme brigans."*

4) *En een ieder lidmaat van die.* Bijv. van 1566.

5) *Bedriegerijen.* De uitg. van 1561 heeft *„tromperie,"* de oude Ned. uitgaven (1562—64): *„listicheyt ende bedroch."* In 1566 is het meervoud aangenomen, omdat men nu eene zeer opmerkelijke bekorting aanbracht, door weglating van de woorden: *„Voire iusques à se faire adorer d'un chacun, promettant grand choses aux hommes: et cela n'est de merueille, attendu qu'il s'est bien osé presenter à Christ pour se faire adorer de luy."* Zou de weglating van deze woorden niet getuigen van de zucht der Hervormden in de Nederlanden om de uitwassen van het volksgeloof omtrent den invloed des duivels tegen te gaan? Van die zucht getuigt zeker het verschijnsel, dat de heksenprocessen hier te lande vroeger dan in eenig land hebben opgehouden.

6) *Dagelijks.* Bijv. van 1566. Beter in den Fr. tekst van dat jaar: *„de jour en jour."*

kelijke pijnigingen [1]) Zoo verwerpen en verfoeien [2]) wij dan hierover de dwaling der Sadduceën, die loochenen dat er geesten en engelen zijn, en ook de dwaling der Manicheën, die zeggen, dat de duivelen hunnen oorsprong uit zichzelve hebben, zijnde uit hunne eigene natuur kwaad, zonder dat zij [3]) verdorven zijn geworden.

XIII.

Wij gelooven dat die goede God, nadat Hij alle dingen geschapen had, dezelve niet heeft laten varen [4]), noch aan het geval of de fortuin overgegeven, maar stiert en regeert ze alzóó naar zijnen heiligen wil, dat in deze wereld niets geschiedt zonder zijne ordinantie [5]), hoewel nochtans God noch auteur is, noch schuld heeft van de zonde die daar geschiedt. Want zijne macht en goedheid is zóó groot en onbegrij-

1) *Schrikkelijke pijnigingen.* In de uitgaven vóór 1566: „*leur torment*" (*haer straffe ende pijne*).

2) *Verwerpen en verfoeien.* In de Walsche uitgaven, zoowel van 1561 als van 1566: „*détestons.*" De oude Ned. uitgaven (1562—64) hadden: „*wij verwerpen ende verbannen.*" De Synode van 1566 wilde gelezen hebben: „*wij vervloecken.*" De uitgave van 1611 heeft het eerst, in nauwer aansluiting aan den Franschen tekst: „*verwerpen en verfoeien.*" De invloed van deze uitgave op den later vastgestelden tekst is onmiskenbaar. Zij is steeds, ook reeds bij de Dordtsche Synode, als de standaart-editie aangemerkt. Verg. bl. 19, Aant. 4.

3) *Zonder dat zij.* Bekorting van 1566, in overeenstemming met den oorspr. tekst. De oudste Nederl. uitg. (1562—64) hadden: „*ende sijn niet tot eeniger tijd verdorven geworden.*"

4) *Heeft laten varen, noch.* — Bijv. van 1566.

5) *Ordinantie*, Lat. *ordinatio.* Het Fr. *ordonnance*, hier gevolgd, is dubbelzinnig. Wij maken onderscheid tusschen *ordonnantie*=bevel, en *ordinantie* (*ordinatie*) = *besturende bepaling*, en deze is bedoeld. Dit onderscheid is veelal voorbijgezien. — „Cadit homo, Dei providentia sic ordinante, sed suo vitio cadit." Calvini *Institutio*, III: 23, 8.

pelijk, dat Hij zeer wel en rechtvaardiglijk zijn werk beschikt en doet, wanneer ook de duivelen en godloozen onrechtvaardiglijk handelen [1]. En aangaande hetgene Hij doet boven het begrip des menschelijken verstands, hetzelve willen wij niet curieuselijk onderzoeken, meer dan ons begrip verdragen kan: maar wij aanbidden met alle ootmoedigheid en eerbiedinge de rechtvaardige oordeelen Gods, die ons verborgen zijn, ons te vreden houdende dat wij leerjongens van Christus zijn, om alleen te leeren hetgene Hij ons aanwijst in Zijn Woord, zonder deze palen te overtreden. Deze leering geeft ons eenen onuitsprekelijken troost, als wij door dezelve geleerd worden, dat ons niets bij geval overkomen kan, maar door de beschikking onzes goedertierenen hemelschen Vaders, die voor ons waakt met eene vaderlijke zorge, hou-

1) *Dat Hij zeer wel — onrechtvaardiglijk handelen.* In de oude Ned. en Walsche uitgaven vóór 1566 werd gelezen: „*Que mesme il ordonne et fait très bien et justement ce que le diable et les hommes font iniustement.*" (Ned.: *Hij ordineert, werkt — dat de duivel ende menschen onrechtveerdichlick wercken.*) De wijziging, in de Antwerpsche Synode (1566) aangebracht, is van groote beteekenis. De oorspronkelijke lezing bevat de volkomen consequentie van Gods souvereiniteit ook over het kwaad. Daarin hooren wij de leerlingen van Kalvijn, die zeide: „*Quod permissionem vocant, non satis est.*" Instit. II : IV, 3. Bij de herziening van de Geloofsbelijdenis is de reactie duidelijk merkbaar van de beschouwing, die van de menschelijke vrijheid uitgaat bij de voorstelling van de betrekking tusschen God en de zonde. De toenmalige leeraars te Antwerpen (Carpentier, Junius en C. Niëll) dreven de praedestinatie „met den aankleve van dien" minder sterk dan de opstellers der Belijdenis; waarschijnlijk was de polemiek der Luthersgezinden bij hen niet zonder invloed gebleven. Maar vooral opmerkelijk is dat noch de Synode van 1581, noch ook die van 1618—19 is teruggekeerd tot de oorspronkelijke redactie van het 13e en 16e Artikel. Daaruit blijkt, dat de oude Gereformeerde Kerk niet reactionair was; dat zij niet met „de oudheid der letter" van hare belijdenisschriften heeft gedweept, en dat zij, strijdende tegen de Pelagiaansche leer van den „vrijen wil," niet geweigerd heeft te rekenen met de opvatting, die de keerzijde in het genoemde vraagstuk op den voorgrond stelt.

dende alle schepselen onder zijne macht [1]), alzoo dat niet een haar van ons hoofd *(want die alle* [2]) *geteld zijn), ook niet een vogelken op de aarde vallen kan, zonder den wil onzes Vaders.* Waarop wij ons verlaten, wetende dat Hij de duivelen in den toom houdt en alle onze vijanden, die ons zonder zijne toelating en wil [3]) niet beschadigen kunnen. En hierover verwerpen wij de verdoemelijke dwaling der Epikureeën, dewelke zeggen, dat zich God nergens mede [4]) bemoeit en laat alle dingen bij gevalle geschieden.

XIV.

Wij gelooven dat God den mensch geschapen heeft van het stof der aarde [5]) en heeft hem gemaakt en geformeerd naar zijn beeld en gelijkenis, goed, rechtvaardig en heilig [6]), kunnende met zijnen wil in

1) *Onder zijne macht.* Oude Walsche Tekst: „*Subiettes à soy.*" „Macht," naar het nederlandsch spraakgebruik, duidelijker dan „geweld."

2) *Alle.* De Dordtsche Synode heeft hier uitgelaten: „*tot het allerminste toe.*" Nauwere aansluiting aan den Bijbeltekst. Met vrijer gebruik van het Bijbelwoord was de oorspronkelijke uitdrukking (1561) nauwkeuriger en puntiger: „*De sorte qu'un petit cheveu de nostre teste est nombré. Un petit oiseau ne tombera pas*" —.

3) *Wil.* De uitgaven van 1562—64 hebben: „*goeden wil*" (Fr. *bonne volonté* d. i. welbehagen). Eene gebrekkige vertaling, zoo als die oudste uitgaven dikwijls vertoonen. Zij waren het werk van private personen en hebben daarom geenerlei gezag en ook geringe innerlijke waarde.

4) *Nergens mede.* Dus nauwkeuriger sedert 1566. Vroeger: „*plus de rien.*" (*Niet meer yewers mede*), t. w. na de schepping.

5) *Het stof der aarde.* Vrije vertaling, reeds in de uitg. van Schilders voorkomende, van den tekst van 1566: „*du limon de la terre*" (*van den slijm der aarde*). Oorpr. was het „*de la terre.*"

6) *Heilig.* De Synode van 1566 nam hier de volgende woorden van het oorspr. weg: „*Et tout parfait en toutes choses:*" eene wijziging waar van al het gewicht in het oog valt. De oude Kerk kwam daarin op tegen de overdreven voorstelling van het wezen van Gods beeld in den eersten Adam,

alles overeenkomen met den wille Gods [1]). Maar *als hij in eere was, zoo heeft hij het niet verstaan*, noch zijne uitnemendheid erkend, maar heeft zich zelven willens der zonde onderworpen, en overzulks den dood en vervloeking [2]), de oore biedende den woorde des duivels. Want het gebod des levens, dat hij ontvangen had, heeft hij overtreden, en heeft zich van God, die zijn ware leven was, door zijne zonde [3]) afgescheiden [4]); hebbende zijne geheele natuur verdorven: waardoor hij zich schuldig gemaakt heeft des lichamelijken en geestelijken doods. En in alle zijne wegen goddeloos, verkeerd en verdorven geworden zijnde [5]), heeft hij verloren alle zijne uit-

B. 4

die later de Dogmatiek beheerscht heeft. Zou de invloed van een theologant als Junius in dergelijke wijzigingen zichtbaar zijn? Verg. *Vita Junii* in Gerdes' *Scrinium antiq.* I, p. 246.

1) Hierachter volgde in den tekst van 1561, door de Ned. uitgaven van 1562—64 gevolgd, deze uitbreiding, welke de Synode van 1566, in den geest der vorige wijziging, wegnam: „*Dieu donc l'a créé et composé de deux choses, du corps et de l'ame: le corps a esté fait de la terre, et l'esprit et vie a esté inspirée de Dieu, de sorte qu'en l'homme on y voit une telle excellence, que l'entendement humain defaut à l'expliquer. Il a esté tel, dit David, qu'il ne luy restoit plus que d'estre Dieu; il a esté couronné de gloire et d'honneur.*"

2) *Maar heeft zich zelven — vervloeking.* Belangrijke wijziging, door de Synode van 1566 aangebracht. In den oorspr. tekst werd gelezen: „*Ains à esté fait semblable au jugement*" (verouderde of fautieve schrijfwijze voor: *jument* (van *jugmentum*), welk woord nog in de 16e eeuw gebruikt werd voor: *bête de somme*. Zie Diction. de Littré i. v.); in de oude Nederl. uitg. van 1562—64: „*Maar is den vee gelijk geworden.*" Eene overdrijving, die, naar de Schrift, niet mocht blijven staan.

3) *Door zijne zonde.* Zoo moet gelezen worden, naar den officiëelen Lat. tekst (*peccato suo*). De uitg. van 1611 brengt deze woorden verkeerdelijk tot het volgende: „*Hebbende door z. z.*" enz.

4) *Afgescheiden.* Al de oudere uitgaven hebben: „*afgesneden*" (*retranché*). De Dordtsche Synode gaf het rechte woord, naar het Evangelie. In den latijnschen tekst: „*penitus divulsit.*"

5) *En in alle zijne wegen — zijnde.* Vóór 1566 werd hier geschreven: „*Et est devenu meschant, pervers, aveugle d'entendement, corrompu en toutes ses*

nemende gaven, die hij van God ontvangen had, en heeft niet anders overig behouden dan kleine overblijfselen [1]) derzelve, welke genoegzaam zijn om den mensch alle onschuld te benemen [2]): overmits al het licht, dat in ons is, is in duisternis veranderd, gelijk de Schrift ons leert, zeggende: *Het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis heeft hetzelve niet begrepen*; alwaar de heilige Johannes de menschen duisternis noemt. Daarom verwerpen wij al dat men hiertegen leert van den Vrijen-wille des menschen, aangezien de mensch niet dan een slaaf der zonde is [3]), en *niets hebben kan, tenzij dat het hem gegeven zij uit den hemel*. Want wie is er die zich beroemen zal iets goeds te kunnen doen als uit zich zelven, daar toch Christus zegt [4]): *Niemand kan tot Mij komen*

voyes." Blijkbaar heeft men bij de herziening het schuldige van de zonde sterker willen doen uitkomen, en daarom in dit verband van hare verblindende kracht niet willen spreken.

1) *Kleine overblijfselen.* Oorspr.: „*petites traces*" (*een cleyn overblijf*); in de vertaling van den tekst van 1566 (uitg. 1582): „*kleyne voncxkens.* Niet maar: „kleine aanwijzingen, dat de gaven er geweest zijn," maar overblijfselen, waarvan de Lat. officiëele uitgave de positieve aanwezigheid uitdrukt door tegenover: „*exigua*" te stellen: „*quae tamen ad — sufficiant.*" Kalvijn's opvatting van „het beeld Gods" als in den zondigen mensch niet *vernietigd*, maar *bedorven* („non prossus exinanita ac deleta, sic tamen corrupta ut quicquid superest horrenda sit deformitas. Inst I: XV, 4) verklaart het *verlorene* en *overgeblevene* van de Geloofsbelijdenis.

2) *Benemen.* Hier nam de Syn. van 1566 de woorden weg: „*Mais elles ne sont pas suffisantes pour nous faire trouver Dieu.*" Al weder een bewijs hoe men de *schuld* der zonde op den voorgrond bracht, en alles wegnam, wat haar in de schaduw plaatste. Eene proef van de gebrekkigheid der oudste Nederlandsche uitgaven (1562—64) is de zonderlinge fout, die zij allen hebben in de vertaling van deze woorden: „*Maar niet om ons* GOED *te doen vinden.*"

3) *Daarom — slaaf der zonde is*, Lat. „*servus peccati.*" Wijziging van de Syn. van 1566. In de oude Walsche en Ned. uitgaven: „*Il appert quel veut estre le franc-arbitre de l'homme serf de peché.*" „*Slaaf der zonden*" is dus eene fout in den Nederl. tekst.

4) *Want wie — Christus zegt.* Deze en de volgende vragen in dit Art.

tenzij dat de Vader, die mij gezonden heeft, hem trekke? Wie zal met zijnen wil voortkomen, die daar verstaat dat *het bedenken des vleesches is vijandschap tegen God?* [1]) Wie zal van zijne wetenschap spreken, ziende dat [1]) *de natuurlijke mensch niet begrijpt de dingen, die des Geestes Gods zijn?* Kortelijk, wie zal eenige gedachte voorstellen, terwijl hij verstaat dat [1]) *wij niet bekwaam zijn van ons zelven iets te denken als uit onszelven, maar dat onze bekwaamheid uit God is?* En daarom hetgene de Apostel zegt behoort met recht vast en zeker gehouden te worden [1]), dat *God in ons werkt het willen en het volbrengen, naar zijn welbehagen.* Want daar is noch verstand, noch wille, den verstande en wille Gods gelijkvormig, of Christus heeft ze in den mensch gewrocht [1]), hetwelk Hij ons leert, zeggende: *Zonder mij kunt gij niets doen* [2]).

XV.

Wij gelooven dat door de ongehoorzaamheid Adams de erf-zonde uitgebreid is geworden over het gansche menschelijke geslacht, welke is eene verdorvenheid der geheele natuur en een erfelijk gebrek, waarmede de kleine kinderen zelfs besmet zijn in hun moeders

zijn door de Synode van 1566 in den tekst gebracht. Zij stelde deze eerste vraag aldus: „*Car qui est ce qui se vantera de pouvoir faire ce qu'il veut?*" In de Dordtsche Synode werd zij nader gewijzigd in den geest van de aangehaalde Bijbelwoorden. Deze wijziging toont duidelijk aan, dat de Gereformeerde Kerk den „vrijen wil" niet bestreden heeft op grond van een wijsgeerig determinisme, maar van de leer der zonde, naar de Schrift. Men ziet, dat dit geheele 14e Artikel in 1566 en in 1619 is omgewerkt.

1) *Wie zal — tegen God enz.* Bijvoegsel van 1566.

2) *Niets doen.* Hierachter volgt in de oudste Walsche en Ned. uitgaven vóór 1566: „*Et Christ dit encore: Qui fait peché, il est serf de peché: où sera donc son franc-arbitre?*"

lichaam, en die in den mensch allerlei zonden voortbrengt, zijnde in hem als een wortel derzelve: is daarom zoo leelijk [1]) en gruwelijk voor God [2]), dat zij genoegzaam is om het menschelijk geslacht te verdoemen. Zij is ook zelfs door den Doop niet ganschelijk te niete gedaan, noch geheel uitgeroeid, aangezien de zonde daaruit altijd als opwellend water uitspringt, gelijk uit eene onzalige fontein [3]); hoewel

1) *Is daarom zoo leelijk.* In de oude Ned. uitgaven (1562—64): „*Ja alle dit groot gebreck is zoo schendtlick en boos.*"

2) *En gruwelijk voor God.* Bijv. van 1566.

3) *Zij is ook zelfs — onzalige fontein.* In den oorspr. tekst van 1561 wordt hier slechts gelezen: „*Et n'est pas aboli mesme par le Baptesme,*" en in overeenstemming hiermede hebben de oude Nederl. uitgaven (1562—64) „*Ende en wert ooc door den Doop niet wech ghenomen.*" De Synode van 1566, die dit geheele Art. aan eene nauwkeurige herziening onderwierp, breidde deze stelling dus uit: „*Et n'est pas aboli mesme par le Baptesme, ou desraciné du tout, veu que tousiours les bouillons en sortent comme d'une malheureuse source.*" De officiëele vertaling hiervan luidde in de Nederl. uitgave van 1582: „*Sy wort ook selfs door den Doop niet te niete ghedaen, noch geheel uitgeroyt: aengesien dätter altijd rivierkens wtvloeyen als wt een onsalighe fonteyne.*" De Middelburgsche officiëele uitgave van 1611 heeft het eerst: „*Zij is oock selfs door den Doop niet gantschelick te niete gedaen,*" en zoo werd het door de Dordtsche Synode vastgesteld. Blijkbaar heeft men bij de nadere bewerking van dit Art. willen doen uitkomen, dat men niet te kort wilde doen aan de kracht van den Doop, die de verzekering geeft, dat de schuld d. i. het veroordeelingwaardige der erfzonde aan „de kinderen Gods niet wordt toegerekend," en dus in zóóverre de erfzonde *te niet doet*, maar evenzeer dat de Gereformeerde belijder verre bleef van de Roomsche dwaling, die leert, dat door de Doop-genade alles, wat de R. Kerk als erfelijk gebrek erkent (het gemis der oorsprönkelijke, bovennatuurlijke gerechtigheid en de daardoor ontstane geneigdheid tot kwaad) hersteld is. *Concil Trid.* Sess. 14; *Catech. Rom.* 2, 2, 50. — De uitbreiding van de reeds in de eerste redactie van het Art. gemaakte onderscheiding („*pas aboli, — combien toutesfois pas imputé,*" d. i. „te niet gedaan" wat de toerekening betreft, maar anders niet: dus „*niet ganschelijk*" te niet gedaan) is derhalve alleszins gepast en van groot gewicht. Het zijn zeer onhandige verdedigers van onze kerkleer, die in plaats van deze woorden zouden willen lezen: „ganschelijk niet te niet gedaan." Verg. Maresius, *Confess. Exegesis*, p. 280, en mijne *Bijdragen*, bl. 113. Onze belijdenis leert hier wat Augustinus leerde (Contra Jul. c. 8, 8: „*Transit reatu, manet actu*"), en Art. 15 is volstrekt niet in strijd met

zij nochtans den kinderen Gods tot verdoemenis niet toegerekend, maar door zijne genade en barmhartigheid vergeven wordt; niet om in de zonde gerust te slapen, maar opdat [1]) het gevoelen dezer verdorvenheid de geloovigen dikwijls zoude doen zuchten, verlangende om van dit lichaam des doods [2]) verlost te worden. En hierover verwerpen wij de dwaling der Pelagianen, die zeggen dat deze zonde niet anders is dan een navolging.

XVI.

Wij gelooven dat 't geheele geslacht Adams door de zonde des eersten menschen in verderfenis en ondergang zijnde [3]), God zich zelven zoodanig bewezen heeft als Hij is, te weten: barmhartig en rechtvaardig. Barmhartig: doordien dat Hij uit deze verderfenis trekt en verlost degenen die Hij in zijnen eeuwigen en onvergankelijken [4]) raad, uit enkele goe-

Art. 34, zoo als Scholten beweert in *De Leer der Herv. Kerk*, I, bl. 18, en ook Doedes, *De Nederl. Geloofsbel.*, enz. I, bl. 173, vg.

1) *Niet om in de zonde — maar opdat —*. Bijvoegsel van de Synode van 1566. Eenvoudiger en krachtiger in den oorspr. tekst: „*Et le sentiment de ceste corruption fait souvent gémir les fidèles.*" — „*Opdat*" en niet: „*omdat,*" zoo als in de officiëele Nederl. uitgaven gelezen wordt, blijkens den Lat. tekst (*ut excitet*) en naar den eisch der rede.

2) *Des doods.* Bijv. van de Dordtsche Synode (Oorsp. „*leurs corps*"), in aansluiting aan Rom. VII : 24.

3) *In verderfenis en ondergang zijnde.* De synodale tekst van 1619 en 1621 volgt hier weder de Middelburgsche uitgave, daar de uitgave van 1582, d. i. de Nederl. vertaling van den tekst van 1566, t. d. p. gelezen wil hebben: „*Nae dat 't gheheel gheslacht Adams aldus in den val ende verderfenisse door de sonde des eersten menschen gestooten was*" (niet: „*gheslooten,*" zoo als naar eene drukfout in de uitgave van 1725 bij Vinke, *Libri Symb.* en bij anderen, die haar volgden, gelezen wordt). De Lat. officiëele tekst van 1619 komt hiermede beter overeen: „*praecipitata fuit.*"

4) *Onvergankelijken raad.* Beter: „*onveranderlijken,*" zoo als in de Lat. uitgave der synodale Handel. (1620): „*immutabili consilio.*" Oorspr. „*immuable.*"

dertierenheid, uitverkoren[1]) heeft in Jezus Christus, onzen Heere, zonder eenige aanmerking hunner werken[2]). Rechtvaardig: doordien Hij de anderen laat in hunnen val en verderf, daar zij zich zelven in geworpen hebben[3]).

1) *Uitverkoren.* Oorspr. in 1561 en 1566: „*esleus et choisis*."

2) *Hunner werken.* In den oorspr. Walschen Tekst van 1561 is hier eene merkwaardige drukfout: „*Sans aucun esgard de leurs oeuures justes.*" Dit „justes" (l. juste) behoort bij het volgende en slaat op: „*Miséricordieux*" in den aanhef van het Art. De oude Nederl. uitgaven hebben de fout overgenomen, daar zij vertalen: „*goede werken*" en dan: „*Rechtvaardig*" bij den volgenden zin weglaten. Een nieuw bewijs, hoe verkeerd het zijn zou, de oudste uitgaven blindelings te volgen, al had ook de Kerk hare Confessie niet behoorlijk verbeterd.

3) *In geworpen.* De uitgave van 1582 las hier: „*in gestooten*" en die van 1725 en bij hen, die haar naschreven, „*ingeslooten.*" Tot in de uitgave van 1566 werd dus gelezen: „*En laissant les autres en leur ruine et tresbuchement ausquels ils sont tresbuchez,*" oude Nederl. vert.: *daar zij in gevallen zijn*". Beide, zoowel als de aangenomen tekst onderstelt Adam en zijn geslacht solidair aansprakelijk. Evenzoo in Art. XVII. — Hierachter volgde tot in het jaar 1566 eene uitvoerige verdediging en bevestiging van het leerstuk der praedestinatie, welke dus luidt: „*En ce faisant il se demonstre Dieu pitoiable et misericordieux vers ceux qu'il sauue, ausquels il n'estoit rien redeuable: comme aussi il se declare estre juste juge en demonstrant sa seuerité tresjuste sur les autres. Et ce temps pendant il ne leur foit aucun tort; car en ce qu'il en sauue aucuns ce n'est pas par ce qu'ils soyent meilleurs que les autres, veu qu'ils sont tous trebuchez en une mesme ruine iusques à tant que Dieu les separe et retire par son decret eternel et immuable fondé en Jesus Christ deuant que le monde fust creé. Entendu donc cela nul ne pourroit de soymesme paruenir à ceste gloire, d'autant que de nous mesmes nous ne sommes pas suffisans de penser quelque bien, si Dieu par sa grace et pure bonté ne nous preuient, tant est nostre nature corrompue.*" Men kan de bedoeling, waarmede dit alles in 1566 uit de Belijdenis is weggenomen, slechts bij gissing aanduiden. Van de acten der in het genoemde jaar te Antwerpen gehouden Synoden is niets over dan eenige weinige bepalingen, in de vergadering van den 16en April gemaakt (zie de mededeeling uit het oude *Livre Synodal* in Kist en Royaards, *Archief voor Kerk. Gesch.* XX, bl. 159, en het bericht, 80 jaren te voren door den geleerden A. 's Gravezande in zijne *Gedachtenis van de Synode te Wezel*, bl. 80, gegeven): wij weten dus niet wat de vergadering van Mei, toen de revisie heeft plaats gehad (zie *Junii Vita*, t. a. p.), daarbij heeft geleid. Zou de onderstelling te gewaagd zijn, dat hier eene poging zichtbaar is om zoo veel mogelijk den aanstoot weg te nemen, welken de politieke vrienden der onderdrukte Gere-

XVII.

Wij gelooven dat onze goede God, door zijne wonderlijke wijsheid en goedheid, ziende dat zich de mensch alzoo in den lichamelijken en geestelijken dood geworpen en geheel ellendig gemaakt had, zich zelven begeven heeft om hem te zoeken, toen hij al bevende voor Hem vlood, en heeft hem getroost, belovende hem zijnen Zoon te geven, *die worden zou van eene vrouw, om het hoofd der slang te vertreden* en hem gelukzalig te maken.

XVIII.

Wij belijden dan dat God de belofte, die Hij den Oud-vaderen gedaan had door den mond zijner heilige Profeten volbracht heeft, zendende zijnen eigen, eeniggeboren [1]) en eeuwigen Zoon in de wereld, ten tijde van Hem bestemd, dewelke eens knechts gedaante aangenomen heeft en den mensche gelijk geworden is, waarachtiglijk aannemende eene ware menschelijke natuur, met al hare zwakheden (uitgenomen de zonde), ontvangen zijnde in het lichaam der gelukzalige maagd Maria, door de kracht des

formeerden in de door de Luthersgezinden veroordeelde leerstellingen vonden? Gedurig werden de Gereformeerde leeraars door de Edelen vermaand om toch niet boven „de bevatting" hunner vrienden te gaan. Zoo b.v. lezen wij een brief van Nic. de Hames van 12 Juli 1566, uit St. Truyen geschreven: „Que la confession soit accommodée le plus qu'il sera possible à la capacité de l'assemblée (t. w. der verbonden Edelen, toen te St. Truyen vergaderd) puisqu'elle s'adresse à celle pour leur faire entendre et en prendre la sauvegarde." Dit schrijven was gericht aan Gilles le Clerc en den Heer van St. Aldegonde.

1) *Eeniggeboren.* Zoo schreef eerst de Dordtsche Synode. Al de vroegere uitgaven hebben steeds: „*eenigen*" (*unique*).

H. Geestes, zonder mans toedoen. En heeft niet alleen de menschelijke natuur aangenomen zoo veel het lichaam aangaat [1]), maar ook eene ware menschelijke ziel [2]), opdat Hij een ware mensch zoude zijn. Want aangezien de ziel [3]) zoowel verloren was als het lichaam, zoo was het van noode dat Hij ze beide aanname, om dezelve beiden zalig te maken. Daarom belijden wij (tegen de ketterij der Wederdooperen, die loochenen dat Christus menschelijk vleesch van zijne moeder [4]) aangenomen heeft) dat *Christus is deelachtig geworden des vleesches en bloeds* [5]) *der kinderen; dat Hij eene vrucht der lendenen Davids is naar den vleesche, geworden uit den zade Davids naar den vleesche; eene vrucht des buiks van Maria; geworden uit de vrouwe* [6])*; een spruite Davids; een scheute uit de wortel Jesse; gesproten uit het geslacht Juda; afkomstig van de Joden* [7]) *naar den vleesche; uit de zade Abrahams* [8])*,* aangezien *Hij aangenomen heeft het zaad Abrahams en is zijnen broederen in alles gelijk geworden, uitgenomen de zonde:* alzoo dat Hij in der waarheid [9]) *onze Emmanuel is, dat is God met ons.*

1) *Zooveel — aangaat.* Bijv. van de Synode van 1566.

2) *Menschelijke ziel.* De oudste uitgaven vóór 1566 hebben: „*menschelijken geest*" (*esprit humain*).

3) *Ziel.* Vóór 1566: „*geest.*"

4) *Van zijne moeder.* Bijv. van de Dordtsche Synode.

5) *En bloeds.* Bijv. van de Dordtsche Synode

6) *Geworden uit de vrouwe.* De Synode van 1566 wilde gelezen hebben: „*Fait d'une femme,*" Ned.: *Ghemaeckt uit eener vrouw.*" De Middelb. uitgave (1611) heeft reeds: „*Geworden uit de vrouw.*"

7) *De Joden.* Zoo versterkte de Synode van 1566 de oorspr. uitdrukking: „*des Pères.*"

8) *Abrahams.* De Synode van 1566 voegde hierbij: „*en Davids.*" In de Dordtsche Synode werd dit om de volgende aanhaling weggenomen: een bewijs, hoe nauwkeurig de revisie was.

9) *Alzoo dat Hij in der waarheid.* De oude uitgaven vóór de Synode

XIX.

Wij gelooven dat door deze ontvangenis de persoon des Zoons onafscheidelijk vereenigd en te zamen gevoegd is met de menschelijke natuur; zoodat er niet zijn twee Zonen Gods, noch twee personen, maar twee naturen in eenen eenigen persoon vereenigd[1]), doch elke natuur hare onderscheidene eigenschappen behoudende. Gelijk dan de Goddelijke natuur altijd ongeschapen gebleven is, zonder begin van dagen of einde des levens; vervullende hemel en aarde, alzoo heeft de menschelijke natuur hare eigenschappen niet verloren, maar is een schepsel gebleven, hebbende begin van dagen[2]), zijnde eene eindige[3]) natuur, en behoudende al hetgene dat een waar lichaam toebehoort. En hoewel Hij derzelve door zijne verrijzenis onsterfelijkheid gegeven heeft, nochtans heeft Hij de waarheid zijner menschelijke[4]) natuur niet veranderd, dewijl onze zaligheid en verrijzenis mede hangen aan

van 1566 hebben: *„Il a esté engendré de Marie: de sorte".* — Van de Dordtsche Synode zijn de woorden: *„in der waarheid."*

1) *Twee naturen — vereenigd.* Zoo vertaalde de Dordtsche Synode gelijk de oude Nederl. uitgaven (1562—64). De Nederl. vertaling van den tekst van 1566 (1582) heeft: *„Twee vereenichde naturen in eenen eenighen Persoon.'* Zoo heeft ook de uitgave van 1611. Bewijs, dat deze uitgave in 1619 niet slaafs gevolgd werd, waarvan de opmerking van belang is om deze laatste revisie wel te waardeeren.

2) *Begin van dagen.* De oudste Walsche en Nederl. uitgaven laten hier volgen: *„et fin de vie"* (*en eynde des levens*). De Synode van 1566 liet deze woorden, met reden, weg.

3) *Eindige.* Lat. *finita.* In de uitgave van 1582 wordt dit verklaard door het woord: *„omschrevene,"* dat te recht in den Middelburgschen druk van 1611 tusschen ( ) werd geplaatst. De oudste Nederlandsche uitgaven (1562—64) hebben gansch verkeerd het Fr. *„fini"* vertaald door: *„is geeyndicht."*

4) *Waarheid zijner.* In de oudste Walsche en Ned. uitgaven: *„vraye"* (*warer*). De verandering is van 1566.

de waarheid zijns lichaams [1]. Doch deze twee naturen zijn alzoo te zamen vereenigd in een persoon [2], dat ze ook zelfs door zijnen dood niet gescheiden zijn geweest. Zoo was dan hetgene Hij stervende in de handen zijn Vaders bevolen heeft een ware menschelijke geest, die uit zijn lichaam scheidde; maar hier-en-tusschen bleef de Goddelijke natuur altijd vereenigd [3]) met de menschelijke, ook zelfs als Hij in het graf lag; en de Godheid hield ook toen niet op [4]) in Hem te zijn, gelijk zij in Hem was als Hij een klein kind was, hoewel zij zich voor eenen kleinen tijd zoo [5]) niet openbaarde. Hierom bekennen wij dat Hij ware [6]) God en ware mensch is: ware [6]) God, om door zijne kracht den dood te overwinnen, en ware mensch, opdat Hij voor ons mocht kunnen sterven naar [7]) de zwakheid zijns vleesches.

XX.

Wij gelooven dat God, die volkomen barmhartig en rechtvaardig is, zijnen Zoon gezonden heeft om aan te nemen de natuur, in welke de ongehoorzaamheid begaan was, om in dezelve te voldoen en

1) *Dewijl onze zaligheid — lichaams.* Bijvoegsel van de Synode van 1566. De Dordtsche Synode voegde het woord: „*mede*" (*etiam*) in den tekst. Voorbeeld van voortgezette en geleidelijke bewerking.

2) *In een persoon.* Verandering van de Dordtsche Syn. — Vroeger: „*Ende maken* (and. *makende*) *eene persoon.*"

3) Uitg. van 1582: „*t'samen ghevoecht.*"

4) *Hield ook toen niet op.* Naar den officiëelen Lat. tekst: „*neque tum etiam.*"

5) *Zoo.* Bijv. van de Dordtsche Synode.

6) *Ware.* In de Oude Ned. uitgaven (1562—64): „*een ware.*"

7) *Mocht kunnen — naar.* Lat.: „*ut secundum carnem suam infirmam pro nobis mori posset.*"

te dragen de straf der zonden [1]) door zijn zeer bitter lijden en sterven. Zoo heeft dan God zijne rechtvaardigheid bewezen tegen zijnen Zoon, als Hij onze zonden op Hem gelegd heeft, en heeft uitgestort zijne goedheid en barmhartigheid over ons, die schuldig en de verdoemenis waardig waren, voor ons gevende zijnen Zoon in den dood door eene zeer volkomene liefde, en Hem verwekkende tot onze rechtvaardigmaking [2]), opdat wij door hem hadden de onsterfelijkheid en het eeuwige leven.

XXI.

Wij gelooven dat Jezus Christus een eeuwige Hoogepriester is, met eede, naar de ordening Melchisedeks, en heeft zich zelven in onzen naam voor zijnen Vader gesteld om zijnen toorn [3]) te stillen met volle genoegdoening, zich zelven opofferende aan het hout [4]) des kruises, en vergietende zijn dierbaar bloed tot reiniging onzer zonden, gelijk de Profeten hadden voor-

1) *Te voldoen en te dragen de straf der zonden.* Tot op de Dordtsche Synode werd hier gelezen: „*Om — te boeten en te straffen de zonde.*" In de Middelb. uitgave (1611): „*Om — te voldoen, en de zonde te straffen;*" Fr.: „*Pour en icelle satisfaire et punir le pesché.*" Dat het Artikel nu meer in overeenstemming is met de H. Schrift, valt in het oog. De aanhaling in al de oude uitgaven van Rom. VIII : 32 was reden genoeg om hier wijziging aan te brengen. Niet de straf voor de zonden als zoodanig, maar de behoudenis van zondaren door de voldoening is het doel der overgave van Christus. Ook met het redebeleid van het Art. is hetgeen er nu staat beter in overeenstemming.

2) *Tot onze rechtvaardigmaking.* De uitg. van 1562 heeft: „*onse rechtveerdicheyt.*" Onnauwkeurig.

3) *Toorn.* De oudste Nederl. uitgaven (1562—64) lezen: „*gramschap.*"

4) *Aan het hout.* Tot op de Dordtsche Synode: „*sur l'autel*" (*op den altaar*).

zegd. Want daar is geschreven[1]) *dat de straffe op den Zone Gods gelegd is opdat wij vrede hadden, en dat wij door zijne striemen genezen zijn; dat Hij ter dood geleid is als een lam; onder de kwaaddoeners gerekend*, en als een kwaaddoener veroordeeld door Pontius Pilatus, hoewel hij Hem onschuldig verklaard had. *Zoo heeft Hij dan betaald, dat Hij niet geroofd had, en heeft geleden, Hij rechtvaardig voor de onrechtvaardigen;* en dat zoowel in zijn lichaam als in zijne ziele, gevoelende de schrikkelijke straf, die onze zonden verdiend hadden, zoo dat zijn zweet werd gelijk droppelen bloed, op de aarde afloopende[2]). Hij heeft geroepen: *mijn God, mijn God! waarom hebt Gij Mij verlaten?* en heeft zulks alles geleden tot vergeving onzer zonden. Daarom zeggen wij wel te recht met Paulus, *dat wij niet anders weten, dan Christus en dien gekruist; wij achten het al voor drek, om de uitnemendheid der kennis onzes Heeren Jezus Christus;* wij vinden allerlei vertroosting in zijne wonden, en hebben niet van noode eenig ander middel te zoeken of te versieren[3]) om ons met God te verzoenen dan alleen *deze eenige offerande, eenmaal gedaan, door welke de geloovigen in eeuwigheid volmaakt worden.* Dit is ook de oorzaak, waarom Hij door den engel Gods genaamd is Jezus, dat is Zaligmaker, *overmits Hij zijn volk verlossen zou van hunne zonden.*

1) *Gelijk de Profeten — geschreven.* Tot in 1566: „*Comme les oracles des Prophètes contenoyent. Esuyé escrit*" (*Ghelyck de spreucken der Pr. voruaten. Es. schryft*).

2) *Zijn zweet werd — afloopende.* Al de oude uitgaven, ook die van 1566, hebben: „*Il a sué le sang et l'eau*," 1566: „*sang et eau*" (*Hij heeft bloet ende water gesweet*). De Dordtsche Synode heeft zich ook hier nauwer aan de Schrift willen houden.

3) *Versieren.* In de oude Nederl. uitgaven (1562—64): „*vinden.*" Oorspr.: „*inventer*," hetgeen in 1566 hersteld werd.

XXII.

Wij gelooven dat om ware kennisse dezer groote verborgenheid te bekomen [1]) de H. Geest in onze harten [2]) ontsteekt een oprecht geloof, hetwelk Jezus Christus met alle zijne verdiensten omhelst, Hem eigen maakt en niets anders meer buiten Hem zoekt. Want het moet noodzakelijk volgen, of dat niet al wat tot onze zaligheid van noode is in Jezus Christus zij; of, zoo het alles in Hem is, dat degene die Jezus Christus door het geloof bezit zijne geheele zaligheid heeft. Nu, dat men zeggen zoude dat Christus niet genoegzaam is, maar dat er nog benevens Hem iets meer toe behoeft, ware eene al te ongeschikte godslastering: want daaruit zoude volgen dat Christus maar een halve zaligmaker ware. Daarom zeggen wij ten rechte met Paulus, *dat wij door het geloof alleen*, of *door het geloof zonder de werken gerechtvaardigd worden*. Doch wij verstaan niet, dat het, om eigenlijk te spreken, het geloof zelf is dat

1) *Om te — bekomen.* De Synode van 1566 heeft zich hier eene bedenkelijke verandering veroorloofd. In de oude W. en Ned. uitgaven staat: „*Que* PAR *la vraye cognoissance de ce grand mistere le St. E. vient apparoir — une vraye foy.*" (DOOR *de ware kennisse dezer hoogher verborgenheyt ontsteeckt de H. Geest*, enz.). In 1566 las men: „POUR *la vraye cognoissance.*" Het is duidelijk, dat hier eene afwijking van den waren zin plaats had (misschien door eene drukfout), die de reviseurs in 1619 hadden moeten herstellen. In dit Art. wordt toch niet de oorsprong van het geloof, maar de vrucht der kennis van den Middelaar beleden. De oorspronkelijke inhoud van het Art. is geheel in overeenstemming met den Heidelb. Cat., antw. 21: „*Een zeker vertrouwen, hetwelk de H. Geest door het evangelie — werkt.*" Het is van groot belang op te merken, hoe in de oudste Belijdenisschriften onzer Kerk de onderscheidene factoren van het geloof (hier de erkenning van de chr. waarheid) worden erkend, hetgeen in de latere dogmatische scholastiek, reeds in 1619, te veel werd verzuimd, bij eene eenzijdige vooropstelling van de theologische opvatting van het geloof als gave Gods.

2) *In onze harten.* De Syn. van 1566 voegde hierbij: „wonende." In 1619 werd dit weggelaten.

ons rechtvaardigt; want het is maar een instrument, waarmede wij Christus, onze rechtvaardigheid, omhelzen. Maar Jezus Christus, ons toerekenende [1]) alle zijne verdiensten en zoo vele heilige werken, die Hij voor ons [2]) en in onze plaats [3]) heeft gedaan, is onze rechtvaardigheid: en het geloof is een instrument, dat ons met Hem in de gemeenschap aller zijner goederen houdt, welke, de onze geworden zijnde, ons meer dan genoegzaam zijn tot onze vrijspreking van onze zonde [4]).

1) *Ons toerekenende.* Door deze ter verklaring in 1566 aangebrachte woorden is de oorspronkelijke tekst inderdaad verduisterd en bedorven. Het moet blijven zooals het in 1561 gezegd was: *„Jesus Christ donc et tous ses merites, tant de sainctes oeuvres qu'il a faites pour nous, est nostre justice.* Zie Doedes, a. w. bl. 281, vg.

2) *En zoovele heilige werken, die Hij voor ons heeft gedaan.* Deze woorden waren in de *Harmonia Confessionum* (1612), wegens de disharmonie tusschen de Kerk in Frankrijk en Piscator te Herborn, weggelaten. De Dordtsche Synode heeft deze weglating uitdrukkelijk afgekeurd. Zie de 172 en 173e Zitting (Post-acta).

3) *En in onze plaats.* Bijvoegsel van de Dordtsche Synode. Zie de 173e Zitting (P. A.). Men heeft deze verandering wel eens als de eenige doen voorkomen, die in 1619 zoude gemaakt zijn, doch men zag dan voorbij hetgeen van dezelfde synodale zitting vermeld staat, dat „nog eenige dingen met gemeene toestemminge verandert zijn."[1]) De lange onvolledige lijst bij Voetius. *Polit. Eccles.* III, p. 67—74, werd ook niet opgemerkt. Zelfs de Hoogl. Scholten heeft (*De Leer der Herv. Kerk in hare grondbeginselen*, I, bl. 17 3e Uitg.) het zoo doen voorkomen, alsof de herziening in eene enkele zitting was afgedaan. De voorlezing in de 145e Zitting diende slechts om een votum uit te lokken aangaande de overeenstemming in „de leerpunoten en de substantie der leere" tusschen de Nederlandsche en buitenlandsche kerken. Daarna zijn nog 3 zittingen aan de revisie besteed: in de 171e is eene doorloopende verbetering voorgelezen; in de 172e zijn de voorstellen van de Theologanten van Genève, de Paltz en Hessen, bij hun vertrek achtergelaten, overwogen, en in de 173e Zitting zijn door de Nederlandsche Godgeleerden „hunne aanmerkingen ingebracht, en dezelve alle geëxamineert." Deze mochten niet slechts de punten der kerkorde en „de manieren van spreken, maar ook de methode" der leer raken.

4) *Van onze zonden.* Bijv. van de Dordtsche Synode.

1) Men zag ook voorbij dat de bepaling: „geen verandering te maken" slechts die ééne gold, welke in de vorige zitting voorgesteld was.

XXIII.

Wij gelooven dat onze gelukzaligheid gelegen is in de vergeving onzer zonden om Jezus Christus wil [1]), en dat daarin onze rechtvaardigheid voor God begrepen is, gelijk David en Paulus ons leeren, verklarende *de gelukzaligheid des menschen te zijn dat God hem de gerechtigheid zonder de werken toerekent.* En dezelfde Apostel zegt, *dat wij om niet of uit genade gerechtvaardigd zijn, door de verlossing, die in Jezus Christus is.* En daarom houden wij dit fondament altijd vast, Gode al de eere gevende, ons vernederende en bekennende zoodanigen als wij zijn, zonder iets van ons zelven of van onze verdiensten te vermeten, steunende en rustende op de gehoorzaamheid des gekruisten Christus alleen [2]), dewelke onze is, wanneer wij in Hem gelooven; die is genoegzaam om alle onze ongerechtigheden te bedekken en ons vrijmoedigheid te geven, de conscientie vrij makende van vreeze, verbaasdheid en verschrikking om tot God te gaan [3]), zonder te doen gelijk onze eerste vader Adam, welke al bevende zich met vijgebladeren bedekken wilde. En voorwaar, indien wij voor God verschijnen moesten [4]), steunende op ons zelven of op eenige andere schepselen, hoe weinig het ook ware, wij moesten (helaas) verslonden worden.

1) *Om Jezus Christus wille.* De Syn. van 1566 wilde hier, te recht, lezen: *„qui est en J. C."* In de vertaling van 1611: *„die in J. C. geschiet, is."* De Dordtsche Synode herstelde de oude lezing: *„à cause de J. C."*

2) *Alleen.* Weggelaten in de oudste Nederl. uitg. (1562—64), in strijd met den oorspr. tekst. Reeds hersteld in 1566.

3) *De conscientie — om tot God te gaan.* Bijv. van de Syn. van 1566.

4) *Moesten.* In de officiëele Ned. uitgave van 1619 staat: *„moeten."* Dit moet naar de Latijnsche verbeterd worden: *„si oporteret".*

En daarom moet een iegelijk zeggen met David: *Heere! ga niet in het gericht met uwen knecht; want niemand die leeft zal voor uw aangezicht rechtvaardig zijn.*

XXIV.

Wij gelooven dat dit waarachtig geloof, in den mensch gewrocht zijnde door het gehoor des Woords Gods en de werking des Heiligen Geestes, hem wederbaart en maakt tot eenen nieuwen mensch, en doet hem leven in een nieuw leven en maakt hem vrij van de slavernij der zonde [1]). Daarom is het zoo verre van daar dat dit rechtvaardigmakend geloof de menschen zouden doen verkouden in een vroom en heilig leven, dat zij daarentegen zonder hetzelve nimmermeer iets doen zullen uit liefde Gods, maar alleen uit liefde huns zelfs en uit vreeze van verdoemd te worden. Zoo is het dan onmogelijk dat dit heilige geloof ledig zij in den mensch: aangezien wij niet spreken van een ijdel geloof, maar van zulk een hetwelk de Schriftuur noemt *een geloof, dat door de liefde werkt*, dat den mensch beweegt om zich te oefenen in de werken, die God in zijn Woord geboden heeft; welke werken, als zij voortkomen uit den goeden wortel des geloofs, goed en bij Gode aangenaam zijn, overmits zij allen door zijne genade geheiligd zijn [2]): hier-en-tusschen komen zij niet in rekening om ons te rechtvaardigen. Want het is door

1) *Der zonde.* De oude Nederl. uitg. (1562—64) hebben verkeerdelijk: *„der sonden.”*

2) *Overmits — geheiligd zijn.* Bijvoegsel van de Syn. van 1566. Nauwkeuriger te vertalen: *„voor zooverre zij” — d'autant qu'elles sont —*).

het geloof in Christus dat wij gerechtvaardigd worden, ook eer wij goede werken doen; anderszins zouden zij niet meer kunnen goed zijn dan eene vrucht des booms goed zijn kan vóór dat de boom goed is. Zoo doen wij dan goede werken; maar niet om te verdienen (want wat zouden wij verdienen?), ja, wij zijn in God gehouden [1]) voor de goede werken die wij doen, en niet Hij [2]) in ons: aangezien *Hij het is, die in ons werkt het willen en volbrengen naar zijn welbehagen.* Laat ons dan letten op hetgene dat er geschreven staat: *Wanneer gij zult gedaan hebben al hetgene u bevolen is, zoo zegt: wij zijn onnutte dienstknechten, want wij hebben maar gedaan hetgene wij schuldig waren te doen.* Hier-en-tusschen willen wij niet loochenen, dat God de goede werken beloont; maar het is door zijne genade dat Hij zijne gaven kroont. Voorts, al is het dat wij goede werken doen, zoo gronden wij toch onze zaligheid niet daarop: want wij kunnen geen werk doen of het is besmet door ons vleesch en ook straf-waardig; en al konden wij eenig voortbrengen, zoo is toch de gedachtenis van eene zonde genoeg, dat hetzelve van God zoude verworpen worden. Alzoo dan zouden wij altijd in twijfel staan, herwaarts en derwaarts drijvende zonder eenige zekerheid, en onze arme conscientiën zouden altijd gekweld [3]) worden, indien zij niet steunden op de verdiensten des lijdens en stervens onzes Zaligmakers.

1) Lat. „*Obstricti Deo;*" oude overzetting: „*Gode schuldich.*'

2) *En niet Hij.* Verbetering van de Syn. van 1566. Oorspr.: (plustost) *que luy.*'

3) *Gekweld.* „*Tourmentées.*" De oude Nederl. uitg. (1562—64) „*bekommert ende ghequelt.*"

XXV.

Wij gelooven dat de ceremoniën en figuren der wet opgehouden hebben met de komst van Christus, en dat alle schaduwen een einde genomen hebben; alzoo dat het gebruik van dien onder de christenen weggenomen moet worden, nochtans blijft ons de waarheid en substantie van dien in Christus Jezus, in denwelken zij hunne vervulling hebben. Hier-entusschen gebruiken wij nog de getuigenissen, genomen uit de Wet en de Profeten, om ons in het Evangelie te bevestigen, en ook om ons leven te reguleeren in alle eerbaarheid tot Gods eere, volgens zijnen wil [1]).

XXVI.

Wij gelooven dat wij geenen toegang hebben tot God dan alleen door den eenigen Middelaar en Voorspraak, Jezus Christus den rechtvaardige, dewelke hierom mensch geworden is, vereenigende te zamen de Goddelijke en menschelijke natuur [2]), opdat wij menschen eenen toegang zouden hebben tot de Goddelijke Majesteit, anderszins ware ons de toegang gesloten [3]). Maar deze Middelaar, dien de Vader ons

1) *Volgens zijnen wil.* Bijv. van de Syn. van 1566.

2) *Vereenigende — de Goddelijke en menschelijke natuur.* Oorspr. werd hier gelezen: „*Joignant ensemble Dieu et l'homme.*" De Synode van 1566 heeft reeds de verandering in den zin gehad, die in 1619 is tot stand gekomen, doch zij werd niet nauwkeurig wedergegeven in den tekst van het eerstgenoemde jaar. Daar lezen wij: „*Unissant ensemble la nature divine.*" Blijkbaar is uitgelaten: „*et humaine.*" Zoo heeft het de vertaler van 1611 begrepen, die schreef: „*Vereenighende de mensheyt met de Goddelijke natuur.*" De Dordtsche Synode volgde hem.

3) De Synode van 1566 heeft hier weggenomen: „*Non plus que les espines*

heeft gegeven tusschen Hem en ons, moet ons door zijne grootheid niet verschrikken, om ons een ander, naar ons goeddunken, te doen zoeken. Want daar is niemand, noch in den hemel, noch op de aarde onder de schepselen, die ons liever heeft dan Jezus Christus, *dewelke, hoewel Hij in de gestaltenis Gods was, nochtans zich zelven vernietigd heeft, aannemende de gestaltenis eens menschen en eens knechts voor ons*, en *is in alles zijnen broederen gelijk geworden* [1]). Indien wij nu eenen anderen Middelaar zoeken moesten, die ons goedgunstig [2]) ware; wien zouden wij kunnen vinden, die ons meer beminde dan Hij, die zijn leven voor ons gelaten heeft, *ook toen wij zijne vijanden waren?* En zoo wij eenen zoeken die macht en aanzien [3]) heeft: wie is er, die des zoo veel heeft als degene *die gezeten is ter rechterhand zijns Vaders, en die alle macht heeft in den hemel en op de aarde?* En wie zal eer verhoord worden dan de eigen [4]) welbeminde Zoon Gods? Zoo is dan alleen door een mistrouwen dit gebruik ingevoerd, dat men de heiligen onteert, in plaats van die te eeren, doende hetgene zij nooit gedaan nog begeerd [5]) hebben,

ont enuers le feu. Nous eussions esté abismez à sa seule voix, comme il appert par Adam, qui s'enfuit de devant le Seigneur tout tremblant: Et des Israëlites au mont de Sina, qui demandoyent un Mediateur, de peur qu'ils ne mourussent tous à la voix du Seigneur."

1) *Gelijk geworden.* Hier nam de Synode van 1566 de woorden weg: „*Luy estant riche, s'est foit pouvre pour nous.*"

2) *Goedgunstig.* „*Qui nous ait en affection*" naar de veranderde lezing van 1566. Oorspr.: „*Qui nous ait en amour* (*Die ons liefheeft*).

3) *Macht en aanzien.* In het Fr.: „*crédit et puissance*" In de oude Nederl. vertalingen vóór en na 1566 „*geloof en macht*," of „*macht en credyt.*" De oude, echte beteekenis van het woord *geloof.* Verg. Rom. III : 3. St. Vert.

4) *Eigen* Fr.: „*propre.*" De oudste Ned. vert. (1562—64) hebben zonder eenigen grond: „*eenighe.*"

5) *Begeerd.* In den tekst gebracht naar de vert. van 1582.

maar hebben het volstandiglijk en volgens hunnen schuldigen plicht [1]) verworpen, als blijkt uit hunne schriften. En hier moet men niet voorbrengen, dat wij het niet waardig zijn; want het heeft hier de meening niet, dat wij onze gebeden op onze waardigheid zouden voordragen, maar alleen op de uitnemendheid en waardigheid onzes Heeren Jezus Christus, wiens rechtvaardigheid de onze is door het geloof. Daarom de Apostel, willende deze zotte vreeze, of veelmeer dat mistrouwen van ons nemen, zegt ons, *dat Jezus Christus zijnen broederen in alles gelijk moest worden, opdat Hij een barmhartig en een getrouw Hoogepriester zoude zijn om de zonden des volks te verzoenen; want in hetgene Hij zelf, verzocht zijnde, geleden heeft kan Hij degenen die verzocht worden te hulpe komen.* En daarna, om ons nog meer moed te geven om tot Hem te gaan, zegt hij: *Dewijl wij dan eenen grooten Hoogepriester hebben, die door de hemelen doorgegaan is, namelijk Jezus, den Zone Gods, zoo laat ons deze belijdenis vast houden. Want wij hebben geenen Hoogepriester, die niet kan medelijden hebben met onze zwakheden, maar die in alle dingen gelijk als wij is verzocht geweest, doch zonder zonde. Laat ons dan met vrijmoedigheid toegaan tot den troon der genade, opdat wij barmhartigheid mogen verkrijgen en genade vinden om geholpen te worden ter bekwamer tijd* [2]). Dezelfde Apostel zegt: dat *wij vrijheid hebben tot den ingang des Heiligdoms door het bloed van Jezus; zoo laat ons dan toegaan,*

1) *Volstandiglijk en — plicht.* Bijv. van de Synode van 1566.

2) *Bekwamer tijd.* De Syn. van 1566 nam hier de woorden weg: *„Il change ici le Throne de gloire espouvantable en Throne de grace, pour nous faire approcher.*"

zegt hij, *in volle verzekerdheid des geloofs*, enz. Insgelijks: *Christus heeft een onvergankelijk priesterdom; waarom Hij ook volkomen kan zalig maken degenen die door Hem tot God gaan, alzoo Hij altijd leeft om voor hen te bidden.* Wat ontbreekt er meer, dewijl Christus zelf deze uitspraak doet: *Ik ben de weg en de waarheid en het leven; niemand komt tot den Vader dan door Mij?* Waartoe zouden wij eene andere Voorspraak zoeken [1])? Aangezien het God beliefd heeft ons zijnen Zoon tot eene Voorspraak te geven; laat ons Hem niet verlaten om eenen anderen te nemen, of veel meer eenen anderen te zoeken, zonder Hem immermeer te vinden [2]); want als God Hem ons gegeven heeft, zoo wist Hij wel dat wij zondaars waren. Daarom, achtervolgende het bevel van Christus, zoo roepen wij den hemelschen Vader aan door Christus, onzen eenigen Middelaar, gelijk wij in het gebed des Heeren geleerd zijn, verzekerd zijnde *dat al wat wij den Vader in zijnen naam bidden zullen ons zal gegeven worden.*

XXVII.

Wij gelooven en belijden eene eenige Katholieke of algemeene Kerk, welke is eene heilige vergadering [3]) der ware Christ-geloovigen, alle hunne zalig-

1) *Voorspraak zoeken.* De Syn van 1566 nam hier weg: *„Puisqu'il dit qu'on ne peut aller à son Pere que par luy?"*

2) *Of veel meer — te vinden.* Bijv. van de Syn. van 1566. De zinsnede is van: *„Waartoe zouden"* — tot: *„immermeer te vinden"* in al de Ned. uitgaven, zelfs in de officiëele, verkeerd, en door ons naar den officiëelen latijnschen tekst hersteld.

3) *Vergadering.* Fr.: *„congrégation."* In den ouden en nieuwen Fr. tekst volgt hier en in den aanhef van het volgende Art.: *„et assemblée,"* hetwelk in de Nederl. uitgaven sedert 1582 is weggelaten.

heid verwachtende in Jezus Christus, gewasschen zijnde door zijn bloed, geheiligd en verzegeld door den H. Geest [1]). Deze Kerk is geweest van den beginne der wereld af en zal zijn tot den einde toe; als daaruit blijkt, dat Christus een eeuwig Koning is, welke zonder onderdanen niet zijn kan. En deze heilige Kerk wordt van God bewaard of staande gehouden tegen het woeden der geheele wereld [2]): hoewel zij somwijlen een tijd lang zeer klein en als tot niet schijnt gekomen te zijn in de oogen der menschen. Gelijk zich de Heere gedurende den gevaarlijken [3]) tijd onder Achab zeven duizend menschen [4]) behouden heeft, die hunne knieën voor Baäl niet gebogen hadden. Ook mede is deze H. Kerk niet gelegen, gebonden of bepaald in eene zekere plaats of aan zekere personen [5]), maar zij is verspreid en verstrooid door de geheele wereld: nochtans te zamen gevoegd en vereenigd zijnde met hart en wil in eenen zelfden Geest, door de kracht des geloofs.

1) *Gewasschen zijnde — door den H. Geest.* Beter in de oude Nederl. vertaling (1562): *„Dewijl zij gewasschen zijn,"* enz. — In den officiëelen Lat. tekst staat: *„Per Spiritum ejus,"* dat beter voegt in het redebeleid, zooals Doedes, a. w. bl. 361, te recht opmerkt. — *Verzegeld.* Fr.: *„marquez;"* Lat.: *„obsignati."* De vertaling van de Prov. Zeeuwsche Synode van 1611 heeft hier verkeerdelijk: *„Gerechtvaardigd."*

2) *Geheele wereld.* De Syn. van 1566 nam hier, zin en verband verstorend, weg: *„Et ne sera iamais destruite."*

3) *Gevaarlijken.* Uitgelaten in de Nederl. vert. van 1582, maar in die van 1611 weder opgenomen.

4) *Zeven duizend menschen.* Oorspronkelijk: *„Les sept mille hommes,"* waardoor de vertaling van: *„Le Seigneur cependant s'est reservé"* door: *„Gelijk zich de Heere — behouden heeft"* gewettigd is. Het in 1 Kon. XIX : 18 vermelde feit wordt aangehaald.

5) *Aan zekere personen.* — De Syn. van 1566 nam hier weg het woord *„attachée."*

XXVIII.

Wij gelooven, aangezien deze heilige vergadering is eene verzameling dergenen die zalig worden, en dat buiten dezelve geene zaligheid is, dat niemand, van wat staat of kwaliteit hij zij, zich behoort op zich zelven te houden, om op zijn eigen persoon te staan [1]); maar dat zij allen schuldig zijn zich zelve daar bij te voegen en daarmede te vereenigen, onderhoudende de eenigheid der Kerke, zich onderwerpende de onderwijzing en tucht derzelve, den hals buigende onder het juk van Jezus Christus, en dienende de opbouwing der broederen, naar de gaven, die hun [2]) God verleend heeft, als onderlinge lidmaten eenes zelfden lichaams. En opdat dit te beter mochte onderhouden worden, zoo is het ambt [3]) aller geloovigen, volgens het Woord Gods, zich af te scheiden van degenen die niet van de Kerk zijn, en zich te voegen tot deze vergadering, het zij op wat plaats dat God haar gesteld heeft: al ware het schoon zoo, dat de Magistraten en plakkaten der Prinsen daar tegen waren, en dat de dood of eenige lichamelijke straf daaraan hing. Daarom, al degenen die zich van dezelve afscheiden of niet daar bij voegen, die doen tegen de ordonnantie Gods.

1) *Om op te staan.* Beter in den Lat. tekst en meer in overeenstemming met het oorspr. „*Se ipso contentus*" (*Pour se contenter de sa personne*).

2) *Hun.* Sedert 1566 las men hier minder juist in het verband: „*ons.*" In de *Harm. Confess.* (1612): „*unicuique*," en zoo ook in de officiëele Lat. uitgave.

3) *Het ambt.* Al te „officiëele" vertaling van het Lat. „*officium*," hetwelk in 1582 in den Nederl. tekst werd opgenomen (*het officie aller ghel.*) Beter was de oude vertaling: „*schuldighe plicht*" (*devoir*).

XXIX.

Wij gelooven dat men wel naarstiglijk en met goede voorzichtigheid uit den Woorde Gods behoort te onderscheiden welke de ware Kerk zij: aangezien dat alle sekten, die hedendaags in de wereld zijn, zich met den naam der Kerk bedekken. Wij spreken hier niet van het gezelschap der hypokrieten, welke in de Kerk onder de goeden vermengd zijn en hier-en-tusschen van de Kerk niet zijn [1]), hoewel zij naar het lichaam in dezelve zijn: maar wij zeggen, dat men het lichaam en de gemeenschap der [2]) ware Kerk onderscheiden zal van alle sekten, welke zeggen dat zij de Kerk zijn [3]). De merkteekenen om de ware Kerk te kennen zijn deze: zoo de Kerk de reine predikatie des Evangeliums oefent; indien zij gebruikt de reine bediening der Sacramenten, gelijk ze Christus ingesteld heeft, zoo de kerkelijke tucht gebruikt wordt om de zonden te straffen. Kortelijk, zoo men zich aanstelt naar het zuivere Woord Gods, verwerpende alle dingen, die daar tegen zijn, houdende Jezus Christus voor het eenige Hoofd. Hierdoor kan men zekerlijk de ware Kerk kennen, en het staat niemand vrij

1) *Van de Kerk niet zijn.* De Syn. van 1566 heeft hier weggenomen: „*Et sont ensemble couverts de ce tiltre d'Eglise.*"

2) *Het lichaam en de gemeenschap der —.* Bijv. der Synode van 1566. Waarschijnlijk uit het oorspr. H. S., dewijl in den eersten druk van 1561 deze woorden schijnen uitgevallen te zijn. Men leest daarin: *Distinguer de la vraye Egl. d'avec —.*"

3) *Dat zij de Kerk zijn.* De Dordtsche Synode heeft dus puntig en naar waarheid het uitsluitende karakter van de valsche kerk en „van alle sekten" uitgedrukt. Vroeger werd hier altijd gelezen: „*Qui se disent estre de l'Eglise*" (*van de Kercke*). Lat. „*quae se Eccl. membra esse falso gloriantur.*"

zich daarvan te scheiden [1]). En aangaande degenen die van de Kerk zijn, die kan men kennen uit de merkteekenen der christenen, te weten uit het geloof, en wanneer zij, aangenomen hebbende den eenigen Zaligmaker Jezus Christus, de zonden vlieden en de gerechtigheid najagen, den waren God en hunnen naaste liefhebben; niet afwijken, noch ter rechter noch ter linker hand, en hun vleesch kruisigen [2]) met zijne werken. Alzoo nochtans niet, alsof daar nog geene groote zwakheid in hen zij, maar zij strijden daartegen door den Geest alle de dagen huns levens; nemende gestadiglijk hunne toevlucht tot het bloed, den dood, het lijden en de gehoorzaamheid des Heeren Jezus, in denwelken [3]) zij vergeving hunner zonden hebben door het geloof in Hem. Aangaande de valsche Kerk, die schrijft zich en haren ordonnantiën meer macht en autoriteit toe dan den Woorde Gods en wil zich het juk van Christus niet onderwerpen; zij bedient de Sacramenten niet gelijk Christus in zijn Woord [4]) verordend heeft, maar zij doet daar af en toe, gelijk als het haar goed dunkt; zij grondt zich meer op de menschen dan op Christus; zij vervolgt degenen die heiliglijk leven naar het Woord Gods en die haar

1) *En het staat niemand vrij — te scheiden.* Bijv. van 1566. — Al de Nederl. uitgaven (1582, 1611, 1619, 1620) hebben: „*Ende staet niemant toe;*" eene verouderde schrijfwijze, waarvoor wij naar den off. Latijnschen tekst (*A qua fas non est quemquam se disiungere*) nu moeten lezen: „En het staat niemand vrij" —.

2) *Kruisigen.* Naar den Lat. off. tekst, And.: „*kruisigende.*"

3) *In denwelken.* In de oudste Nederl. uitgaven (1562—64): „*door welcke.*" Beide is onnauwkeurig. Het moet zijn: „*Door hetwelk*, namelijk door „*het bloed,*" waarvan de beteekenis zoo juist was omschreven: „*den dood, het lijden en de gehoorzaamheid des Heeren.*" Zie: Doedes, a. w. bl. 407.

4) Oorspr. „*Par sa Parole.*"

bestraffen van hare gebreken, gierigheid en afgoderijen. Deze twee kerken zijn lichtelijk te kennen en van elkander te onderscheiden.

XXX.

Wij gelooven dat deze ware Kerk geregeerd moet worden naar de geestelijke [1]) politie, die ons onze Heer geleerd heeft in zijn Woord [2]); namelijk dat er Dienaars of [3]) Herders moeten zijn om Gods Woord [4]) te prediken en de Sacramenten te bedienen; dat er ook Opzieners en Diakenen zijn, om met de Herders [5]) te zijn als [6]) de Raad der Kerke, en door dit middel de ware Religie te onderhouden en te doen dat de ware leer haren loop hebbe; dat ook de overtreders op geestelijke wijze gestraft worden en in den toom gehouden; dat ook de armen en bedrukten [7]) geholpen en getroost worden, naar dat zij van noode hebben. Door dit middel zullen alle dingen in de Kerk wel en ordelijk toegaan, wanneer zulke personen verkoren worden, die getrouw

1) *Geestelijke.* Bijv. van de Syn. van 1566.

2) Oorspr. „*Par sa Parole.*"

3) *Of Herders.* Tot op de Dordtsche Synode: „*en Herders.*"

4) *Gods Woord.* Bijv. van de Dordtsche Synode, in overeenstemming met den oorspronkelijken tekst: „*la Parole de l'Evangile,*" hetwelk de Synode van 1566 weggelaten had.

5) *Met de Herders.* Bijv. van de Dordtsche Synode. Niet onnoodig. „De oudheid der letter" zou hier tot zonderlinge toepassing in het gemeentelijk kerkrecht kunnen leiden.

6) *Als*, bet: *zooveel als.*

7) *Bedrukten.* De Walsche tekst, zoowel van 1561 als van 1566, heeft hier: „*A fin que les povres et tous affligez,*" die van 1619: „*tous les pouvres et affligez.*" Wij missen de oorspronkelijke „liberale" uitdrukking in de Confessie ongaarne. De oudste lezing is de ware: „*De armen en alle* (allerlei) *bedrukten;*" — zij stelt het geestelijk karakter van het Diakonaat in het licht.

zijn, en naar den regel, dien de Apostel Paulus [1]) daarvan geeft in den Brief tot Timotheüs.

XXXI.

Wij gelooven dat de Dienaars des Woords Gods, Ouderlingen en Diakenen tot hunne ambten behooren verkoren te worden door wettelijk verkiezing der Kerk [2]), met aanroeping des naams Gods en goede orde, gelijk het Woord Gods leert. Zoo moet zich dan een iegelijk wel wachten door onbehoorlijke middelen zich in te dringen, maar is schuldig den tijd te verwachten dat hij van God beroepen wordt, opdat hij getuigenis hebbe van zijne beroeping, om van dezelve verzekerd en gewis [3]) te zijn dat zij van den Heer is. En aangaande de Dienaars des Woords, in wat plaats dat zij zijn, zoo hebben zij eene zelfde macht en autoriteit, zijnde alle-gader Dienaars van Jezus Christus, des eenigen algemeenen Bisschops en des eenigen Hoofds der Kerke [4]). Daarenboven,

1) *De Apostel Paulus.* Als overblijfsel uit de uitg. van 1611 wordt hier en elders in de officiëele uitgaven gelezen S. Paulus. Die fout moet naar de Lat. officiëele uitgaven hersteld worden. Verg. Aant. 4, bl. 8.

2) *Der Kerk.* Bijvoegsel van de Synode van 1566, noodig wegens de verandering, welke die Synode in het Art. aanbracht. Oorspronkelijk (1565) luidde het: „*par élection légitime avec l'invocation de Dieu et les suffrages de l'Eglise.*" Daarop volgde nog: „*puis confirmez par l'imposition des mains en leur office.*" Deze woorden maakten plaats voor de korte aanwijzing: „*par bon ordre.*" Alle verandering was geen verbetering.

3) *En gewis.* Bijv. van de Syn. van 1566, beteekenende: „door de verzekering gewis."

4) *Der Kerke.* Hierachter werd in den ouden tekst vóór 1566 gelezen: „*Et pourtant (daarom) nulle Eglise n'a aucune authorité ny domination sur l'autre pour y seigneurier.*" Dit grondbeginsel der Gereformeerde Kerk werd door de wegneming van deze woorden niet verzaakt, maar opdat het des te meer effect zou hebben, was het reeds in 1564 overgenomen in de kerkorde-

opdat de heilige ordinantie Gods niet geschonden worde of in verachting kome, zoo zeggen wij [1]), dat een ieder de Dienaars des Woords en de Ouderlingen der kerk in zonderlinge achting behoort te hebben om des werks wille dat zij doen, en in vrede met hen te zijn zonder murmureering, twist of tweedracht [2]), zoo veel mogelijk is.

XXXII.

Hier-en-tusschen gelooven wij, hoewel het nuttelijk en goed is dat die Regeerders [3]) der Kerk [4]) zijn onder zich zekere ordinantie instellen en bevestigen [5]) tot onderhouding van het lichaam der Kerk, dat zij nochtans zich wel moeten wachten af te wijken van hetgene ons Christus, onze eenige Meester, geordineerd heeft. En daarom verwerpen wij alle menschenlijke vonden en alle wetten, die men zoude willen invoeren om God te dienen en door dezelve de conscientiën te binden en te dwingen, in wat manier het zoude mogen zijn [6]). Zoo nemen wij dan alleen aan hetgene dienstelijk is om eendrachtigheid en

ning van de Synode te Antwerpen (*à la Vigne*). Zoo ook in die van Wesel, Hfdst. VIII, Art. 20; in die van Emden staat het bovenaan. Wij zien hier hoe de oude Kerk de kerkordening in verband met de belijdenis beschouwde en gebruikte.

1) *Opdat de h. ordinantie — zeggen wij.* Bijv. van de Syn. van 1566.

2) *Twist of tweedracht.* Bijv. van de Syn. van 1566.

3) *Regeerders.* De Synode van 1566 voegde hier omschrijvend bij: „*Anciens.*" De Dordtsche Synode nam dit woord weg: verg. bl. 50, Aant. 5.

4) *Kerk.* Hier in den zin van „*gemeente*," zooals blijkt uit den Franschen tekst, te Dordrecht vastgesteld, waar gelezen wordt: „*des Eglises.*"

5) *Instellen en bevestigen.* De Synode van 1566 stelde deze woorden: „*establir et disposer*" in de plaats van het oorspronkelijke, maar minder gepaste: „*ordonner.*"

6) *En te dwingen — zijn.* Bijv. de Syn. van 1566.

eenigheid te voeden en te bewaren, en allen[1]) te houden in de gehoorzaamheid Gods, waartoe geëischt wordt[2]) de excommunicatie of de Ban, die daar geschiedt naar den Woorde Gods, met hetgene daar aan hangt.

XXXIII.

Wij gelooven dat onze goede[3]) God, acht hebbende op onze grovigheid en zwakheid, ons heeft verordend de Sacramenten, om in[4]) ons zijne beloften te verzegelen, en om panden te zijn der goedwilligheid en genade Gods te onswaart, en ook om ons geloof te voeden en te onderhouden, dewelke Hij gevoegd heeft bij het Woord des Evangeliums, om te beter aan onze uiterlijke zinnen voor te stellen, zoowel hetgene Hij ons te verstaan geeft door zijn Woord, als hetgene Hij inwendig doet in onze harten, bondig en vast makende in ons de zaligheid, die Hij ons mededeelt. Want het zijn zichtbare waarteekenen en zegelen van eene inwendige en onzienlijke zaak, door het middel derwelke God in ons werkt door de kracht des H. Geestes. Zoo zijn dan de teekenen

1) *Allen te houden.* Naar den officiëelen Lat. tekst. De oude Walsche en Ned. uitgaven hebben: „*Pour entretenir concorde — et entretenir tous*" *(alle te houden).* De Synode van 1566 veranderde en bedierf den tekst door te schrijven: „*en alles te onderhouden*," enz.

2) *Geëischt wordt.* Oorspr. vóór 1566 „*nous sert grandement*" *(ons grootelijks dient).*

3) *Goede.* Zonder oorzaak uitgelaten in de oude Nederl. uitgaven (1562—64).

4) *In.* In de Nederl. officiëele uitgaven staat: „aan," op het voetspoor van den Ned. tekst van 1611. Naar den officiëelen Lat. tekst en naar al de oudere uitgaven (Walsche en Ned.) moet gelezen worden: „*in.*" Het is gelijk verder volgt: „*Bondig en vast makende* IN *ons de zaligheid, die Hij ons mededeelt*"— Verg. bl. 28, Aant. 1.

niet ijdel noch ledig om ons te bedriegen; want Jezus Christus is de waarheid van dien, zonder wien zij niets met allen zijn zouden. Verder zijn wij tevreden met het getal der Sacramenten, die Christus, onze Meester, ons heeft verordend, welke niet meer dan twee zijn, te weten: het Sacrament des Doops en des Heiligen Avondmaals van Jezus Christus.

XXXIV.

Wij gelooven en belijden, dat *Jezus Christus, die het einde der wet is*, door zijn vergoten bloed een einde gemaakt heeft aan alle andere bloedstortingen, die men zoude kunnen of willen doen tot verzoening en voldoening der zonden[1]); en dat Hij afgedaan hebbende de Besnijding, die met bloed geschiedde, in de plaats derzelve heeft verordend het Sacrament des Doops, door hetwelk wij in de Kerke Gods ontvangen en van alle andere volken en vreemde religiën afgezonderd worden, om geheel Hem toegeëigend te zijn, zijn merk- en veldteeken dragende; en dient ons tot een getuigenis, dat Hij in eeuwigheid onze God zijn zal, ons zijnde een genadig Vader. Zoo heeft Hij dan bevolen te doopen al degenen die de zijnen zijn *in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes*, alleen[2]) met rein water; ons daarmede te verstaan gevende, gelijk het water de vuiligheid des lichaams afwascht wanneer wij daarmede begoten worden, hetwelk[3]) op het lichaam desgenen

1) *Die men zoude — der zonden.* Bijv. van de Syn. van 1566.

2) *Alleen.* Bijv. van de Dordtsche Syn.

3) *Hetwelk.* Oorspr. in 1561 en in overeenstemming daarmede de oude Nederl. uitg. van (1562--64): „*Et aussi vrayement que*". —. De Synode van

die den Doop ontvangt gezien wordt en besprengt hem, dat alzoo het bloed van Christus hetzelfde van binnen in de zielen doet door den Heiligen Geest, dezelve besprengende en zuiverende van hare zonden, en ons [1]) wederbarende uit kinderen des toorns tot kinderen Gods. Niet dat zulks door het uiterlijke [2]) water geschiedt, maar door de besprenging des dierbaren bloeds [3]) des Zoons Gods, dat [4]) onze Roode Zee is, door welke wij moeten doorgaan om te ontgaan de tiranniën van Pharaö, welke is de duivel, en in te gaan in het geestelijke land Kanaän. Alzoo geven ons de Dienaars van hunne zijde het Sacrament en hetgene dat zichtbaar is, maar onze Heer geeft hetgene door het Sacrament beduid wordt, te weten de gaven en onzienlijke genaden, wasschende, zuiverende en reinigende onze zielen van alle vuiligheden, en onze harten vernieuwende en dezelve vervullende met alle vertroosting, ons gevende eene ware verzekerdheid zijner vaderlijke goedheid, ons den nieuwen mensch aandoende en den ouden uittrekkende met alle zijne werken. Hierom [5]) gelooven

1566 heeft, den tekst als boven veranderende, willen uitdrukken dat de wassching of besprenging in den Doop als het symbool moet worden aangemerkt.

1) *Ons.* T. w. die gedoopt zijn en nu ons geloof belijden. Oorspr. werd er gelezen: „*le.*" Zoo scheen de wedergeboorte aan den Doop te worden vastgemaakt, en daarom veranderde de Synode van 1566 dit kleine woord. De Doop beteekent niet wat aan den doopeling, maar wat aan den mensch die gelooft geschiedt.

2) *Uiterlijke.* Lat.: „*materiali*" (Fr. *matérielle*).

3) *Bespr. des dierbaren bloeds.* Zoo wilde de Syn. van 1566 gelezen hebben. Oorspr. minder bijbelsch: „*Par le bain precieux du sang*" —.

4) *Dat.* Gewone lezing: „*die*," hetwelk zou kunnen terugslaan op: „*besprenging*," indien niet de Lat. tekst het op „het bloed" liet slaan. Dit laatste heeft beteren zin, en komt met het oorspronkelijke: „*par le bain precieux du sang*" overeen. Men leze dus: „*dat.*"

5) *Hierom.* Oorspr.: „*Outre plus*" (Dat meer is).

wij, dat, zoo wiens voornemen is in het eeuwige leven te komen, die moet maar eens gedoopt worden met den eenigen Doop[1]), zonder dien immermeer te herhalen; want wij kunnen ook niet tweemaal geboren worden. Doch deze Doop is niet alleen nut zoo lang het water op ons is en dat wij het water ontvangen, maar ook al den tijd onzes levens[2]). Hierom verwerpen wij de dwaling der Wederdooperen, die niet tevreden zijn met een eenig doopsel, dat zij eens ontvangen hebben, en daarenboven verdoemen den doop der kinderkens der geloovigen, dewelke wij gelooven dat men behoort te doopen en met het merkteeken des Verbonds te verzegelen, gelijk de kinderkens in Israël besneden werden op dezelfde beloften, die onzen kinderen gedaan zijn. En voorwaar, Christus heeft zijn bloed niet min vergoten om de kinderkens der geloovigen te wasschen, dan Hij gedaan heeft om de volwassenen. En daarom behooren zij het teeken te ontvangen en het Sacrament van hetgene dat Christus voor hen gedaan heeft; gelijk de Heere in de Wet beval hun mede te deelen het Sacrament des lijdens en stervens van Christus, kort nadat zij geboren waren, offerende voor hen een lammeken, hetwelk was een Sacrament van Jezus Christus. Daarenboven, het-

1) *Moet maar eens — den eenigen Doop.* In de oude Walsche en Ned. uitgaven vóór 1566 wordt gelezen achter: „gedoopt worden:" „*et se contenter de ce seul Baptême*" (*ende hem vergenoegen laten met*) —). In de oude Nederl. uitgaven (1562—64) was eigenmachtig en tot bederf van den zin achter het woord: „eenmaal" ingevoegd: „*Soo verre het eenichsins geschieden kan,*" alsof hier de noodzakelijkheid van den Doop werd geleerd en dit gedeelte van het Art. niet alleen tegen de Wederdoopers gericht was.

2) *Onzes levens.* Hierachter werd tot in 1566 gelezen (al te plastisch): „*Autrement il nous faudroit tousiours auoir la teste en l'eau*"

gene de besnijdenis deed aan het Joodsche volk, hetzelfde doet de Doop aan onze kinderen, welke de oorzaak is, waarom Paulus den Doop noemt de *besnijdenis van Christus*.

XXXV.

Wij gelooven en belijden, dat onze Zaligmaker Jezus Christus het Sacrament des heiligen Avondmaals verordend en ingesteld heeft om te voeden en te onderhouden degenen, die Hij alreede wedergeboren en in zijn huisgezin, welke is zijne Kerk, ingelijfd [1]) heeft. Nu hebben degenen die wedergeboren zijn in zich tweeërlei leven: het ééne lichamelijk [2]) en tijdelijk, hetwelk zij van hunne eerste geboorte medegebracht hebben, en is allen menschen gemeen; het andere is geestelijk en hemelsch, hetwelk hun gegeven wordt in de tweede geboorte, welke geschiedt door het Woord des Evangeliums, in de gemeenschap des lichaams van Christus [3]); en dit leven is niet algemeen dan alleen den uitverkorenen Gods. Alzoo heeft ons God tot onderhouding des lichamelijken en aardschen levens aardsch en gemeen [4]) brood verordend, hetwelk daartoe dienstelijk is, en is allen gemeen zoowel als het leven. Maar om het geestelijk en hemelsch leven te onderhouden, hetwelk de geloovigen hebben, heeft Hij hun gezonden een leven-

1) *Ingelijfd.* Vrije vertaling van het Fr.: „*entez en.*" In de oude Nederl. uitgaven: „*ingegriffyt;*" Lat.: „*insevit.*"

2) *Lichamelijk.* Tot op de Dordtsche Synode: „*charnelle*" (vleeschelijk). De verandering getuigt van exegetischen tact.

3) *In de gemeenschap — van Christus.* Bijv. van de Syn. 1566.

4) *Gemeen*, d.i. gewoon. Fr.: „*materiel.*" Bijv. van de Syn. van 1566.

dig brood, dat van den hemel nedergedaald is, te weten Jezus Christus, dewelke het geestelijk leven der geloovigen voedt en onderhoudt als Hij gegeten, dat is toegeëigend[1]) en ontvangen wordt door het geloof in den geest. Om ons dit geestelijk en hemelsch brood af te beelden[2]) heeft Christus verordend een aardsch en zienlijk brood, hetwelk een Sacrament is van zijn lichaam, en den wijn tot een Sacrament zijns bloeds, om ons te betuigen, zoo waarachtiglijk als wij het Sacrament[3]) ontvangen en houden in onze handen en hetzelve eten en drinken[4]) met onzen mond, waarmede ons leven daarna onderhouden wordt, dat wij ook zoo waarachtiglijk door het geloof (hetwelk de hand en mond onzer zielen is[5]) het ware lichaam en het ware bloed[6]) van Christus, onzes eenigen Zaligmakers, ontvangen in onze zielen tot ons geestelijk leven. Nu, zoo is het zeker en ongetwijfeld, dat ons Jezus Christus zijne Sacramenten niet te vergeefs heeft bevolen. Zoo werkt Hij dan in ons al wat Hij door deze heilige teekenen ons voor oogen stelt: hoewel de wijze ons verstand

1) *Gegeten, dat is toegeëigend.* —. Bijv. van de Syn. van 1566. In den oorspr. tekst (1561): *„estant mangé et receu par foy en l'esprit."*

2) *Om ons — af te beelden.* Uitbr. van de Syn. van 1566. Oorspr.: *„à ce."*

3) *Het Sacrament.* In de oude Ned. uitg. (1562—64): „Het brood en (den) wijn." Niet alzoo de oorspr. tekst van 1561.

4) *En drinken.* Bijv. van de Dordtsche Synode. De fout, die in den Walschen tekst van 1561 en 1566 bestaat, was reeds hersteld in de oude Nederl. uitg. (1562—64). In de uitgaven na 1566 ontbreekt het woord, hetwelk van de oorspronkelijkheid der vertaling van 1582 „uyt het Walsch in het Duytsch" getuigt. Aan de genoemde oudste Nederl. uitgaven is nooit gezag toegekend.

5) *'t Welk de hand — is.* Bijv. van de Syn. van 1566.

6) *Het ware bloed.* In de officiëele Ned. uitgaven staat: *„het bloed."* In den off. Lat. tekst: *„verum sanguinem."* De weglating is naar de Middelb. uitgave (1611).

te boven gaat en ons onbegrijpelijk is, gelijk de werking des H. Geestes verborgen en onbegrijpelijk is [1]). Daar-en-tusschen zoo feilen wij niet, als wij zeggen [2]) dat hetgene van ons gegeten en gedronken wordt het eigen en natuurlijk lichaam en het eigen bloed van Christus is; maar de wijze op welke wij dezelve nuttigen is niet de mond, maar de geest, door het geloof. Alzoo dan blijft Jezus Christus altijd zittende ter rechterhand Gods zijns Vaders in de hemelen, en laat toch daarom niet ons zijns [3]) deelachtig te maken door het geloof. Deze maaltijd is eene geestelijke tafel, aan dewelke Christus zich zelven ons mededeelt met alle zijne goederen, en doet ons aan dezelve genieten zoowel zich zelven als de verdiensten zijns lijdens en stervens; voedende, sterkende en vertroostende onze arme troostelooze ziele door het eten zijns vleesches en dezelve verkwikkende en vermakende [4]) door den drank zijns bloeds. Voorts, hoewel de Sacramenten met de beteekende zaken te zamen gevoegd zijn, zoo worden zij nochtans met deze twee zaken van allen niet ontvangen. De goddelooze ontvangt wel het Sacrament tot zijne verdoemenis, maar hij ontvangt niet de waarheid des Sacraments: gelijk als Judas en Simon de toovenaar beiden wel het Sacrament ontvingen, maar niet Christus, die door hetzelve beteekend wordt, het

1) *Gelijk de werking — is.* Bijv. van de Syn. van 1566.

2) *Als wij zeggen.* De Syn. van 1566 nam hierachter verkeerdelijk weg: „*dat het door het geloof geschiedt. Zoo zeggen wij dan* —". Dit kan in het verband niet gemist worden.

3) *Ons zijns.* De officiëele uitg. heeft: „*zich zelven ons zyns* —", naar die van 1611. Blijkbaar eene fout.

4) *Verkwikkende en vermakende.* Wijziging van de Syn. van 1566, voor: „l'enyurant" (ende maeckt se droncken). „*Vermakende*" is zuivere vertaling van het Fransche „*recreant*".

welk (die) den geloovigen alleen medegedeeld wordt[1]. Ten laatsten: wij ontvangen het heilige Sacrament in de verzamelingen des volks Gods met ootmoedigheid en eerbieding, onder ons houdende eene heilige gedachtenis des doods van Christus, onzes Zaligmakers, met dankzegging, en doen aldaar belijdenis onzes geloofs en der christelijke religie. Daarom behoort zich niemand daartoe te begeven zonder zich zelven eerst wel beproefd te hebben; opdat hij, etende van dit brood en drinkende uit dezen drinkbeker, niet ete en drinke zich zelven het oordeel. Kortelijk, wij zijn door het gebruik des heiligen Sacraments beweegd tot eene vurige liefde jegens God en onzen naaste. Daarom verwerpen wij alle vermengelingen en verdoemelijke vonden, die de menschen bij de Sacramenten gedaan[2]) en vermengd hebben, als ontheiligingen derzelve, en zeggen, dat men zich moet laten vergenoegen met de ordening die Christus en zijne Apostelen ons geleerd hebben, en spreken gelijk zij daarvan gesproken hebben.

XXXVI.

Wij gelooven dat onze goede God, uit oorzaak der verdorvenheid des menschelijken geslachts, Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft, willende dat de wereld geregeerd worde door wetten en politiën, opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie

1) *Hetwelk — medegedeeld wordt.* Bijv. van de Syn. van 1566. In den Lat. tekst: „*Qui* (t. w. Christus) *communicatur*," hetwelk beter past in het verband.

2) *Gedaan.* In de oudste uitgaven: „*inventées*" (*gevonden*). De verandering is van 1566.

onder de menschen toega. Tot dien einde *heeft Hij de Overheid het zwaard in handen gegeven tot straffe der boozen en bescherming der vromen.* En hun ambt is niet alleen acht te nemen[1]) en te waken over de politie, maar ook de hand te houden aan[2]) den heiligen kerkendienst[3]); om te weeren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst; om het rijk des Antichrists te gronde te werpen en het Koninkrijk van Jezus Christus te bevorderen; het Woord des Evangeliums overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde gelijk Hij in zijn Woord gebiedt. Verder: een ieder, van wat kwaliteit, conditie of staat hij zij, is schuldig zich den Overheden te onderwerpen, schattingen te betalen, hun eere en eerbieding toe te dragen en hun gehoorzaam te zijn in alle dingen, die niet strijden tegen Gods Woord, voor hen biddende in hunne gebeden, opdat hen de Heere bestieren wilde in alle hunne wegen, en *dat wij een gerust en stil leven leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid.* En hierover verwerpen wij de Wederdoopers en andere oproerige menschen, en in het gemeen[4]) al degenen die de Overheden en Magistraten verwerpen en de justitie omstooten willen, invoerende de gemeenschap der goederen, en verwarren de eerbaarheid, die God onder de menschen gesteld heeft.

1) *Acht te nemen.* Oorspr.: „*reprimer*" (te bedwingen).

2) *De hand te houden aan den H. Kerken-dienst.* Oorspr. stond hier eenvoudig: „*ains aussi sur les choses ecclésiastiques.*" Door hare bijvoeging verzwakte de Syn. van 1566 het oorspr. gestelde, waarbij „les choses ecclésiastiques" gesteld werden onder het „reprimer et veiller" van de Overheid. Men had aanleiding gehad om over het recht der Overheid na te denken.

3) *Den H. Kerkendienst.* Tot in 1566: „*les choses ecclésiastiques*".

4) *De Wederdoopers en andere — in 't gemeen.* Bijv. van de Syn. van 1566.

XXXVII.

Ten laatste gelooven wij volgens het Woord Gods, dat als de tijd, van den Heer verordend (die allen schepselen onbekend is, gekomen en het getal der uitverkorenen vervuld zal zijn, onze Heere *Jezus Christus uit den hemel zal komen*, lichamelijk en zienlijk, *gelijk Hij opgevaren is*, met groote heerlijkheid en majesteit om zich te verklaren een Richter te zijn over levenden en dooden, deze oude wereld in vuur en vlam stellende om dezelve te zuiveren [1]). En alsdan zullen persoonlijk voor dezen grooten Richter [2]) verschijnen alle menschen, zoowel mannen als vrouwen en kinderen, die van het begin der wereld af tot het einde toe geweest zullen zijn, verdagvaard zijnde *door de stem des Archangels en door het geklank der Goddelijke stem* [3]). Want al degenen die gestorven zullen wezen, zullen uit de aarde verrijzen, de geest te zamen gevoegd en vereenigd zijnde met zijn eigen lichaam, in hetwelk hij zal geleefd hebben [4]). En aangaande degenen die alsdan nog leven zullen, die zullen niet sterven gelijk de anderen, maar zullen in een oogenblik veranderd en uit verderfelijk onverderfelijk worden. *Alsdan zullen de boeken* (dat is de conscientiën) *ge-*

1) *Te zuiveren.* Tot op de Synode van 1566 werd hier gelezen: „*pour le consumer*" (*om deselve te verteeren*). De herziening in 1566 betrof voorwaar meer dan „enkel spreekwijzen."

2) *Richter.* De Syn. van 1566 veranderde hier: „*jour*" en „*juge*".

3) *Door de stem des Archangels.* Oorspr. en tot in 1566: „*Par la voix et cris espouvantables des Anges et des Archanges.*"

4) *De geest — hij zal geleefd hebben.* Dus met den officiëelen Latijnschen en Franschen tekst, en in overeenstemming met het oorspronkelijke (1561): „*l'esprit joinct — avec son propre corps, auquel il a*" —.

opend, en de dooden geoordeeld worden, naar hetgene zij in de wereld gedaan zullen hebben, hetzij goed of kwaad. *Ja, de menschen zullen rekenschap geven van alle onnutte woorden, die zij gesproken zullen hebben*, die de wereld niet dan voor kinderspel en voor tijdverdrijf acht: en dan zullen de verborgenheden en geveinsdheden der menschen openbaarlijk voor allen ontdekt worden. En daarom is de gedachtenis dezes oordeels met recht schrikkelijk en vervaarlijk voor de boozen en goddeloozen, en zeer wenschelijk en troostelijk voor de vromen en uitverkorenen, dewijl alsdan hunne volle verlossing volbracht zal worden, en zullen aldaar ontvangen de vruchten des arbeids en moeite, die zij zullen gedragen hebben; hunne onnoozelheid zal van allen bekend worden, en zullen de schrikkelijke wrake zien, die God tegen de goddeloozen doen zal, die ze getiranniseerd, verdrukt en gekweld zullen hebben in deze wereld; dewelke overwonnen zullen worden door het getuigenis hunner eigen conscientiën, en zullen onsterfelijk worden, doch in zulker voegen, dat het zal zijn om gepijnigd te worden *in het eeuwige vuur, hetwelk den duivel en zijnen engelen bereid is*, en daarentegen de geloovigen en uitverkorenen zullen gekroond worden met heerlijkheid [1]) en eere. *De Zone Gods zal hunnen naam belijden voor God zijnen Vader en zijne uitverkoren Engelen; alle tranen zullen van hunne oogen afgewischt worden;* hunne zake, die nu tegenwoordig van vele Richteren en Overheden [2]) als

1) *Heerlijkheid. Eerlijkheid* in de officiëele uitgaven, naar die van 1566.

2) *Van vele Richteren en Overheden.* Tot op de Synode van 1619 staat hier in al de oude kopieën: „*Van* DE *Richteren en O.*" De laatste herziening had plaats na de verlossing, maar het beteekenisvolle bepalende Lidwoord bleef gehandhaafd in 1563, in 1566 en zelfs in 1582.

kettersch en goddeloozen verdoemd wordt, zal bekend worden de zake des Zoons Gods te zijn, en tot eene genadige [1]) vergelding zal hen de Heere zulk eene heerlijkheid doen bezitten, als het hart eens menschen nimmermeer zoude kunnen bedenken. Daarom verwachten wij dien grooten dag [2]) met een groot verlangen, om ten volle te genieten de beloften Gods, in Jezus Christus [3]) onzen Heer [4]).

1) *Genadige.* Bijv. van de Syn. van 1566.

2) *Dien grooten dag.* Tot in 1566 werd hierachter gelezen: *„der Vergelding.*" De Verlossing werd bij nader inzien gesteld boven de Vergelding.

3) *Gods, in J. C.* Tot in 1566: *„van Christus.*"

4) In de uitgave van 1582 werd onder de Confessie gesteld: „In de Openbaringe Joh. C. 22 : 20. *„Ja komt Heere Jesu.*"

BIJLAGE [1].

Opschriften boven de Artikelen.

1) In de officiëele uitgaven, na de verbetering door de Dordtsche Synode, komen de opschriften boven de Artikelen niet voor. In die van 1582 worden zij gevonden en zoo ook in die van 1611. Wij geven ze hier naar de laatste, omdat zij daar korter en duidelijker zijn dan in de vorige. Men doet wel, die opschriften boven de onderscheidene artikelen te plaatsen in uitgaven, tot bijzonder gebruik bestemd.

CATECHISMUS

OF

ONDERWIJZING IN DE CHRISTELIJKE LEER,

WELKE IN DE GEREFORMEERDE EVANGELISCHE KERKEN EN SCHOLEN DER NEDERLANDEN GELEERD WORDT.

HISTORISCH OVERZICHT

VAN DE

OFFICIËELE UITGAVEN.

Op den hiervóór voorkomenden titel van den Heidelbergschen Catechismus ontbreekt niet zonder beteekenis het jaartal eener officiëele vaststelling van den Nederlandschen tekst. De Nederlandsche Gereformeerde Kerk heeft den Catechismus voor kerkelijk gebruik overgenomen van de Paltzische Kerk zoo als hij was [1]) en dien nooit aan eenige herziening onderworpen. Het bleef aan de zorg der bijzondere gemeenten, dat zij zich van correcte uitgaven bedienden.

Sedert de verschijning van het werk van Dr. J. I. Doedes: *De Heidelbergsche Catechismus in zijn eerste levensjaren* (1867) mag de tekst, die sedert 1566 met de Psalmen van Datheen in kerkelijk gebruik kwam, niet langer verward worden met de vertaling van onbekenden oorsprong, te Emden reeds in 1563 verschenen. Het is gelijk Dr. Doedes schrijft: „Het is de Datheensche, volstrekt niet de Emdensche overzetting, die in vele duizenden exemplaren, drie eeuwen lang, door de Hervormden in Nederland is gebruikt. — In eene uitgave van de Belijdenisschriften der Nederlandsche Hervormde Kerk verwachten wij dan ook te recht de Nederlandsche vertaling van P. Dathenus, omdat deze, en niet de hoogduitsche of latijnsche Catechismus, in die Kerk aangenomen en erkend is." (t. a. p. bl. 92, vg.)

Deze tekst is ontelbare malen herdrukt. Reeds in 1580 schreef Caspar van der Heyden, de Voorzitter van de Emdensche Synode, in de Voorrede zijner uitgave van den Catechismus (Antwerpen bij G. van den Rade), dat er „eene ontallycke menichte exemplaren des Christelyken Catechismi ge-

[1]) Zie *Handelingen der verzameling der Nederl. Kerken te Wesel* (1568), cap. III, § 2; Emden (1571) § 5; Dordrecht (1578) § 54; 's Gravenhage (1586) § 48; Dordrecht (1618—19) Sess. 148.

druct" waren. Wij hebben, behalve met den oorspronkelijken Duitschen en den eersten in het Nederlandsch in 1563 te Heidelberg verschenen druk, alleen met die uitgaven te doen, die eenig kerkelijk officieel karakter bezitten. De eerste is die, welke in het licht verscheen, op last van de Synode van Veere (1610), in het Formulierboek bij Richard Schilders te Middelburg in 1611 (met de eerste officiëele uitgave van het *Kort begrip* der Middelburgsche gemeente, dat nog bij ons in gebruik is); zij is de standaard-editie, welke de volgende uitgaven hebben teruggegeven. Dit Formulierboek werd herdrukt in 1639 bij E. Cloppenburg te Amsterdam, naar de Staten-overzetting des Bijbels gewijzigd, en met de correctiën, door de commissarissen van de Dordtsche Synode van 1618—19 (zie de Post-acta, Sess. 178) daarop gemaakt. Honderd jaren daarna heeft de Zuid-Hollandsche Synode van 1734 te Schoonhoven (zie de *Acta Syn.* fo. 418, M.S.) besloten eene nieuwe uitgave van dit Formulierboek te bezorgen, welke verschenen is te Dordrecht bij F. Outman in 1737. — De Catechismus, voorkomende in de uitgave der Formulieren te Dordrecht, bij M. de Vries in 1725 (op last van de Z.-Hollandsche Synode van 1723), is een herdruk naar het *Corpus doctrinae* van A. Thysius. De Hoogl. Thysius gaf in dit werk in 1615 eene verbeterde uitgave van den tekst van 1611, welke men later veel schijnt geraadpleegd te hebben.

Wij geven hier den in de Kerk aangenomen tekst in het tegenwoordig spraakgebruik, herzien naar de uitgaven van 1563 en ontdaan van blijkbare fouten, die men van elkander in den loop der tijden heeft nageschreven. Van elke zakelijke verandering is in de aanteekeningen rekenschap gegeven. Onder aan de bladzijden vindt men de varianten van de oudste uitgaven (in het Duitsch, Nederlandsch en Latijn), en van die van van der Heyden (1580). De belangrijkste afwijkingen in de latere uitgaven zijn mede doorgaans opgegeven.

De Schriftuurplaatsen achter de antwoorden zijn ontleend aan de derde Hoogduitsche (oorspronkelijke) uitgave, omdat met die teksten naar de meening van de opstellers en hun vorstelijken voorganger, Keurvorst Frederik III, aangetoond werd, zoals deze zich uitsprak op den Rijksdag in 1566, dat „de Catechismus van woord tot woord uit de heilige Schrift was samengesteld."

CATECHISMUS,

OF

ONDERWIJZING IN DE CHRISTELIJKE LEER, DIE IN DE NEDERLANDSCHE GEREFORMEERDE KERKEN EN SCHOLEN GELEERD WORDT.

DE EERSTE ZONDAG.

Eerste Vraag.

Welke is uw eenige troost, beide in het leven en sterven?

Antw. Dat ik met lichaam en ziel beide in het leven en sterven [1]), niet mijn [2]), maar mijns getrouwen Zaligmakers Jezus Christus eigen ben [3]), die met zijn dierbaar bloed [4]) voor alle mijne zonden volkomenlijk betaald [5]) en mij uit alle macht [a]) des duivels verlost heeft [6]), en alzoo bewaart [7]), dat zonder den wil mijns hemelschen Vaders geen haar van mijn hoofd vallen kan [8]), ja ook dat mij alle ding tot mijne zaligheid

a) *Macht.* De gewone lezing: *„geweld"* is een Germanisme (*gewalt*), dat als een gewone taalfout behoort te worden verbeterd. De Lat. Vert. heeft: *„ab omni potestate."*

dienen moet[9]), waarom Hij mij ook door zijnen Heiligen Geest des eeuwigen levens verzekert[10]) en Hem voortaan te leven van harte willig en bereid maakt[11]).

1) Rom. 14. 2) 1 Kor. 6. 3) 1 Kor. 3. 4) 1 Petr. 1. 5) 1 Joh. 1 en 2. 6) 1 Joh. 3. 7) Joh. 6. 8) Matth. 10. Luc. 21. 9) Rom. 8 10) 2 Kor. 1. Efez. 1. Rom. 8. 11) Rom. 8.

2. *Vr.* Hoeveel stukken zijn u noodig te weten, opdat gij in dezen troost zaliglijk leven en sterven moogt?

Antw. Drie stukken[12]). Ten eerste: hoe groot mijne zonde en ellende zijn[13]). Ten tweede: hoe ik van alle mijne zonden en ellendigheid verlost worde[14]). Ten derde: hoe ik God voor zulke verlossing zal dankbaar zijn[15]).

12) Luc. 24. 1 Kor. 6. Tit. 3. 13) Joh. 6 en 15. 14) Joh. 17. 15) Efez. 5

HET EERSTE DEEL.

Van des menschen ellendigheid.

II. ZONDAG.

3. *Vr.* Waaruit kent gij uwe ellendigheid?

Antw. Uit de Wet Gods[16]).

4. *Vr.* Wat eischt de Wet Gods van ons?

Antw. Dat leert ons Christus in eene hoofdsom, Matth. 22; Luc. 10: *Gij zult liefhebben den Heere uwen God met geheel uw hart, met geheel uwe ziel, met geheel uw verstand en met geheel uwe kracht* [a]).

a) *En met geheel uwe kracht.* Deze woorden worden in de uitgave van 1787 en die haar volgen, uitgelaten. De aanhaling van 's Heilands woorden geschiedde toch in al de oude uitgaven naar Matth. XXII en Luc. X.

Dit is het eerste, en het groot gebod. En het tweede, dezen gelijk is: Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven. Aan deze twee geboden hangt de gansche Wet en de Propheten.

5. *Vr.* Kunt gij dit alles volkomenlijk houden?

Antw. Neen ik [1]), want ik ben van nature geneigd God en mijnen naaste te haten [2]).

1) Rom. 3. 1 Joh. 1. 2) Rom. 8. Efez. 2.

III. ZONDAG

6. *Vr.* Heeft dan God den mensch alzoo boos en verkeerd geschapen?

Antw. Neen Hij [3]); maar God heeft den mensch goed en naar zijn evenbeeld geschapen [4]), dat is in ware gerechtigheid en heiligheid, opdat Hij God zijnen Schepper recht kennen, Hem van harte liefhebben en met Hem in de eeuwige zaligheid leven zoude, om Hem te loven en te prijzen [5]).

3) Gen. 1. 4) Gen. 1. 5) 2 Kor. 3. Koloss. 3. Efez. 4.

7. *Vr.* Van waar komt dan zulke verdorvenheid des menschen?

Antw. Uit den val en ongehoorzaamheid onzer eerste voorouderen, Adam en Eva, in 't paradijs [6]), waar onze natuur alzoo is verdorven [a]) geworden, dat wij allen in zonde ontvangen en geboren worden [7]).

6) Gen. 3. Rom. 5. 7) Ps. 51.

8. *Vr.* Maar zijn wij alzoo verdorven, dat wij

a) *Verdorven.* Oorspr. Hoogd.: „*vergiftet*". Onze vertaling is met het oog op den Latijnschen tekst vervaardigd. Deze heeft: „*depravata*". De vervaardigers van den Lat. tekst veroorloofden zich meermalen zulke vrijheden. B. v. nog in dit Antw.: „*Hinc natura nostra.*"

ganschelijk onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad?

Antw. Ja wij [1]); ten zij dan dat wij door den Geest Gods wedergeboren worden [2]).

1) Joh. 3. Job 14 en 15. Jes. 53. 2) Joh. 3.

IV. ZONDAG

9. *Vr.* Doet dan God den mensch geen onrecht, dat Hij in zijne Wet van hem eischt wat hij niet doen kan?

Antw. Neen Hij [3]); want God heeft den mensch alzoo geschapen, dat hij dat konde doen: maar de mensch heeft zich zelven en alle zijne nakomelingen, door het ingeven [a]) des duivels en door moedwillige ongehoorzaamheid, van deze gaven beroofd.

3) Efez. 4.

10. *Vr.* Wil God zulke ongehoorzaamheid en afval ongestraft laten?

Antw. Neen Hij, geenszins [4]); maar Hij vertoornt zich schrikkelijk beide over de aangeboren en werkelijke zonden, en wil die door een rechtvaardig oordeel tijdelijk en eeuwiglijk straffen, alzoo Hij gesproken heeft: *Vervloekt is een iegelijk, die niet blijft in al hetgene geschreven is in het boek der Wet, om dat te doen [5]).*

4) Rom. 5. Hebr. 9. 5) Deut. 27. Gal. 3.

11. *Vr.* Is dan God ook niet barmhartig?

Antw. God is wel barmhartig [6]), maar Hij is ook rechtvaardig [7]) daarom zoo eischt zijne gerechtigheid, dat de zonde, welke tegen de allerhoogste majesteit

a) *Ingeven.* Beter: *„aanstoken.”* H D.: *„aus anstiftung;”* Lat. *„impulsore diabolo.”*

Gods gedaan is, ook met de hoogste, dat is met de eeuwige straf aan lichaam en ziel gestraft worde.

6) Exod. 34. 7) Exod. 20. Ps. 5. 2 Kor. 6.

HET TWEEDE DEEL.

Van des menschen verlossing.

V. ZONDAG

12. *Vr.* Aangezien wij dan naar het rechtvaardig oordeel Gods tijdelijke en eeuwige straf verdiend hebben, is er eenig middel [a]) waardoor wij deze straffe ontgaan mochten en wederom tot genade komen?

Antw. God wil dat zijner gerechtigheid genoeg geschiede [8]): daarom moeten wij aan haar óf door ons zelven, óf door eenen anderen volkomenlijk betalen.

8) Exod. 20 en 23.

13. *Vr.* Maar kunnen wij door ons zelven betalen?

Antw. In geenerlei wijze, maar wij maken ook de schuld nog dagelijks meerder [9]).

9) Job 9 en 15. Matth. 6.

14. *Vr.* Kan ook ergens een bloot schepsel gevonden worden, dat voor ons betale? [b])

Antw. Neen [10]), want ten eerste wil God aan geen ander schepsel de schuld straffen, die de mensch gemaakt heeft; ten andere zoo kan ook geen bloot schepsel den last des toorns [c]) Gods tegen de zonde dragen en andere schepselen daarvan verlossen [11]).

10) Hebr. 2. 11) Ps. 138.

a) *Is er eenig middel.* Naar den Lat. tekst. — H. D.: „*Wie möchten wir.*"
b) *Vr.* 14 H. D.: „*Kan aber irgend eine blosse creatur für uns bezalen?*"
c) *Des toorns.* Met de Lat. uitg. Uitg. van 1563: „*des eeuwigen toorns.*"

ganschelijk onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad?

Antw. Ja wij [1]); ten zij dan dat wij door den Geest Gods wedergeboren worden [2]).

1) Joh. 3. Job 14 en 15. Jes. 53. 2) Joh. 3.

IV. ZONDAG

9. *Vr.* Doet dan God den mensch geen onrecht, dat Hij in zijne Wet van hem eischt wat hij niet doen kan?

Antw. Neen Hij [3]); want God heeft den mensch alzoo geschapen, dat hij dat konde doen: maar de mensch heeft zich zelven en alle zijne nakomelingen, door het ingeven [a]) des duivels en door moedwillige ongehoorzaamheid, van deze gaven beroofd.

3) Efez. 4.

10. *Vr.* Wil God zulke ongehoorzaamheid en afval ongestraft laten?

Antw. Neen Hij, geenszins [4]); maar Hij vertoornt zich schrikkelijk beide over de aangeboren en werkelijke zonden, en wil die door een rechtvaardig oordeel tijdelijk en eeuwiglijk straffen, alzoo Hij gesproken heeft: ***Vervloekt is een iegelijk, die niet blijft in al hetgene geschreven is in het boek der Wet, om dat te doen*** [5]).

4) Rom. 5. Hebr. 9. 5) Deut. 27. Gal. 3.

11. *Vr.* Is dan God ook niet barmhartig?

Antw. God is wel barmhartig [6]), maar Hij is ook rechtvaardig [7]) daarom zoo eischt zijne gerechtigheid, dat de zonde, welke tegen de allerhoogste majesteit

a) *Ingeven.* Beter: „*aanstoken.*" H. D.: „*aus anstiftung* [illegible] *sare diabolo.*"

Gods gedaan is, ook met ...
eeuwige straf aan lichaam ...

6) Exod. 34. 7) Exod. 20. Ps. ...

HET TWEE...

Van des mens...

V. ZO...

12. *Vr.* Aangezien w... oordeel Gods tijdelijk... ben, is er eenig midde... ontgaan mochten en wee...

Antw. God wil da... schiede [8]): daarom mo... zelven, óf door eenen an...

8) Exod. 20 en 23.

13. *Vr.* Maar kunne...

Antw. In geenerle... schuld nog dagelijks m...

9) Job 9 en 15. Matth. ...

14. *Vr.* Kan ook ... den worden, dat voo...

Antw. Neen [10]), wan... ander schepsel d... maakt heeft; ten... schepsel den last ... dragen en andere...

10) Hebr. 2. 11) Ps. ...

...l
...r
...
...f
...-
...n
...e
...e
...o.
...oor
...md
...dem
zijne

...verkeerdelijk
...hrer Gott."
...p die van 1580
...zur volkommenen
...r Heyden sloot zich
...uit de letterlijke aan-
... het nu is.
„Eenigen geboren." De
...densche uitgave van 1563:
...rlandsche Vertaling (bij S.
...ndensche nauw verwant was,
...n." Zie over die vertaling, door
126, en het door mij opgemerkte
..., van Febr. 1877.

15. *Vr.* Wat moeten wij dan voor een Middelaar en Verlosser zoeken?

Antw. Eenen zulken, die een waarachtig [1]) en rechtvaardig mensch [2]) zij, en nochtans ook sterker dan alle schepselen, dat is, die ook waarachtig God zij [3]).

1) 1 Kor. 15. 2) Jerem. 33. Ps. 53. 2 Kor. 5. Hebr. 7. 3) Jes. 7. Rom. 8. Jerem. 23.

VI. ZONDAG

16. *Vr.* Waarom moet Hij een waarachtig en rechtvaardig [a]) mensch zijn?

Antw. Omdat de rechtvaardigheid Gods vorderde [4]), dat de menschelijke natuur, die gezondigd had, voor de zonde betaalde, en dat een mensch, zelf een zondaar zijnde, niet konde voor anderen betalen [5]).

4) Rom. 5. 5) 1 Petr. 3. Jes. 53.

17. *Vr.* Waarom moet Hij te gelijk [b]) een waarachtig God zijn?

Antw. Opdat Hij uit kracht zijner Godheid den last des toorns Gods aan zijne menschheid [c]) dragen [6]) en ons de gerechtigheid en het leven verwerven [7]) en wedergeven mocht [8]).

6) Jes. 53. Hand. 2. 1 Petr. 3. 7) Joh. 3. Hand. 20. 8) Joh. 1.

18. *Vr.* Maar wie is deze Middelaar, die te ge-

a) *Rechtvaardig.* De uitgave van 1566 heeft: „*oprecht,*" in strijd met den oorspronkelijken Nederlandschen tekst (Heidelb. 1563). In de uitgave van 1580 is de eerste lezing hersteld.

b) *Te gelijk.* In de gewone uitgaven staat van den beginne af: „*te zamen.*" De Emdensche van 1563 heeft (naar den Lat. tekst): „*te ghelijk mede*" (*simul etiam*). H. D.: „*zugleich.*" Er is geene enkele reden om de onjuistheid van uitdrukking in den gew. tekst te behouden.

c) *Aan zijne menschheid.* In den Lat. tekst: „*carne sua.*"

lijk waarachtig [a]) God en een waarachtig rechtvaardig mensch is?

Antw. Onze Heer Jezus Christus [1]), die ons van Gode tot wijsheid, rechtvaardigmaking, heiligmaking en tot eene volkomene verlossing geschonken is [b]) [2]).

1) Matth. 1. 1 Tim. 3. Luc. 2. 2) 1 Kor. 1.

19. *Vr.* Waaruit weet gij dat?

Antw. Uit het heilig Evangelie, hetwelk God zelf eerstelijk in het paradijs [3]) geopenbaard heeft en namaals door de heilige Patriarchen [4]) en profeten laten verkondigen, en door de offeranden en andere ceremoniën der Wet laten voorbeelden [5]), en ten laatste door zijnen eeniggeboren [c]) Zoon vervuld [6]).

3) Gen. 3. 4) Gen. 22 en 49. Rom. 1. Hebr. 1. Hand. 3 en 10. 5) Joh. 5. Hebr. 10. 6) Rom. 10. Gal. 4.

VII. ZONDAG

20. *Vr.* Worden dan alle menschen wederom door Christus zalig, alzoo zij door Adam zijn verdoemd geworden?

Antw. Neen zij; maar alleen degenen, die Hem door een oprecht geloof worden ingelijfd en alle zijne weldaden aannemen [7]).

7) Joh. 1. Jes. 53. Ps. 2. Rom. 11. Hebr. 4 en 10.

a) Waarachtig. Niet: *„een waarachtig God,"* gelijk Datheen verkeerdelijk vertaalde en men hem sedert gevolgd is. H. D.: *„zugl. wahrer Gott."*

b) Die ons — geschonken is. In de oude uitgaven tot op die van 1580 werd de Hoogd. tekst gevolgd, die alleenlijk heeft: *„der uns zur volkommenen erlösung und gerechtigheid geschenkt ist."* Casp. van der Heyden sloot zich aan den Lat. tekst aan, waar het antwoord bestaat uit de letterlijke aanhaling van 1 Kor. I : 30, en breidde het uit gelijk het nu is.

c) Eeniggeboren. In de Heidelb. uitgave (1563): „Eenigen geboren." De Hoogduitsche tekst heeft: *„eingeliebten."* In de Emdensche uitgave van 1563: *„eengeliefden,"* welk woord in eene oude Nederlandsche Vertaling (bij S. Steenbergen te Deventer, 1576), die met de Emdensche nauw verwant was, juist is wedergegeven door: „eenigen beminden." Zie over die vertaling, door S. Steenbergen gedrukt: Doedes, a w. bl. 126, en het door mij opgemerkte in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, van Febr. 1877.

21. *Vr.* Wat is een oprecht geloof?

Antw. Een oprecht geloof is niet alleen een zeker weten of kennis, waardoor ik alles voor waarachtig houde dat ons God in zijn Woord geopenbaard heeft [1]), maar ook een hartelijk vertrouwen [2]), hetwelk de Heilige Geest [3]) door het Evangelie in mij werkt [a]) [4]), dat niet alleen anderen, maar ook mij vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken zij [5]), uit loutere genade, alleen om de verdienste van Christus wille [6]).

1) Hebr. 11. Jac. 2. 2) Rom. 5 en 10. 3) 2 Kor. 4. Efez. 2. 4) Rom. 1. 5) Hebr. 2. Rom. 1. 6) Efez. 2. Rom. 3.

22. *Vr.* Wat is dan eenen christen noodig te gelooven?

Antw. Al wat ons in het Evangelie beloofd wordt [7]), hetwelk ons de Artikelen onzes algemeenen en ongetwijfelden christelijken geloofs in eene hoofdsom leeren.

7) Joh. 20. Matth. 28.

23. *Vr.* Hoe luiden die Artikelen?

Antw. Ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde.

a) ***Een hartelijk vertrouwen, hetwelk de H. G. — in mij werkt.*** **Deze lezing is die van den oorspr. Hoogd. tekst en van de oudste Nederl. uitgaven. Naar den Lat. tekst werd door van der Heyden in 1580 dus vertaald: „*een* ZEKER *vertrouwen, hetwelk de H. G. — in* MIJN HART werkt." Dat de oorspr. lezing, door Datheen gevolgd, de voorkeur verdient, valt in het oog: de zekerheid van het vertrouwen (eig. verzekerdheid) spreekt van zelve, maar op *de hartelijkheid* daarvan, in verband met *een verstandelijk weten of erkennen* (*erkanntnusz*) komt het aan. — Men heeft hier een klaar bewijs, dat de tegenwoordig algemeen gebruikte redactie eene naar den Latijnschen tekst veranderde, en niet altijd verbeterde is. Eene herstelling van de oorspronkelijke lezing op sommige plaatsen is te gepaster, omdat wij geene algemeen geldige revisie bezitten. De uitgave van 1611 (bij R. Schilders) is slechts eene correcte herhaling van den tekst van 1580.**

En in Jezus Christus, zijnen eeniggeboren Zoon, onzen Heere, die ontvangen is van den Heiligen Geest; geboren uit de Maagd Maria; die geleden heeft onder Pontius Pilatus, is gekruist, gestorven en begraven, nedergedaald ter helle; ten derden dage wederom opgestaan van de dooden; opgevaren ten hemel, zittende ter rechterhand Gods des almachtigen Vaders, van waar Hij komen zal om te oordeelen de levenden en de dooden.

Ik geloof in den Heiligen Geest. Ik geloof eene heilige, algemeene, christelijke Kerk, de gemeenschap der heiligen; vergeving der zonden; wederopstanding des vleesches en een eeuwig leven.

VIII. ZONDAG

24. *Vr.* Hoe worden deze Artikelen gedeeld?

Antw. In drie deelen. Het eerste is van God den Vader en onze schepping. Het andere, van God den Zoon en onze verlossing. Het derde, van God den Heiligen Geest en onze heiligmaking [a]).

25. *Vr.* Aangezien dat er maar een eenig Goddelijk wezen is [1]), waarom noemt gij [b]) den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest?

Antw. Omdat God zich alzoo in zijn Woord geopenbaard heeft [2]), dat deze drie onderscheiden personen de eenige waarachtige eeuwige God zijn.

1) Deut. 6. 2) Jes. 61. Ps. 110. Matth. 3 en 28. 1 Joh. 5

a) *Heiligmaking*. De uitgave van Datheen van 1566 heeft: „zaligmaking" Zoo wordt ook gelezen in de eerste (1563), maar op de laatste bladzijde staat verbeterd: „*heilichmaekinge.*"

b) *Waarom noemt gij*. H. D.: „*Warumb nennest du drey.*"

Van God den Vader.

IX. ZONDAG

26. *Vr.* Wat gelooft gij met deze woorden: Ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde?

Antw. Dat de eeuwige Vader onzes Heeren Jezus Christus, die hemel en aarde met al wat er in is uit niet geschapen heeft [1], die ook dezelve nog door zijnen eeuwigen raad en voorzienigheid [a]) onderhoudt en regeert [2]), om zijns Zoons Christus wille, mijn God en mijn Vader zij [3]), op welken ik alzoo vertrouw, dat ik niet twijfel, of Hij zal mij met alle nooddruft des lijfs en der ziele verzorgen [4]), en ook al het kwaad, dat Hij mij in dit jammerdal toeschikt, mij ten beste keeren [5]): want Hij zulks doen kan als een almachtig God [6]), en ook doen wil als een getrouw Vader [7]).

1) Gen. 1. Ps. 33. 2) Ps. 104. Matth. 10. Hebr. 1. Ps. 115. 3) Joh. 1. Rom. 8. Gal. 4. Efez. 1. 4) Ps. 55. Matth. 6. Luc. 12. 5) Rom. 8. 6) Rom. 10. 7) Matth. 6 en 7.

X. ZONDAG

27. *Vr.* Wat verstaat gij door de voorzienigheid Gods?

Antw. De almachtige en alomtegenwoordige [b]) kracht Gods [1]), door welke Hij hemel en aarde, mitsgaders

a) *Voorzienigheid.* De oudste uitgaven (1563, 1566) hebben: „*Voorsichtichheydt.*" Men behield dit woord nog in 1737 (uitg. bij Outman). De Emdensche uitgave (1563) heeft: „*Voorsieninghe.*"

b) *Alomtegenwoordige.* H. D.: „*gegenwertige.*" Dath.: „*tegenwoordige.*" Zoo ook in de andere oude vertalingen, en in de uitgaven van onzen tekst van 1580, 1611, 1737. De verandering is gemaakt naar den Lat. tekst.

alle schepselen, gelijk als met zijne hand nog onderhoudt[2]), en alzoo regeert, dat loof en gras[a]), regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijze en drank[3]), gezondheid en krankheid[4]), rijkdom en armoede[5]) en alle dingen niet bij geval[b]), maar van zijne vaderlijke hand ons toekomen.

1) Hand. 17. 2) Hebr. 1. 3) Jerem. 5. Hand. 14. 4) Joh. 9. 5) Spr. 22.

28. *Vr.* Waartoe dient ons dat wij weten, dat God alles geschapen heeft en nog door zijne voorzienigheid onderhoudt?

Antw. Dat wij in allen tegenspoed geduldig[6]), in voorspoed dankbaar[7]) zijn mogen, en in alles dat ons nog toekomen kan[c]) een goed toevoorzicht hebben op onzen getrouwen God en Vader, dat ons geen schepsel van zijne liefde scheiden zal[8]), aangezien dat alle schepselen alzoo in zijne hand zijn, dat zij tegen zijnen wil zich noch roeren noch bewegen kunnen[9]).

6) Rom. 5. Jac. 1. Job. 1. 7) Deut. 8. 1 Thess. 5. 8) Rom. 8. 9) Job 1. Hand. 17. Spr. 21.

Van God den Zoon.

XI. ZONDAG

Vr. 29. Waarom wordt de Zoon Gods Jezus, dat is Zaligmaker, genoemd?

Antw. Omdat Hij ons zalig maakt en van onze

a) *Loof en gras.* Lat. tekst: „*omnia quae terra nascuntur.*"
b) *Bij geval.* H. D.: „*ohnegefehr.*" Lat.: „*temere aut fortuito.*"
c) *In alles dat ons nog toekomen kan.* Uitbreiding van Datheen. Oorspr. H. D. „*auffs zukünftig;*" Lat.: „*in futurum*".

zonden verlost[a]) [1]); daarbenevens, dat bij niemand anders eenige zaligheid te zoeken of te vinden is [2]).

1) Matth. 1. 2) Hand. 4.

30. *Vr.* Gelooven dan die ook aan den eenigen Zaligmaker Jezus, die hunne zaligheid en welvaart bij de heiligen, bij zich zelven of ergens elders zoeken?

Antw. Neen zij; maar zij verloochenen metterdaad den eenigen Heiland en Zaligmaker, Jezus, ofschoon zij zich in Hem met den mond beroemen[b]) [3]); want van tweeën één: óf Jezus moet geen volkomen Zaligmaker zijn, óf die dezen Zalgmaker met waar geloof aannemen moeten alles in Hem hebben, dat tot hunne zaligheid van noode is [4]).

3) 1 Cor. 1. Gal. 3. 4) Jes. 9. Kol. 1. 2. Joh. 1.

XII. ZONDAG

31. *Vr.* Waarom is Hij Christus, dat is een Gezalfde, genaamd?

Antw. Omdat Hij van God den Vader verordineerd is en met den Heiligen Geest [5]) gezalfd tot onzen hoogsten Profeet en Leeraar, die ons den verborgen raad en wil Gods van onze verlossing volkomenlijk

a) *Omdat — verlost.* H. D.: „*Darumb dass er uns selig macht von unsern sunden.*"

b) *Ofschoon zij zich in Hem met den mond beroemen.* Zoo vertaalde Datheen woordelijk (*Ofse hen schoon zijns met den mondt roemen*). Ook de Lat. tekst is hiermede niet in strijd (*Etsi verbo eo Servatore gloriantur*). De afwijking komt eerst voor in 1735, waarschijnlijk omdat in de uitgave bij de Vries (1725), naar Thysius (*Corpus doctrinae*), eene drukfout was ingeslopen, die den zin onverstaanbaar maakte: „*Of zij* HEM *schoon zijns met den monde roemen.*" De oude Emdensche vertaling (1563) heeft: „*Ist dat sij haer sijner gelijcke wel beroemen.*" Zeer juist, want het oorspr. H. D. heeft: „*Ob sie sich sein gleich rhümen.*

geopenbaard heeft [6]), en tot onzen eenigen [a]) Hoogepriester, die ons met de eenige offerande zijns lichaams verlost heeft, en voor ons met zijne voorbidding steeds intreedt [b]) bij den Vader [7]); en tot onzen eeuwigen [c]) Koning; die ons met zijn Woord en Geest regeert [8]), en ons bij de verworven verlossing beschut en behoudt [d]).

5) Hebr. 1. 6) Ps. 110. Hebr. 7. Rom. 8. 7) Ps. 2. Luc. 1. 8) Rom. 5 Matth. 28.

32. *Vr.* Maar waarom wordt gij een Christen genaamd?

Antw. Omdat ik door het geloof een lidmaat van Christus [9]) en alzoo zijner zalving deelachtig ben [10]), opdat ook ik [e]) zijnen naam bekenne [11]) en mij zelven tot een levendig dankoffer Hem offere [12]), en met een vrij geweten [f]) in dit leven tegen de zonde en den duivel strijde, en hiernamaals in eeuwigheid met Hem over alle schepselen regeere.

9) Hand. 11. 1 Joh. 2. 10) Hand. 2. Joël 2. Marc. 8. 11) Rom. 12. Openb. 5. 12) Rom. 8. Openb. 1.

XIII. ZONDAG

33. *Vr.* Waarom is Hij Gods eeniggeboren Zoon genaamd, zoo wij toch ook Gods kinderen zijn?

a) *Eenigen.* De Latijnsche vertaling heeft willekeurig: „*summus*."

b) *Voor ons — intreedt* H. D. „*pertrit*," „*Voortreedt*", dat in alle uitgaven gevonden wordt, drukt de beteekenis van het hoogduitsche woord niet uit.

c) *Eeuwigen.* Uitgelaten in de Lat. vert.

d) *Behoudt.* „*Behoedt*", zoo als gewoonlijk gelezen wordt, is eene zeer oude drukfout (t. w. van Thysius in zijn *Corpus doctrinae*, 1615).

e) *Opdat ook ik.* H. D. uitg.: „auff dasz auch ich."

f) *Een vrij geweten.* De uitgave van 1580 voegt er bij: „*en goede*" (conscientie), naar den Lat. tekst. In de uitg. van 1611 is: „*vrije en*" weggelaten. Wij herstellen de oorspronkelijke lezing.

Antw. Daarom dat Christus alleen de eeuwige natuurlijke Zoon Gods [a]) [1]) is, maar wij zijn om zijnentwil uit genade tot kinderen Gods [b]) aangenomen [2]).

1) Joh. 1. Hebr. 1. 2) Rom. 8. Efez. 1.

34. *Vr.* Waarom noemt gij Hem onzen Heer?

Antw. Omdat Hij ons met lichaam en ziel van de zonden en uit alle macht des duivels, niet met goud of met zilver, maar met zijn dierbaar bloed zich ten eigendom verlost en gekocht heeft [c]) [3]).

3) 1 Petr. 1 en 2. 1 Kor. 6.

XIV. ZONDAG

35. *Vr.* Wat is dat gezegd: Die ontvangen is van den Heiligen Geest, geboren uit de maagd Maria?

Antw. Dat de eeuwige Zoon Gods, die waarachtig en eeuwig God is [4]) en blijft [5]), ware menschelijke natuur uit het vleesch en bloed der maagd Maria [6]) door de werking des Heiligen Geestes aangenomen heeft [7]), opdat Hij ook het ware zaad Davids zij [8]), zijnen broederen in alles gelijk [9]), uitgenomen de zonde [10]).

4) Joh. 1. Rom. 1. 5) Rom. 9. Gal. 4. 6) Joh. 1. 7) Matth. 1. Luc. 1. Efez. 1. 8) Ps. 132. Rom. 1. 9) Filipp. 2. 10) Hebr. 4.

36. *Vr.* Wat nuttigheid bekomt gij door de heilige ontvanging en geboorte van Christus?

Antw. Dat hij onze Middelaar is, en met zijne on-

a) *Gods.* Hiervoor heeft de Lat. tekst: *„aeterni patris."*

k) *Tot kinderen Gods.* In plaats hiervoor heeft de Lat. tekst: *„a Patre."*

c) *Omdat Hij ons — gekocht heeft.* Datheen heeft in dit antwoord den Latijnschen tekst te letterlijk en daardoor het Hoogduitsch zeer onnauwkeurig vertaald. Wij hebben de fout hersteld. De oude Emdensche vert. (1563) volgt ook hier den hoogduitschen tekst op den voet.

schuld en volkomene heiligheid mijne zonde [a]), waarin ik ontvangen [1]) en geboren [b]) ben, voor Gods aangezicht bedekt.

1) Ps. 32. 1 Kor. 1.

XV. ZONDAG

37. *Vr.* Wat verstaat gij bij het woordeken: Geleden?

Antw. Dat Hij aan lichaam en ziel den ganschen tijd zijns levens op de aarde, maar inzonderheid aan het einde zijns levens, den toorn Gods tegen de zonde des ganschen menschelijken geslachts gedragen heeft [2]), opdat hij met zijn lijden, als met het eenige zoenoffer [3]), ons lichaam en ziel van de eeuwige verdoemenis verloste, en ons Gods genade, gerechtigheid en het eeuwige leven verwierve.

2) 1 Petr. 2. Jes. 53. 3) 1 Joh. 2 en 4. Rom. 3.

38. *Vr.* Waarom heeft Hij onder den Rechter Pontius Pilatus geleden?

Antw. Opdat Hij, onschuldig onder den wereldlijken Rechter veroordeeld zijnde [4]), ons daarmede van het strenge oordeel Gods, dat over ons gaan zoude [c]), bevrijdde [5]).

4) Luc. 23. Joh. 19. 5) Ps. 69. Jes. 53. 2 Kor. 5. Gal. 3.

39. *Vr.* Heeft dat iets meer in, dat Hij gekruist is geweest, dan of Hij met eenen anderen dood gestorven ware?

a) *Zonde.* Met de Lat. vertaling heeft de uitg. van 1566: „*zonden*" (*peccata*) hetwelk hier geen zin heeft. De oorspr. H. D. tekst heeft: „*sünde.*"

b) *En geboren.* Bijvoegsel van Datheen.

c) *Dat over ons gaan zoude.* De Lat. vert heeft: „*quod omnes manebat.*"

Antw. Ja het; want daardoor ben ik zeker dat Hij de vervloeking, die op mij lag, op zich geladen heeft [1]): want de dood des kruises was van God vervloekt [2]).

1) Gal. 3. 2) Deut. 21. Gal. 3.

XVI. ZONDAG

40. *Vr.* Waarom heeft Christus zich tot in den dood moeten vernederen? [a])

Antw. Daarom dat van wege de gerechtigheid en waarheid [3]) Gods niet anders voor onze zonden konde betaald worden dan door den dood des Zoons Gods [4]).

3) Gen. 2. 4) Hebr. 2.

41. *Vr.* Waarom is Hij begraven geworden?

Antw. Om daarmede te betuigen, dat Hij waarachtiglijk gestorven is [5]).

5) Matth. 27. Luc. 23. Joh. 19. Hand. 13.

42. *Vr.* Zoo dan Christus voor ons gestorven is, hoe komt het dat wij ook moeten sterven?

Antw. Onze dood is geene betaling voor onze zonden, maar alleen eene afsterving der zonden en een ingang [b]) tot het eeuwige leven [6]).

6) Joh. 5. Filipp. 1. Rom. 7

43. *Vr.* Wat verkrijgen wij meer voor nuttigheid uit de offerande en dood van Christus aan het kruis?

Antw. Dat door zijne kracht onze oude mensch met Hem gekruist, gedood en begraven wordt [7]): opdat de booze lusten des vleesches in ons niet meer regee-

a) Vr. 40. Naar de Lat. vert. — H. D.: „*Warum hat Chr. den tod müssen leiden?*"

b) *Ingang.* Aldus naar het H. D. in de uitg. van 1563. Naar de Lat. vertaling (*transitus*) reeds in 1580: „*doorgang*".

ren [8]), maar dat wij ons zelven Hem tot eene offerande der dankbaarheid [a]) opofferen [9]).

7) Rom. 6. Koloss. 2. 8) Rom. 6. 9) Rom. 12.

44. *Vr.* Waarom volgt daar: Nedergedaald ter helle?
Antw. Opdat ik in mijne hoogste aanvechtingen verzekerd zij en mij ganschelijk vertrooste, dat mijn Heere Christus door zijne onuitsprekelijke benauwdheid, smarten, verschrikking en helsche kwale, in welke Hij in zijn gansche lijden (maar inzonderheid aan het kruis) gezonken was, mij van de helsche benauwheid en pijn verlost heeft [b]) [10]).

10) Jes. 53. Matth. 27.

XVII. ZONDAG

45. *Vr.* Wat nut ons de opstanding van Christus?
Antw. Ten eerste heeft Hij door zijne opstanding den dood overwonnen, opdat Hij ons de gerechtigheid, die Hij door zijnen dood ons verworven had, konde deelachtig maken [11]). Ten andere, worden ook wij nu [c]) door zijne kracht opgewekt tot een nieuw

a) *Offerande der dankbaarheid* Omschrijving naar den Lat. tekst. — Oorspr.: *„zur danksagung."* Dath.: *„tot eene dankbaerheit."* Emden: *„tot dancsegghinghe."*

b) *Opdat ik — verlost heeft.* Dit antw. is door Dathenus naar den Lat. tekst uitgebreid en gewijzigd. Oorspr. H. D.: *„Dasz ich in meinem hochsten anfechtungen versichert sey, mein Herr Christus habe mich durch seine unauszsprechliche angst, schmerzen und schrecken, die er auch an seiner seele am Creutz und zuvor erlitten, von der hellischen angst und pein erlöset."* De Lat. vertaling heeft het antw. aldus: *„ Vt in summis doloribus et grauissimis tentationibus, me consolatione hac sustentem, quod Dominus meus Jesus Christus inenarrabilibus animi sui angustiis, cruciatibus et terroribus, in quos cum antea, tum maxime in cruce pendens fuerat demersus, me ab angustiis et cruciatibus inferni liberaverit."*

c) *Ook wij nu.* Zoo moeten wij lezen. H. D.: *„Auch wir jetzunder;"* Lat.: *„nos jam quoque."* Dath.: *„oock wij."*

leven [12]. Ten derde, is ons de opstanding van Christus een zeker pand onzer zalige opstanding [13].

11) 1 Kor. 15. Rom. 4. 1 Petr. 1. 12) Rom. 6. Koloss. 3. Efez. 2. 13) 1 Kor. 15. Rom. 8.

XVIII. ZONDAG

46. *Vr.* Wat verstaat gij daarmede: Opgevaren ten hemel?

Antw. Dat Christus voor de oogen zijner jongeren van de aarde ten hemel is opgeheven [14], en dat Hij ons ten goede daar is [15] [a], tot dat Hij wederkomt om te oordeelen de levenden en de dooden [16].

14) Hand. 1. Matth. 26. Marc. 16. Luc. 24. 15) Hebr. 4, 7 en 9. Rom. 8. Efez. 4. Koloss. 3. 16) Hand. 1. Matth 24.

47. *Vr.* Is dan Christus niet bij ons tot aan het einde der wereld, alzoo Hij ons beloofd heeft? [17]

Antw. Christus is waarachtig mensch en waarachtig God. Naar zijne menschelijke natuur is Hij nu niet meer op aarde [18]; maar naar zijne Godheid, majesteit, genade en Geest wijkt Hij nimmermeer van ons [19].

17) Matth. 28. 18) Matth. 26. Joh. 16 en 17. Hand. 3. 19) Joh. 14 en 16. Matth. 28. Efez. 4.

48. *Vr.* Maar zoo de menschheid niet overal is waar de Godheid is, worden dan de twee naturen in Christus niet van elkander gescheiden?

Antw. Ganschelijk niet; want mitsdien de Godheid onbegrijpelijk en overal tegenwoordig is [20], zoo moet volgen, dat zij wel buiten hare aangenomen menschheid is en nochtans ook in haar is en [b] persoonlijk met haar vereenigd blijft [21].

20) Hand. 7. Jerem. 23. 21) Koloss. 2. Joh. 3 en 11. Matth. 28.

a) *Daar is.* De Lat. tekst heeft daarbij: „*et erit*".

b) *Nochtans ook in haar is en.* Ontbr. sedert de uitgave van 1566. In den oorspr. H. D. en den Lat. tekst staat: „*Und dennoch nichts desto weniger*

49. *Vr.* Wat nut ons de hemelvaart van Christus?

Antw. Ten eerste, dat Hij in den hemel voor het aangezicht zijns Vaders onze Voorspreker is [1]. Ten andere dat wij ons vleesch in den hemel tot een zeker pand hebben; dat Hij [a]), als het Hoofd, ons zijne lidmaten ook tot zich zal nemen [2]). Ten derde, dat Hij ons zijnen Geest tot een tegenpand zendt [3]), door welks kracht wij zoeken dat daar boven is; waar Christus is, zittende ter rechterhand Gods, en niet dat op de aarde is [4]).

1) 1 Joh. 2. Rom. 8. 2) Joh. 14 en 20. Efez. 2. 3) Joh. 14. Hand. 2. 2 Kor. 1 en 5. 4) Koloss. 3. Fil. 3.

XIX. ZONDAG.

50. *Vr.* Waarom wordt daartoe gezet: Zittende ter rechterhand Gods?

Antw. Dat Christus daarom ten hemel gevaren is, opdat Hij zichzelven daar bewijze als het Hoofd zijner Christelijke kerk [5]), door hetwelk [b]) de Vader alle ding regeert [6]).

5) Efez. 1. Koloss. 1. 6) Matth. 28. Joh. 5.

51. *Vr.* Wat nuttigheid brengt ons deze heerlijkheid onzes Hoofds Christus?

Antw. Eerstelijk, dat Hij door zijnen Heiligen Geest

auch in derselben ist, und" — *Sed nihilominus tamen esse in eadem*). Datheen, (zie de uitgave van 1563) heeft zich deze weglating niet veroorloofd.

a) *Dat Hij.* Datheen heeft in strijd met den oorspr. H. D. en Lat. tekst, en tot verstoring van den zin: *„en dat Hij"* —. De oude uitgevers hebben deze fout eenparig nageschreven. De Emdensche vert. maakt ook hier eene gunstige uitzondering.

b) *Door hetwelk.* Zóó moet gelezen worden naar den H. D. en den Lat. tekst en niet met Datheen (ook Emden): *„door welke,"* en ook niet met de uitgaven van 1580 en 1611: *„door welken"*. De uitgave van 1737 heeft de grove fout van de eerste editie weder opgenomen: *„door welke"*.

in ons, zijne lidmaten, de hemelsche gaven uitgiet [1]). Daarna, dat Hij ons met zijne macht tegen alle vijanden beschut en bewaart [2]).

7) Efez. 4. 8) Ps. 2. Joh. 10. Efez. 4.

52. *Vr.* Wat troost u de wederkomst van Christus om te oordeelen de levenden en de dooden?

Antw. Dat ik in alle droefenis en vervolging met opgerichten hoofde even denzelfde [a]), die zich te voren om mijnentwille voor Gods gericht gesteld en al den vloek van mij weggenomen heeft, tot eenen rechter uit den hemel verwachte [3]), die al zijne en mijne vijanden in de eeuwige verdoemenis werpen [4]), maar mij met alle uitverkorenen tot zich in de hemelsche blijdschap en heerlijkheid nemen zal [5]).

3) Luc. 21. Rom. 8. Fil. 3. Tit. 2. 4) 2 Thess. 1. 1 Thess. 4. Matth. 25. 5) Matth. 25.

Van God den Heiligen Geest.

XX. ZONDAG

53. *Vr.* Wat gelooft gij van den Heiligen Geest?

Antw. Eerstelijk, dat Hij te zamen met den Vader en den Zoon waarachtig [b]) eeuwig God is [6]). Ten andere, dat Hij ook mij gegeven is [7]), opdat Hij mij door een oprecht geloof Christus en aller zijner weldaden deelachtig make [c]) [8]), mij trooste [9]), en bij mij eeuwiglijk blijve [10]).

6) Gen. 1. Jes. 48. 1. Kor. 3. 1 Kor. 6. Hand. 5. 7) Matth. 28. 2 Kor. 1. 8) Gal. 3. 1 Petr. 1. 1 Kor. 6. 9) Hand. 9. 10) Joh. 14. 1 Petr. 4.

a) *Even dezelfde.* De vertaling van Datheen volgt hier den Lat. tekst. De oorspr. Hoogd. heeft: „*Eben des Richters, der sich — aus dem himmel gewertig bin.*"

b) *Waarachtig.* Naar den Lat. tekst. Het woord ontbreekt in den H. D. tekst.

c) *Opdat Hij — make — trooste — blijve.* Naar den Lat. tekst de oorspr.

XXI. ZONDAG

54. *Vr.* Wat gelooft gij van de heilige algemeene christelijke Kerk?

Antw. Dat de Zoon Gods [1]) uit het gansche menschelijke geslacht [2]) zich eene gemeente, tot het eeuwige leven uitverkoren [3]), door zijnen Geest en Woord [4]) in eenigheid des waren geloofs [5]) van den beginne der wereld tot aan het einde [6]) vergadert, beschermt en onderhoudt [7]) en dat ik van haar een levendig lidmaat ben [8]) en eeuwig zal blijven [9]).

1) Joh. 10. 2) Gen. 26. 3) Rom. 8 Efez. 1. 4) Jes. 59. Rom. 1 en 10. 5) Efez. 5. 6) Ps. 71. 1 Kor. 11. 7) Matth. 16. Joh. 10. 1 Kor. 1. 8) 1 Joh. 3. 9) 1 Joh. 2.

55. *Vr.* Wat verstaat gij door de gemeenschap der heiligen?

Antw. Eerstelijk, dat alle geloovigen en elk hunner [a]) als lidmaten aan den Heere Christus en alle zijne schatten en gaven gemeenschap hebben [10]). Ten andere, dat elk zich moet schuldig weten, zijne gaven ten nutte en ter zaligheid der andere lidmaten gewilliglijk en met vreugde aan te leggen [11]).

10) 1 Joh. 1. 1 Kor. 1. Rom. 8. 11) 1 Kor. 12 en 13. Tit. 2.

56. *Vr.* Wat gelooft gij van de vergeving der zonden?

Antw. Dat God, om het genoegdoen van Christus wille [12]), al mijne zonden, ook mijnen zondelijken aard, waarmede ik al mijn leven lang te strijden heb [13]), nimmermeer wil gedenken, maar mij uit ge-

H. D. tekst heeft: „*mich machet — trostet und — bleiben wird.*" Zoo ook Emden.

a) *Alle geloovigen en elk hunner.* Datheen schreef: „*alle en elke geloovigen,*" naar het H. D.: „*alle und jede glaubigen*" of naar het Latijn: „*universi et singuli credentes.*"

nade de gerechtigheid van Christus schenken, opdat ik nimmermeer in het gericht Gods kome [14]).

12) 1 Joh. 2. 2 Kor. 5. 13) Jerem. 31. Ps. 103. Rom. 7 en 8. 14) Joh. 4.

XXII. ZONDAG

57. *Vr.* Wat troost geeft u de opstanding des vleesches?

Antw. Dat niet alleen mijne ziel na dit leven van stonden aan tot Christus, haar Hoofd, zal opgenomen worden [15]), maar dat ook dit mijn vleesch, door de kracht van Christus opgewekt zijnde, wederom met mijne ziel vereenigd en aan het heerlijk lichaam van Christus gelijkvormig zal worden [16]).

15) Luk. 23. Fil. 1. 16) 1 Kor. 15. Joh. 19. 1 Joh. 3 Fil. 3.

58. *Vr.* Wat troost schept gij uit het Artikel van het eeuwige leven?

Antw. Dat nademaal ik nu het beginsel der eeuwige vreugd [a]) in mijn hart gevoele [17]), ik, na dit leven volkomene zaligheid bezitten zal, die geen oog gezien, geen oor gehoord heeft, en in geens menschen hart gekomen is [18]), en dat om God daarin eeuwiglijk te prijzen [19]).

17) 2 Kor. 5. 18) 1 Kor. 2. 19) Joh. 17.

XXIII. ZONDAG

59. *Vr.* Maar wat baat het u nu, dat gij dit al gelooft?

Antw. Dat ik in Christus voor God rechtvaardig ben, en een erfgenaam des eeuwigen levens [20]).

20) Hab. 2. Rom. 1. Joh. 3.

a) *Het beginsel der eeuwige vreugd.* Lat.: *„vitae aeternae initia.”*

60. *Vr.* Hoe zijt gij rechtvaardig voor God?

Antw. Alleen door een oprecht geloof in Jezus Christus [1]), alzoo dat al is het dat mij mijn geweten beklaagt, dat ik tegen alle de geboden Gods zwaarlijk gezondigd en derzelven geen gehouden heb [2]) en nog steeds tot alle boosheid geneigd ben [3]), nochtans God, zonder eenige verdienste van mij [4]), uit loutere genade [5]) mij de volkomen genoegdoening [6]), gerechtigheid en heiligheid van Christus schenkt en toerekent [7]), even als hadde ik nooit zonde gehad noch gedaan, ja als hadde ik zelf al de gehoorzaamheid volbracht, die Christus voor mij volbracht heeft [9]), zoo verre [a]) ik zulke weldaad met geloovigen harte aanneem [10]).

1) Rom. 3. Gal. 2. Efez. 2. Fil. 3. 2) Rom. 3. 3) Rom. 7. 4) 2 Tim. 3. 5) Rom. 3. Efez. 2. 6) 1 Joh. 2. 7) 1 Joh. 2. 8) Rom. 4. 2 Kor. 5. 9) 2 Kor. 5. 10) Rom. 3. Joh. 3.

61. *Vr.* Waarom zegt gij, dat gij alleen door het geloof rechtvaardig zijt?

Antw. Niet dat ik van wege de waarheid mijns geloofs Gode aangenaam zij, maar daarom, dat alleen de genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus mijne gerechtigheid voor God is [11]), en dat ik die niet anders dan alleen door het geloof aannemen en mij toeëigenen kan [12]).

11) 1 Kor. 1 en 2. 12) 1 Joh. 5.

a) *Zoo verre.* De vertaling van Datheen is hier nog al vrij. Het H. D. heeft: „*wenn ich allein;*" — de Lat. tekst: „*modo — amplectar.*" In nieuwere Nederlandsche uitgaven heeft men wel eens, in letterlijke overeenstemming met het oorspr., willen lezen: „*bijaldien.*" Doch de kerkelijke uitgaven hebben allen: „*vóór zoo verre,*" en men heeft terecht prijs gesteld op het behoud van deze woorden, omdat daardoor wordt aangeduid, dat „de toeëigening van de gerechtigheid van Christus van Gods zijde *niet* geschiedt, *zonder* deze onze toeëigening door het geloof." Zie het *Schatboeck der Verklaringhe over den Cat.* I, blz. 247.

XXIV. ZONDAG

62. *Vr.* Maar waarom kunnen onze goede werken niet de gerechtigheid voor God of een stuk derzelve zijn?

Antw. Daarom dat de gerechtigheid, die voor Gods gericht bestaan kan, gansch volkomen en der Wet Gods in alle stukken gelijkmatig zijn moet [1]) en dat ook onze beste werken in dit leven allen onvolkomen en met zonden bevlekt zijn [2]).

1) Gal. 3. Deut. 27. 2) Jes. 64.

63. *Vr.* Hoe? Verdienen [a]) onze goede werken niets, die nochtans God in dit en in het toekomende leven wil beloonen?

Antw. Deze belooning geschiedt niet uit verdienste, maar uit genade [3]).

3) Luc. 17.

64. *Vr.* Maar maakt deze leer niet zorgelooze en goddelooze menschen?

Antw. Neen zij; want het is onmogelijk, dat zoo wie Christus door een waarachtig geloof ingeplant is, niet zoude voortbrengen vruchten der dankbaarheid [4]).

4) Matth. 17.

Van de Sacramenten.

XXV. ZONDAG

65. *Vr.* Aangezien dan alleen het geloof ons Christus en aller zijner weldaden deelachtig maakt, van waar komt zulk geloof?

a) *Hoe? Verdienen.* In het oorspr. staat dit: „Hoe?" niet. Ook niet in den Lat. tekst, waar men leest: *Quomodo bona opera nihil promereantur.*"

Antw. De Heilige Geest werkt [a]) dat in ons hart [1]) door de verkondiging des heiligen Evangeliums en sterkt het door het gebruiken van de Sacramenten [2]).

1) Efez. 2. Joh. 3. 2) Matth. 28. 1 Petr. 1.

66. *Vr.* Wat zijn de Sacramenten?

Antw. De Sacramenten zijn heilige zichtbare waarteekenen en zegelen, van God ingezet, opdat Hij ons door het gebruik daarvan de belofte des Evangeliums des te beter te verstaan geve en verzegele: namelijk, dat Hij ons [b]) van wege des eenigen slachtoffers van Christus, aan het kruis volbracht, vergeving der zonden en het eeuwige leven uit genade schenkt [3]).

3) Gen. 17. Rom. 4. Deut. 30. Levit. 6. Hebr. 9. Ezech. 20.

67. *Vr.* Zijn dan beiden, het Woord en de Sacramenten, daarhenen gericht, of daartoe verordend dat zij ons geloof op de offerande van Jezus Christus aan het kruis, als op den eenigen grond onzer zaligheid wijzen?

Antw. Ja zij toch; want de Heilige Geest leert ons in het Evangelie en verzekert ons door de Sacramenten dat onze volkomene zaligheid in de eenige offerande van Christus staat, die voor ons aan het kruis geschied [4]) is [c]).

4) Rom. 6. Gal. 3.

68. *Vr.* Hoe veel Sacramenten heeft Christus in het nieuwe Verbond of Testament ingezet?

a) *De H. Geest werkt.* Dus in de eerste uitgave (1563) naar het oorspr. H. D.: „*Der H. Geist würcket* (Lat.: *accendit*) *denselben in unsern hertzen durch die predig des h. Ev.*" Deze oorspronkelijke lezing verdient de voorkeur, ook omdat zij belet het antwoord zóó op te zeggen, als stond er eene zinscheiding achter: „*H. Geest.*" — „*Ons hart*" vrije vert. van: „*unsern hertzen.*" Zie de volgende noot.

b) *Dat Hij ons.* Hierachter heeft de Lat. tekst: „*Non universis tantum, verum etiam singulis credentibus.*"

c) *Die voor ons aan het kruis geschied is.* Lat.: „*pro nobis in cruce oblati.*"

Antw. Twee: den heiligen Doop en het heilige Avondmaal.

Van den heiligen Doop.

XXVI. ZONDAG

69. *Vr.* Hoe wordt Gij in den heiligen Doop vermaand en verzekerd, dat de eenige offerande van Christus, aan het kruis geschied, u ten goede komt?

Antw. Alzoo, dat Christus dit uitwendig waterbad ingezet en daarbij toegezegd heeft, dat ik zoo zekerlijk met zijn bloed en Geest van de onreinigheid mijner ziel, dat is van alle mijne zonden, gewasschen ben, als ik uitwendig met het water, hetwelk de onzuiverheid des lichaams [a]) pleegt weg te nemen, gewasschen ben [1]).

1) Marc. 1. Luc. 3.

70. *Vr.* Wat is dat: met het bloed en den Geest van Christus gewasschen te zijn?

Antw. Het is vergeving der zonden van God uit genade te hebben om des bloeds van Christus wille, hetwelk Hij in zijne offerande aan het kruis voor ons uitgestort heeft [2]); daarna ook door den Heiligen Geest vernieuwd en tot lidmaten van Christus geheiligd te zijn, opdat wij hoe langer hoe meer der zonden afsterven en in een godzalig, onstraffelijk leven wandelen [3]).

2) Hebr. 12. 1 Petr. 1. Openb. 1. Zach. 13. Ezech. 36. 3) Joh. 1. Joh. 3. 1. Kor. 6 en 12. Rom. 6. Koloss. 2.

71. *Vr.* Waar heeft ons Christus toegezegd dat

a) *Des lichaams.* Onnauwkeurig bij Datheen: „*des vleesches.*"

Hij ons zoo zekerlijk met zijn bloed en Geest wasschen wil, als wij met het doopwater gewasschen worden?

Antw. In de uitzetting des Doops, welke alzoo luidt: *Gaat dan henen, onderwijst alle volkeren, dezelve doopende in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes.* Matth. 28 : 19. En: *Die gelooft zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden, maar die niet zal geloofd hebben zal verdoemd worden.* Marc. 16 : 16. Deze beloftenis wordt ook herhaald [a]) waar de Schrift den Doop *het bad der wedergeboorte* en *de afwassching der zonden* noemt. Tit. 3 : 5; Hand. 22 : 16.

XXVII. ZONDAG

72. *Vr.* Is dan het uiterlijk waterbad de afwassching der zonden zelve?

Antw. Neen het [1]); want alleen het bloed van Jezus Christus en de Heilige Geest [b]) reinigt ons van alle zonden [2]).

1) Matth. 3. 1 Petr. 3. Efez. 5. 2) 1 Joh. 1. 1 Kor. 6.

73. *Vr.* Waarom noemt dan de Heilige Geest den Doop het bad der wedergeboorte en de afwassching der zonden?

Antw. God spreekt alzoo niet zonder groote oorzaak; namelijk niet alleen om ons daarmede te leeren, dat gelijk de onzuiverheid des lichaams door het water, alzoo ook onze zonden door het bloed en den Geest van Jezus Christus weggenomen worden [3]), maar veelmeer, dat Hij ons door dit goddelijk pand en waarteeken [c]) wil verzekeren, dat wij zoo waar-

a) Herhaald. H. D.: *„widerholet"* (Lat.: *repetitur*). In de vroegere uitgaven, naar verouderd spraakgebruik: *„verhaald."*

b) En de H. Geest. Deze woorden zijn uitgelaten in den Lat. tekst van 1563.

c) Waarteeken. De uitgave van 1566, die wij gebruiken (het exemplaar is

achtiglijk van onze zonden geestelijk gewasschen zijn, als wij uitwendig met water gewasschen worden[4]).

3) Openb. 1 en 7. 1 Kor. 6. 4) Marc. 16. Gal. 3.

74. *Vr.* Zal men ook de jonge kinderen doopen?

Antw. Ja; want mitsdien zij alzoowel als de volwassenen[5]) [b]) in het verbond Gods en in zijne gemeente begrepen zijn, en dat hun door Christus bloed de verlossing van de zonden[6]) en de Heilige Geest, die het geloof werkt, niet weiniger als den volwassenen[a]) toegezegd wordt[7]), zoo moeten zij ook door den Doop, als door het teeken des verbonds, der christelijke Kerke ingelijfd en van de kinderen der ongeloovigen onderscheiden worden[8]), gelijk in het Oude Verbond of Testament door de Besnijdenis geschied is[9]), voor welke in het Nieuwe Verbond de Doop ingezet is[10]).

5) Gen. 17. 6) Matth. 19. 7) Luc. 1. Ps. 22. Jes. 46. Hand. 3. 8) Hand. 10. 9) Gen. 17. 10) Koloss. 2.

Van het heilige Avondmaal onzes Heeren Jezus Christus.

XXVIII. ZONDAG

75. *Vr.* Hoe wordt gij in het heilige Nachtmaal vermaand en verzekerd, dat gij aan de eenige offerande van Christus, aan het kruis volbracht, en aan al zijn goed gemeenschap hebt?

Antw. Alzoo, dat Christus mij en allen geloovigen tot zijne gedachtenis van dit gebroken brood te eten en van dezen drinkbeker te drinken bevolen heeft,

vermeld bij Doedes, a. w. bl. 93, b.), heeft hier de zonderlinge drukfout: „*waterteeken.*"

a) *Volwassenen.* In den Hoogd. tekst: „*die alten*," letterlijk vertaald in de Emdensche uitgaaf van 1563: „*de ouden.*"

en daartoe ook beloofd, eerstelijk, dat zijn lichaam zoo zekerlijk voor mij aan het kruis geofferd en gebroken en zijn bloed voor mij vergoten is als ik met oogen zie, dat het brood des Heeren mij gebroken en de drinkbeker mij medegedeeld wordt; en ten andere, dat Hij zelf mijne ziel met zijn gekruist lichaam en vergoten bloed zoo zekerlijk tot het eeuwige leven spijst en laaft als ik het brood en den drinkbeker des Heeren, als zekere waarteekenen des lichaams en bloeds van Christus, uit des dienaars hand ontvang en mondelijk [a]) geniet.

76. *Vr.* Wat is dat te zeggen, het gekruiste lichaam van Christus eten en zijn vergoten bloed drinken?

Antw. Het is niet alleen met een geloovig hart het gansche lijden en sterven van Christus aannemen en daardoor vergeving der zonden en het eeuwige leven verkrijgen [1]), maar ook daarbenevens door den Heiligen Geest, die te zamen in Christus en in ons woont, alzoo met zijn heilig lichaam hoe langer hoe meer vereenigd worden [2]), dat wij, al is het dat Christus in den hemel [3]) is en wij op de aarde zijn, nochtans vleesch van zijn vleesch en been van zijne beenen zijn [4]), en dat wij van éénen Geest (als de leden onzes lichaams [b]) van ééne ziel) eeuwiglijk leven en geregeerd worden [5]).

1) Joh. 6. 2) Joh. 6. 3) Hand. 3. 1 Kor. 11. 4) Efez. 5. 1 Kor. 6. 1 Joh. 3 en 4. Efez. 3. Joh. 14. 5) Joh. 6 en 15. Efez. 4.

77. *Vr.* Waar heeft Christus beloofd, dat Hij de geloovigen zoo zekerlijk alzoo met zijn lichaam en

a) *Mondelijk.* Lat.: „*Ore corporis.*" H. D.: „Leiblich."

b) *Als de leden onzes lichaams.* Duidelijker dan de gewone lezing: „als de leden eens lichaams"; en naar het oorspronkelijk H. D. Ook in de Emder uitgave: „*Gelijck de lidtmaten onzes lichaams*" — (*wie die glieder unsers leibs* —).

bloed wil spijzen en laven, als zij van dit gebroken brood eten en van dezen drinkbeker drinken?

Antw. In de inzetting des Avondmaals, welke alzoo luidt: *De Heere Jezus, in den nacht in welken Hij verraden werd, nam het brood, en als Hij gedankt had brak Hij het en zeide: Neemt eet: dat is mijn lichaam, dat voor u gebroken wordt. Doet dat tot mijne gedachtenis. Desgelijks nam Hij ook den drinkbeker na het eten des avondmaals, en zeide: Deze drinkbeker is het Nieuwe Testament in mijn bloed. Doet dat, zoo dikwijls als gij dien zult drinken, tot mijne gedachtenis. Want zoo dikwijls als gij dit brood zult eten en dezen drinkbeker zult drinken, zoo verkondigt den dood des Heeren tot dat Hij komt.* 1 Kor. 11 : 23—26.

Deze toezegging wordt ook herhaald door Paulus, waar hij spreekt: *De drinkbeker der dankzegging, dien wij dankzeggende zegenen, is die niet eene gemeenschap des bloeds van Christus? Het brood, dat wij breken, is dat niet eene gemeenschap des lichaams van Christus? Want één brood is het: zoo zijn wij velen één lichaam, dewijl wij allen ééns broods deelachtig zijn.* 1 Kor. 10 : 16, 17.

XXIX. ZONDAG

78. *Vr.* Wordt dan uit brood en wijn het wezenlijk lichaam en bloed van Christus?

Antw. Neen; maar gelijkerwijs het water in den Doop niet in het bloed van Christus veranderd wordt, noch de afwassching der zonden zelve is, waarvan het alleen een Goddelijk waarteeken en verzekering is [1]), alzoo wordt ook het brood [a]) in het Nachtmaal niet het lichaam van Christus zelf [2]), hoewel het naar

a) Het brood. H. D.: *„das heilig brod.“*

den aard en eigenschap [a]) der Sacramenten [3]) het lichaam van Christus Jezus genaamd wordt.

1) Matth. 26. Marc. 14. 2) 1 Kor. 10 en 11. 3) Gen. 17. Exod. 12. Tit. 3. 1 Petr. 3. 1 Kor. 10.

79. *Vr.* Waarom noemt dan Christus het brood zijn lichaam en den drinkbeker zijn bloed, of het Nieuwe Verbond in zijn bloed, en Paulus de gemeenschap des lichaams en bloeds van Christus?

Antw. Christus spreekt alzoo niet zonder groote oorzaak: namelijk niet alleen om ons daarmede te leeren, dat gelijk als brood en wijn dit tijdelijk leven onderhouden, alzoo ook zijn gekruist lichaam en zijn vergoten bloed de waarachtige spijs en drank zijn, waardoor onze zielen ten eeuwigen leven gevoed worden [4]); maar veelmeer om ons door deze zichtbare teekenen en panden te verzekeren, dat wij zóó waarachtiglijk zijns waren lichaams en bloeds door de werking des Heiligen Geestes deelachtig worden, als wij deze heilige waarteekenen met den lichamelijken mond tot zijne gedachtenis ontvangen [5]), en dat al zijn lijden en gehoorzaamheid zoo zekerlijk ons eigen zijn, als hadden wij zelven in onzen eigen persoon alles geleden en Gode voor onze zonden genoeg gedaan.

4) 1 Joh. 6. 5) 1 Kor. 10.

XXX. ZONDAG

80. *Vr.* Wat onderscheid is er tusschen het Avondmaal des Heeren en de Paapsche [b]) Mis?

a) *Eigenschap.* H. D.: „*brauch,*" Emd.: „*gebruyck.*" De Lat. tekst heeft in de plaats van dit woord: „*et* (*pro*) *usitata Spiritui sancto de his loquendi forma.*"

b) *Paapsche.* H. D.: „*Bäbstlichen*" = *Pauselijke,* zoo als gelezen wordt in de Emdensche uitgave van 1566.

Antw. Het Avondmaal des Heeren betuigt ons, dat wij volkomen vergeving van alle onze[a]) zonden hebben door de eenige offerande van Jezus Christus, die Hij zelf eenmaal aan het kruis volbracht heeft[1]), en dat wij door den Heiligen Geest Christus worden ingelijfd[2]), die nu naar zijne menschelijke natuur niet op de aarde, maar[b]) in den hemel is, ter rechterhand Gods zijns Vaders, en daar wil van ons[c]) aangebeden zijn[3]). Maar de Mis leert, dat de levenden en de dooden niet door het lijden van Christus vergeving der zonden hebben, tenzij dat Christus nog dagelijks voor hen van de mispriesteren geofferd worde, en dat Christus lichamelijk onder de gestalte des broods en wijns zij, en daarom ook daarin moet aangebeden worden[4]): en alzoo is de Mis in den grond anders niet dan eene verloochening van de eenige offerande en het lijden van Jezus Christus en eene vervloekte afgoderij[d]).

1) Hebr. 7, 9 en 10. Joh. 19. Matth. 26. Luc. 22. 2) 1 Kor. 6 en 10. Hebr. 1 en 8. 3) Joh. 4 en 21. Luc. 24. Hand. 7. Koloss. 3. Filipp. 3. 1 Thess. 1. 4) In Can. de Missa. Item, De Consecr. distinct. 2.

a) *Onze.* Dit wordt reeds uitgelaten in de uitgave van Thysius, en waarschijnlijk op zijn voetspoor in de uitgaven van 1787 en van latere jaren.

b) *Die nu — niet op de aarde, maar* — Vrije vertaling van het oorspronkelijk H. D.: „*der jetzund mit seinen waren leib im himmel zur Rechten des Vaters ist.*

c) *Van ons.* — Naar den Lat. tekst ingevoegd.

d) De geschiedenis van dit antwoord behoort niet in deze aanteekeningen te huis. Alleen hebben wij te vermelden dat de Emdensche vertaling van 1563 het antw. in zijne eerste redactie heeft naar den tweeden Hoogd. druk in deze woorden: „*Dat Nachtmael betuycht ons, dat wij volkomen verghevinge aller onser sonden hebben door dat eenighe Offer Jesu Christi, dat hij selfs eenmael aan 't Cruyce volbracht heeft. — Maar de Misse leert, dat de levendigen ende de dooden niet door dat lijden Christi vergevinge der sonden en hebben, ten sij sake, dat Christus noch dagelicx voor haar van de Mispriesters*[1])

1) Lat.: „*a Sacrificulis.*"

81. *Vr.* Voor wie is het Avondmaal des Heeren ingesteld?

Antw. Voor diegenen, die zich zelven van wege hunne zonden mishagen en nochtans vertrouwen, dat zij hun om Christus wille [a]) vergeven zijn, en dat ook de overblijvende zwakheid met zijn lijden en sterven bedekt zij; die ook begeeren hoe langer hoe meer hun geloof te sterken en hun leven te beteren. Maar de hypocrieten en [b]) die zich niet met waren harte tot God bekeeren, die eten en drinken zich zelven een oordeel [1]).

1) 1 Kor. 10 en 11.

82. *Vr.* Zal men ook die tot dit Avondmaal laten komen, die zich met hunne bekentenis en leven als ongeloovige en goddelooze menschen aanstellen?

Antw. Neen; want alzoo wordt het Verbond Gods ontheiligd en zijn toorn over de gansche gemeente verwekt [2]). Daarom is de christelijke Kerk schuldig, naar de ordening van Christus en zijner Apostelen, zulken — tot dat zij betering huns levens bewijzen — door de Sleutelen des hemelrijks uit te sluiten.

2) 1 Kor. 11. Jes. 1 en 66. Jerem. 7. Ps. 50.

geoffert worde: Ende also is de Misse in den gront een afgodische verloocheninghe des eenighen Offers en Lijdens Jesu Christi." Bij hetgeen hiervóór in de beschouwing van de confessioneele praktijk der oude Gereformeerden omtrent de geschiedenis van dit antwoord gezegd is vergelijke men Dr. A. Wolters: *Der Heidelberger Catechismus in seiner ursprünglichen Gestalt.* S. 110, fgg., en het meermalen aangehaald werk van Dr. J. I. Doedes, bl. 24, vgg., bij wien de oudere en nieuwere schrijvers met nauwkeurigheid worden vermeld.

a) Om Christus wille. Invoegsel uit den Lat. tekst.

b) De hypocrieten en —. Deze woorden worden niet gevonden in de oorspronkelijke vertaling van Datheen, maar zijn in de uitgaaf van 1580 opgenomen uit den Lat. tekst. In het H. D. wordt gelezen: „*Die unbuszfertigen aber und heuchler,*" hetwelk door Datheen vrij maar goed werd uitgedrukt.

XXXI. ZONDAG

83. *Vr.* Wat zijn de Sleutelen des hemelrijks? [a])

Antw. De verkondiging des heiligen Evangeliums en de christelijke ban of uitsluiting uit de christelijke gemeente [b]), door welke twee stukken het hemelrijk den geloovigen ontsloten en den ongeloovigen toegesloten wordt.

84. *Vr.* Hoe wordt het hemelrijk door de prediking des heiligen Evangeliums ontsloten en toegesloten?

Antw. Alzoo als naar het bevel van Christus allen geloovigen en een iegelijken van hen verkondigd en openlijk betuigd wordt, dat hun, zoo dikwijls als zij de beloftenis des Evangeliums met een waar geloof aannemen, waarachtiglijk alle hunne zonden van God om der verdienste van Christus wille vergeven zijn: daarentegen allen ongeloovigen en die zich niet van

a) *Wat zijn de Sl. d. h.?* Dus naar den Lat. tekst. In het H. D.: „*Was ist das ampt der Schlüssel?*" Zoo ook in de Emdensche uitgave van 1568.

b) *De christelijke ban — gemeente.* Oorspr. Hoogd.: *die christliche Buszzucht;*" Lat.: „*Ecclesiastica disciplina.*" Het valt in het oog, hoezeer de ijverende hand van Datheen hier de leer van den Catechismus verscherpt en verdorven heeft. „*De Christelijke Boettuchte,*" zoo als de Emdensche vertaling van 1563 heeft, bestaat, ook naar antw. 85, toch niet enkel in een „christelijk bannen." Opmerkelijk is dat de uitgave te Emden van 1566 ook te dezen aanzien, gelijk in zoo menig opzicht naar den Datheenschen tekst gewijzigd werd. Men zag toen en later te veel naar „dat één," hetwelk Datheen leerde en dreef. Mocht men nu willen letten op dat ander, hetwelk 's mans geschiedenis ons leert, namelijk, dat het zelotisme, ook der orthodoxie, teeken van innerlijke zwakheid en voorlooper van twijfel en ongeloof is. Twintig jaren later, toen de „boetetucht" op hemzelven moest worden toegepast, verklaarde Dathenus in het onderhoud, dat Gerobulus, Pezelius en Menso Alting met hem te Staden hadden: „Aliter apostolos aliter martyres fecisse; non probare se etiam, quod nimium ceremoniis addictus ipse fuisset, neglecto eo quod principale esset, ut populus *ad interiorem poenitentiam revocaretur.*" Zie den merkwaardigen brief van Pezelius, uit Bremen geschreven aan de leden der Haagsche Synode van 1586, en in 1858 uitgegeven door H. Q. Janssen, in de *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis inz. van Z. Vlaanderen*, III, bl. 1—27 en 73—82.

harte bekeeren [a]) verkondigd en betuigd wordt, dat de toorn Gods en de eeuwige verdoemenis op hen ligt, zoo lang als zij zich niet bekeeren [1]): naar welke getuigenis des Evangeliums God beide in dit en in het toekomende leven oordeelen wil.

1) Joh. 20 Matth. 16.

85. *Vr.* Hoe wordt het hemelrijk toegesloten en ontsloten door den christelijken ban? [b])

Antw. Alzoo als naar het bevel van Christus degenen, die onder den christelijken naam onchristelijke leer of leven voeren, nadat zij menigmaal broederlijk vermaand zijnde van hunne dwalingen of schandelijk leven niet afstaan willen, der gemeente, of dengenen die van de gemeente daartoe verordineerd zijn aangebracht worden, en zoo zij naar de vermaning niet vragen, van henlieden door het verbieden van de Sacramenten uit de christelijke gemeente, en van God zelven uit het Rijk van Christus gesloten worden, — en wederom als lidmaten van Christus en zijner gemeente aangenomen, zoo wanneer zij waarachtige betering beloven en bewijzen [2]).

2) Matth. 18. 1 Kor. 5. 2 Thess. 1. 2 Joh.

HET DERDE DEEL.

Van de dankbaarheid.

XXXII. ZONDAG

86. *Vr.* Aangezien wij uit onze ellendigheid zonder eenige verdienste van ons, alleen uit genade,

a) En die zich — bekeeren. Vrije vertaling van: „*heuchler*" (*hypocritis*). Emden (63): „*huychelaars*."

b) Christelijke ban. Zie noot *b* op de vorige bladz.

door Christus verlost zijn, waarom moeten wij dan nog goede werken doen?

Antw. Daarom dat Christus, nadat Hij ons met zijn bloed gekocht en vrijgemaakt heeft, ons ook door zijnen Heiligen Geest tot zijn evenbeeld vernieuwt, opdat wij ons met ons gansche leven Gode dankbaar voor zijne weldaden bewijzen [1]) en Hij door ons geprezen worde [2]). Daarna ook dat elk bij zich zelven van zijn geloof uit de vruchten verzekerd zij [3]), en dat door onzen godzaligen wandel onze naaste ook voor Christus gewonnen worde [4]).

1) Rom. 6 en 12. 1 Petr. 2. 1 Kor. 6. 2) Matth. 5. 1 Petr. 2. 3) 1 Petr. 1. Matth. 7. Gal. 5. 4) 1 Petr. 3 Rom. 14.

87. *Vr.* Kunnen dan die niet zalig worden, die, in hun goddeloos, ondankbaar leven voortvarende, zich tot God niet bekeeren?

Antw. In geenerlei wijze, want de Schrift zegt, dat geen onkuische, afgodendienaar, echtbreker, dief, gierige, dronkaard, lasteraar, noch roover, noch dergelijke het Rijk Gods erven zal [5]).

5) 1 Kor. 6. Efez. 5. 1 Joh. 3.

XXXIII. ZONDAG

88. *Vr.* In hoeveel stukken bestaat de waarachtige bekeering des menschen?

Antw. In twee stukken: in de afsterving des ouden, en in de opstanding des nieuwen menschen [6]).

6) Rom. 6. Efez 4. Koloss. 3. 1 Kor. 5.

89. *Vr.* Wat is de afsterving des ouden menschen?

Antw. Het is een hartelijk leedwezen dat wij God door onze zonden vertoornd hebben [a]); en die hoe langer hoe meer haten en vlieden [7]).

7) Rom. 8. Joël 2.

a) *Het is — vertoornd hebben.* Naar den Lat. tekst. — H. D.: *„Im die sünden von hertzen lassen leidt sein.“*

90. *Vr.* Wat is de opstanding des nieuwen menschen?

Antw. Het is eene hartelijke vreugde in God [1]) door Christus, en lust [a]) en liefde om naar den wille Gods in alle goede werken te leven [2]).

1) Rom. 5 en 14. Jes. 57. 2) Rom. 6. Gal. 2.

91. *Vr.* Maar wat zijn goede werken?

Antw. Alleen die uit waren geloove [3]) naar de Wet Gods [4]) Hem ter eere geschieden [5]), en niet die op ons goeddunken en menschen-inzettingen gegrond zijn [6]).

3) Rom. 14. 4) 1 Sam. 15. Efez. 2. 5) 1 Kor. 10. 6) Deut. 12. Ezech. 20. Jes. 29. Matth. 15.

XXXIV. ZONDAG

92. *Vr.* Hoe luidt de Wet des Heeren?

Exod. 20 : 2 enz. Deut. 5 : 6 enz.

Ik ben de Heere uw God, die u uit Egypteland, uit den diensthuize, uitgeleid heb.

Het eerste gebod.

Gij zult geene andere goden voor mijn aangezicht hebben.

Het tweede gebod.

Gij zult u geen gesneden beeld, noch eenige gelijkenis maken van hetgene dat boven in den hemel is, noch van hetgene dat onder op de aarde is, noch van hetgene dat in de wateren onder de aarde is. Gij zult u voor die niet buigen, noch hen dienen:

a) *Lust.* Sommige uitgaven (die van 1580 en van 1611) hebben: „een ernstige lust," naar het Latijn: „*serium et promtum studium.*" Het is hier en daar duidelijk, dat de herziening van den Catechismus hier te lande geschiedde naar den Lat. tekst.

want Ik: de Heere uw God, ben een ijverig God, die de misdaad der vaderen bezoek aan de kinderen, aan het derde en aan het vierde lid dergenen die mij haten, en doe barmhartigheid aan duizenden dérgenen die mij liefhebben en mijne geboden onderhouden.

Het derde gebod.

Gij zult den naam des Heeren uws Gods niet ijdellijk gebruiken, want de Heere zal niet onschuldig houden die zijnen naam ijdellijk gebruikt.

Het vierde gebod.

Gedenkt des Sabbathdags, dat gij dien heiligt. Zes dagen zult gij arbeiden en al uw werk doen, maar de zevende dag is de Sabbath des Heeren uws Gods: dan zult gij geen werk doen, gij, noch uw zoon, noch uwe dochter, noch uw dienstknecht, noch uwe dienstmaagd, noch uw vee, noch de vreemdeling, die in uwe poorten is. Want in zes dagen heeft de Heere den hemel en de aarde gemaakt, de zee en alles wat daar in is, en Hij rustte ten zevenden dage: daarom zegende de Heere den Sabbathdag, en heiligde denzelven.

Het vijfde gebod.

Eert uwen vader en uwe moeder, opdat uwe dagen verlengd worden in het land, dat u de Heere uw God geeft.

Het zesde gebod.

Gij zult niet doodslaan.

Het zevende gebod.

Gij zult niet echtbreken.

Het achtste gebod.

Gij zult niet stelen.

Het negende gebod.

Gij zult geen valsche getuigenis spreken tegen uwen naaste.

Het tiende gebod.

Gij zult niet begeeren uws naasten huis; gij zult niet begeeren uws naasten vrouw, noch zijnen dienstknecht, noch zijne dienstmaagd, noch zijnen os, noch zijnen ezel, noch iets dat uws naasten is.

93. *Vr.* Hoe worden deze tien geboden gedeeld?

Antw. In twee tafelen [1]): waarvan de eerste [a]) leert, hoe wij ons jegens God zullen houden, de andere [b]), wat wij onzen naaste schuldig zijn [2]).

1) Exod. 34. Deut. 4 en 10. 2) Matth. 22.

94. *Vr.* Wat gebiedt God in het eerste gebod?

Antw. Dat ik, zoo lief als mij mijner ziele zaligheid is, alle afgoderij [3]), tooverij, waarzegging [c]) [4]), bijgeloof, aanroeping der heiligen of andere schepselen [5]) mijde en vliede, en den eenigen waren God recht leere kennen [6]), Hem alleen vertrouwe [7]), in alle ootmoedigheid [8]) en lijdzaamheid [9]) mij Hem alleen onderwerpe, van Hem alleen alles goeds verwachte [10]), Hem van ganscher harte liefhebbe [11]), vreeze [12]) en

a) De eerste. **Hierachter in het oorspr. (H. D. en Lat.):** ***„in vier gebotten"*** ***(quatuor praeceptis).***

b) De andere. **Hierachter oorspr.:** ***„in sechs gebotten"*** ***(sex praeceptis).***

c) Waarzegging. **Vrije vertaling van het oorspr.:** ***„aberglaubische segen"*** ***(incantationem).***

eere [13]): alzoo dat ik eer van alle schepselen afga en die varen late [a]), dan dat ik in het allerminst tegen zijnen wil doe [14]).

3) 1 Kor. 6 en 10. 4) Lev. 19. Deut. 18. 5) Matth. 4. Openb. 19 en 22. 6) Joh. 17. 7) Jerem. 17. 8) 1 Petr. 5. 9) Hebr. 10. Koloss. 1. Rom. 5. 1 Kor. 10. Filipp. 2. 10) Ps. 104. Jes. 45. Jac. 1. 11) Deut. 6. Matth. 22. 12) Deut. 6. Ps. 111. Spr. 1 en 9. Matth. 10. 13) Matth. 4. Deut. 10. 14) Matth. 5 en 10. Hand. 5.

95. *Vr.* Wat is afgoderij?

Antw. Afgoderij is in de plaats des eenigen waren Gods, die zich in zijn Woord geopenbaard heeft, of benevens Hem iets anders versieren of hebben, waarop de mensch zijn vertrouwen zet [15]).

15) Efez. 5. 1 Kron. 16. Filipp. 3. Gal. 4. Efez. 2. 1 Joh. 2. 2 Joh. Joh. 5.

XXXV. ZONDAG

96. *Vr.* Wat eischt God in het tweede gebod?

Antw. Dat wij God in geenerlei wijze afbeelden [16]), noch op eene andere wijze vereeren dan Hij in zijn Woord bevolen heeft [17]).

16) Deut. 4 Jes. 40. Rom. 1. Hand. 17. 17) 1 Sam. 15. Deut. 12. Matth. 15.

97. *Vr.* Mag men dan ganschelijk geene beelden maken?

Antw. God kan noch mag in geenerlei wijze afgebeeld worden. Maar de schepselen, al is het dat zij kunnen afgebeeld worden, zoo verbiedt toch God hunne beeltenis te maken en te hebben om die te vereeren of God daardoor te dienen [18]).

18) Exod. 23 en 34. Num. 33. Deut. 7, 12 en 16. 2 Kon. 18.

a) *Van alle schepselen afga en die varen late.* Oorspr.: *„alle creaturen übergebe."* Emden, 1563: *„Alle creatueren overgeve."*

98. *Vr.* Maar zoude men de beelden in de kerken als boeken der leeken niet mogen lijden? [a])

Antw. Neen; want wij moeten niet wijzer zijn dan God, dewelke zijne christenen niet door stomme beelden [b]) [1]), maar door de levendige verkondiging zijns Woords wil onderwezen hebben [2]).

1) Jerem. 10. Hab. 2. 2) 2 Petr. 1. 2 Tim. 3.

XXXVI. ZONDAG

99. *Vr.* Wat wil het derde gebod?

Antw. Dat wij niet alleen met vloeken [3]) of met valschen eed [4]), maar ook met onnoodig zweren [5]) den naam Gods niet lasteren noch misbruiken, noch ons met ons stilzwijgen en toezien zulker schrikkelijke zonden deelachtig maken, en in het algemeen dat wij den heiligen naam Gods anders niet dan met vreeze en eerbieding gebruiken [6]), opdat Hij van ons recht bekend [7]), aangeroepen [8]) en in al onze woorden en werken [9]) geprezen worde.

3) Levit. 24. 4) Lev. 19. 5) Matth. 5. Jac. 5. 6) Jes. 45. 7) Matth. 10. 8) 1 Tim. 2. 9) Rom. 2.

100. *Vr.* Is het dan zoo groote zonde Gods naam met zweren en vloeken te lasteren, dat God zich ook over die vertoornt, die, zoo veel als hun mo-

a) 98. *Vr.* De vraag is in het H. D. sterker: „MÖGEN *aber nicht die bilder, als der leijen bücher, in den Kirchen* GEDULDET WERDEN?" Daarop luidt het antwoord: „*Nein, denn,*" u. s. w. Lat.: „*Minime.*" Men zou, niet zonder grond, den Catechismus van medeplichtigheid aan den beeldstorm kunnen beschuldigen, even als alle geschriften en personen, die in den tijd der invoering van dit leerboek overtuigd waren en leerden, dat „de beelden in de kerken *niet* mochten *geduld* worden."

b) *Niet door stomme beelden.* In het H. D. staat: „*Nie durch stumme Götzen*" en in het Lat.: „*Simulacris.*" Het antwoord is dus, even als de vraag, eigenlijk aanmerkelijk verzacht, naar den Lat. tekst. Trouwens Datheen heeft gewis niet tot de onmiddellijke aanstokers van het beeldstormen behoord.

gelijk is, het vloeken en zweren niet helpen weren en verbieden?

Antw. Ja gewisselijk [1]; want daar is geen grooter zonde, noch die God meer vertoornt, dan de lastering zijns naams, waarom Hij die ook met den dood te straffen bevolen heeft [2]).

1) Levit. 5. 2) Levit. 24.

XXXVII. ZONDAG

101. *Vr.* Mag men ook godzaliglijk bij den naam Gods eenen eed zweren?

Antw. Ja, als het de Overheid van hare onderdanen of anderszins ook de nood vordert om trouw en waarheid daardoor te bevestigen, en dat tot Gods eere en des naasten zaligheid; want zulk eedzweren is in Gods Woord gegrond [3]) en daarom ook van de heiligen in het Oude en Nieuwe Testament recht gebruikt geweest [4]).

3) Deut. 6 en 10. Jes. 48. Hebr. 6. 4) Gen. 21 en 31. Jes. 9. 1 Sam. 24. 2 Sam. 3. 1 Kon. 1. Rom. 1. 2 Kor. 1.

102. *Vr.* Mag men ook bij de heiligen of bij eenige andere schepselen eenen eed zweren?

Antw. Neen, want een recht eedzweren is God aanroepen, dat Hij, als die alleen het harte kent, der waarheid getuigenis wil geven en mij straffen, indien ik valschelijk zweer [5]): welke eer aan geen schepsel toebehoort [6]).

5) 2 Kor. 1. 6) Matth. 5. Jac. 5.

XXXVIII. ZONDAG

103. *Vr.* Wat gebiedt God in het vierde gebod?

Antw. Eerstelijk, dat de kerkedienst, of[a]) het predikambt en de scholen onderhouden worden[1]), en dat ik, inzonderheid op den Sabbath, dat is[b]) op den Rustdag, tot de gemeente Gods naarstiglijk kome[2]) om Gods Woord te hooren[3]), de Sacramenten te gebruiken[4]), God den Heere openlijk aan te roepen[5]) en den armen christelijke handreiking te doen[6]); ten andere, dat ik alle de dagen mijns levens van mijne booze werken viere, den Heere door zijnen Geest in mij werken late en alzoo den eeuwigen Sabbath in dit leven aanvange[7]).

1) Tit. 1. 1 Tim. 3, 4 en 5. 1 Kor. 9. 2 Tim. 2 en 3. 2) Ps. 40 en 68. Hand. 3. 3) 1 Kor. 14. 4) 1 Kor. 11. 5) 1 Tim. 2. 1 Kor. 14. 6) 1 Kor. 16. 7) Jes. 66.

XXXIX. ZONDAG

104. *Vr.* Wat wil God in het vijfde gebod?

Antw. Dat ik mijnen vader en moeder en allen die over mij gesteld zijn alle eere, liefde en trouwe bewijze, en mij hunner goede leere en straffe met behoorlijke gehoorzaamheid onderwerpe[8]); en ook met hunne zwakheid en gebreken geduld hebbe[9]): aangezien het God belieft ons door hunne hand te regeeren[10]).

8) Efez. 5 en 6. Koloss. 3. Spr. 1, 4, 15 en 20. Exod. 21. Rom. 13. 9) Spr. 23. Gen. 9. 1 Petr. 2. 10) Efez. 6. Koloss. 3. Rom. 13. Matth. 22.

a) *De kerkedienst, of* —. Tusschenvoegsel van van der Heyden in de uitgave van 1580.

b) *Den Sabbath, dat is.* — Tusschenvoegsel van Datheen. Het oorspr. H. D. zegt: „*sonderlich am feiertag.*” De Lat. tekst heeft: „*cum aliis, tum praecipue festis diebus.* De Heidelbergsche Catechismus is dus ook op het punt van den „Rustdag” door Dathenus gewijzigd. De Emdensche vert. van 1563 heeft: „*Sonderlinge op den Vyerdach.*”

XL. ZONDAG

105. *Vr.* Wat eischt God in het zesde gebod?

Antw. Dat ik mijnen naaste noch met gedachten, noch met woorden of eenig gelaat, veel weiniger met de daad door mij zelven of door anderen onteere, hate, kwetse of doode [1]; maar dat ik alle wraakgierigheid aflegge [2], ook mij zelven niet kwetse [a]) of moedwillig in eenig gevaar begeve [3], waarom ook de Overheid het zwaard draagt om den doodslag te weren [4].

1) Matth. 5 en 26. Gen. 9. 2) Efez. 4. Rom. 12. Matth. 5 en 18. 3) Rom. 13. Koloss. 2. Syr. 3. Matth. 4. 4) Gen. 9. Exod. 21. Matth 26. Rom. 13.

106. *Vr.* Maar dit gebod schijnt alleen van het doodslaan te spreken?

Antw. God, verbiedende den doodslag, leert ons dat Hij den wortel des doodslags, als nijd [5]) haat [6]), toorn [7]) en wraakgierigheid, haat en zulks alles voor eenen doodslag houdt [8]) [b]).

5) Rom. 1. 6) 1 Joh. 2. 7) Jac. 2. Gal. 5. 8) 1 Joh. 3.

107. *Vr.* Maar is dat genoeg dat wij onzen naaste, als gezegd is, niet dooden?

Antw. Neen; want God, verbiedende den nijd, haat en toorn, gebiedt dat wij onzen naaste liefhebben als ons zelven [9]), en jegens hem geduld, vrede, zachtmoedigheid [10]), barmhartigheid [11]) en alle vriendelijkheid [12]) bewijzen, zijne schade, zoo veel als ons mogelijk is, afkeeren [13]) en ook onzen vijanden goed doen [14]).

9) Matth. 7 en 22. 10) Efez. 4. Gal. 6. Matth. 5. Rom. 12. 11) Matth. 5. Luc. 6. 12) Rom. 12. 13) Exod. 23. 14) Matth. 5. Rom. 12.

a) *Niet kwetse.* **H. D.: „*nit beschedigen.*" De Emdensche vert. van 1563 heeft geheel verkeerdelijk: „*mij selven niet schuldich maken.*"**

b) *Zulks alles — houdt.* **Naar den Lat. tekst. De H. D. heeft: „*dasz solches alles für ihm ein heimlicher todtschlag sey.*"**

XLI. ZONDAG

108. *Vr.* Wat leert ons het zevende gebod?

Antw. Dat alle onkuischheid van God vervloekt is [1]), en dat wij daarom, haar van harte vijand zijnde [2]), kuisch en tuchtelijk leven moeten [3]), het zij in den heiligen huwelijken staat, of buiten denzelven [4]).

1) Levit. 18. 2) Judas 1. 3) 1 Thess. 4. 4) Hebr. 13. 1 Kor. 7.

109. *Vr.* Verbiedt God in dit gebod niet meer dan echtbreken en dergelijke schanden?

Antw. Dewijl ons lichaam en ziel tempelen des Heiligen Geestes zijn, zoo wil Hij dat wij ze beide zuiver en heilig bewaren: daarom verbiedt Hij alle onkuische daden, gebaren, woorden [5]), gedachten, lusten [6]) en wat den mensch daartoe trekken kan [7]).

5) Efez. 5. 1 Kor. 6. 6) Matth. 5. 7) Efez. 5 1 Kor. 15.

XLII. ZONDAG

110. *Vr.* Wat verbiedt God in het achtste gebod?

Antw. God verbiedt niet alleen stelen [8]) en rooven [9]) [a]), hetwelk de Overheid straft, maar Hij noemt ook dieverij alle booze stukken en aanslagen, waarmede wij onzes naasten goed denken aan ons te brengen, het zij met geweld of schijn des rechts [10]), als met onrecht gewicht [11]), el maat [12]), waar, munt, woeker [13]), of door eenig middel, van God verboden: daartoe ook alle gierigheid [14]), alle misbruik en verkwisting zijner gaven [15]).

1) 1 Kor. 6. 9) 1 Kor. 5. 10) Luc. 3. 1 Thess. 4. 11) Spr. 11. en 16. 12) Ezech. 45. Deut. 25. 13) Ps. 15. Luc. 6. 14) 1 Kor. 6. 15) Spr. 5.

a) *Stelen en rooven.* In de uitgaaf van 1580 is, naar den Lat. tekst, verkeerdelijk het aanw. voornw. „*dat*" vóór „*stelen en rooven*" in den tekst ge-

111. *Vr.* Maar wat gebiedt u God in dit gebod?

Antw. Dat ik mijns naasten nut, waar ik kan en mag, bevordere; met hem alzoo handele, als ik wilde dat men mij handelde [1]); daartoe ook dat ik trouwelijk arbeide, opdat ik den nooddruftige helpen moge [2]).

1) Matth. 7. 2) Efez. 4.

XLIII. ZONDAG

112. *Vr.* Wat wil het negende gebod?

Antw. Dat ik tegen niemand valsche getuigenis geve [3]), niemand zijne woorden verkeere [4]), geen achterklapper of lasteraar zij [5]), niemand lichtelijk en onverhoord oordeele of helpe verdoemen [6]); maar allerlei liegen en bedriegen, als eigene werken des duivels [7]), vermijde, ten zij dat ik den zwaren toorn Gods op mij laden wil [8]). Insgelijks dat ik in het gericht en alle andere handelingen de waarheid liefhebbe, oprechtelijk spreke en bekenne [9]); ook mijns naasten eer en goed gerucht naar mijn vermogen voorsta en bevordere [10]).

3) Spr. 19 en 21. 4) Ps. 15. Rom. 1. 6) Matth. 7. Luc. 6. 7) Joh. 8. 8) Spr. 12 en 13. 9) 1 Kor. 13. Efez. 4. 10) 7 Petr. 4.

XLIV. ZONDAG

113. *Vr.* Wat eischt van ons het tiende gebod?

Antw. Dat ook de minste lust of gedachte tegen eenig gebod Gods in ons hart nimmermeer kome, maar dat wij ten allen tijde van ganscher harte aller

bracht. De tegenstelling wordt daardoor bedorven: „*stelen en rooven*" staat tegenover *geheime* „*dieverij.*"

zonden vijand zijn, en lust tot alle gerechtigheid hebben [1]).

1) Rom. 7.

114. *Vr.* Maar kunnen degenen, die tot God bekeerd zijn, deze geboden volkomenlijk houden?

Antw. Neen zij; maar ook de allerheiligsten, zoo lang als zij in dit leven zijn, hebben maar een klein begin [a]) dezer gehoorzaamheid [2]); doch alzoo, dat zij met een ernstig voornemen niet alleen naar sommige, maar naar alle de geboden Gods beginnen te leven [3]).

2) 1 Joh. 1. Rom. 7. Pred. 7. 3) Rom. 7. Jac. 2.

115. *Vr.* Waarom laat ons dan God alzoo scherpelijk de tien geboden prediken, terwijl [b]) ze toch niemand in dit leven houden kan?

Antw. Eerstelijk, opdat wij ons leven lang onzen zondelijken aard hoe langer hoe meer leeren kennen [4]) en des te begeeriger zijn de vergeving der zonden en de gerechtigheid in Christus te zoeken [5]); daarna, dat wij zonder onderlaten ons benaarstigen, en God bidden om de genade des Heiligen Geestes, dat wij langs zoo meer naar het evenbeeld Gods vernieuwd worden, tot dat wij tot deze voorgestelde volkomenheid na dit leven geraken [6]).

4) 1 Joh. 1. Ps. 32. 5) Rom. 7. 6) 1 Kor. 9. Filipp. 3.

Van het gebed.

XLV. ZONDAG

116. *Vr.* Waarom is het gebed den christenen van noode?

a) *Begin.* H. D.: „*anfang*," Lat.: „*initia*;" dus, naar het tegenwoordig spraakgebruik, niet: „*beginsel.*" De Emdensche uitgave heeft: „*aenvanck oft beghin.*"

b) *Terwijl.* H. D.: „*weil.*"

XLVII. ZONDAG

122. *Vr.* Welke is de eerste bede?

Antw. Uw naam worde geheiligd. Dat is: Geef ons eerstelijk dat wij U recht kennen [1]) en U in alle uwe werken, in welke uwe almachtigheid, wijsheid, goedheid, gerechtigheid, barmhartigheid en waarheid klaarlijk schijnt, heiligen, roemen en prijzen [2]); daarom ook dat wij al ons leven, gedachten, woorden en werken alzoo schikken en richten, dat uw naam om onzent wille niet gelasterd, maar geëerd en geprezen worde [3]).

1) Joh. 17. Matth. 16. Jac. 1. 1) Ps. 119. Rom. 11. 3) Ps. 71 en 115.

XLVIII. ZONDAG

123. *Vr.* Welke is de tweede bede?

Antw. Uw koninkrijk kome. Dat is: Regeer ons alzoo door uw Woord en uwen Geest, dat wij ons langs zoo meer U onderwerpen [4]); bewaar en vermeerder uwe Kerk [5]); verstoor de werken des duivels en alle macht, welke zich tegen U verheft, mitsgaders alle booze raadslagen, die tegen uw heilig Woord bedacht worden [6]), tot dat de volkomenheid uws Rijks toekome [7]), waarin Gij alles zult zijn in allen [8]).

4) Matth. 6. Ps. 119 en 143. 5) Ps. 51 en 122. 6) 1 Joh. 3. Rom. 16. 7) Openb. 22. Rom. 8. 8) 1 Kor. 15.

XLIX. ZONDAG

124. *Vr.* Welke is de derde bede?

Antw. Uw wil geschiede gelijk in den hemel alzoo ook op de aarde. Dat is: Geef, dat wij en alle men-

schen onzen eigen wil verzaken [1]) en uwen wil, die alleen goed is, zonder eenig tegenspreken gehoorzaam zijn [2]), opdat alzoo een iegelijk zijn ambt en beroeping zoo gewilliglijk en getrouwelijk moge bedienen en uitvoeren [3]), als de engelen in den hemel doen [4]).

1) Matth. 16. Tit. 2. 2) Luc. 22. 3) 1 Kor. 7. 4) Ps. 103.

L. ZONDAG

125. *Vr.* Welke is de vierde bede?

Antw. Geef ons heden ons dagelijksch brood. Dat is: Wil ons met alle nooddruft des lichaams verzorgen [4]), opdat wij daardoor bekennen, dat Gij de eenige oorsprong alles goeds zijt [5]), en dat noch onze zorg en arbeid [a]), noch uwe gaven zonder uwen zegen ons gedijen [6]), en dat wij derhalve ons vertrouwen van alle schepselen aftrekken en op U alleen stellen [7]).

4) Ps. 104 en 145. Matth. 6. 5) Hand. 14 en 17. 6) 1 Kor. 15. Deut. 8. Ps. 37. 7) Ps. 55 en 62.

LI. ZONDAG

126. *Vr.* Welke is de vijfde bede?

Antw. Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onzen schuldenaren. Dat is: Wil ons, armen zondaren, al onze misdaden en ook de boosheid, die ons nog altijd [b]) aanhangt, om des bloeds van

a) *Noch — arbeid.* Datheen heeft: *„noch onze zorg, noch arbeid, noch ook uwe gaven.* Daardoor is de tegenstelling eenigszins verzwakt. H. D.: *„weder unsere sorgen und arbeid, noch deine gaben.*"

b) *Nog altijd.* *„Nog"* is door Datheen niet zonder schade voor de juiste uitdrukking van den zin weggelaten. De Emdensche vert. van 1563 heeft het behouden.

Christus wille niet toerekenen [1]), alzoo wij ook dit getuigenis uwer genade in ons bevinden, dat ons gansche voornemen is onzen naaste van harte te vergeven [2]).

1) Ps. 51 en 143. 1 Joh. 2. 2) Matth. 6.

LII. ZONDAG

127. *Vr.* Welke is de zesde bede?

Antw. Leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den booze. Dat is: Dewijl wij van ons zelven zoo zwak zijn, dat wij niet één oogenblik kunnen bestaan [3]); en daartoe onze doodvijanden, de duivel [4]), de wereld [5]) en ons eigen vleesch [6]), niet ophouden ons aan te vechten: wil ons toch behouden [a]) en sterken door de kracht uws Heiligen Geestes, opdat wij in dezen geestelijken strijd niet onderliggen [7]), maar altijd sterken wederstand doen; totdat wij eindelijk ten eenen male de overhand behouden [8]).

3) Joh. 15. Ps. 103. 4) 1 Petr. 5. Efez. 6. 5) Joh. 15. 6) Rom. 7. Gal. 5. 7) Matth. 26. Marc. 13. 8) 1 Thess. 3 en 5.

128. *Vr.* Hoe besluit gij uw gebed?

Antw. Want uw is het koninkrijk, de kracht en de heerlijkheid in der eeuwigheid. Dat is: Zulks alles bidden wij van U daarom dat Gij, als onze Koning en aller dingen machtig, ons alles goeds te geven den wil en het vermogen hebt [9]); en dat alles opdat daardoor [b]) niet wij, maar uw heilige naam eeuwiglijk geprezen worde [10]).

9) Rom. 10. 2 Petr. 2. 10) Joh. 14. Ps. 115.

a) *Behouden.* H. D.: „*Erhalten.*" De uitg. van 1735 heeft „*behoeden*" en de fout is trouwelijk nageschreven.

b) *En dat alles opdat daardoor.* — Onze vertaling volgt hier den Lat. tekst. Het H. D. heeft eenvoudig: „*und dasz dadurch.*" Zoo ook de Emdensche vert. van 1563.

129. *Vr.* Wat beduidt het woord: Amen?

Antw. Amen is te zeggen: het zal waar en zeker zijn; want mijn gebed is veel zekerder van God verhoord dan ik in mijn hart gevoel, dat ik zulks van Hem begeere [1]).

1) 2 Kor. 1. 2 Tim. 2.

BELIJDENIS DES GELOOFS [1),]

GESTELD IN HET CONCILIE VAN NICEËN (325), EN IN DAT VAN CONSTANTINOPEL (381) VERNIEUWD.

Wij gelooven in éénen God, den almachtigen Vader, Schepper des hemels en der aarde en aller dingen, zienlijke en onzienlijke. En in éénen Heer, Jezus Christus, den eeniggeboren Zoon Gods, geboren uit den Vader vóór alle eeuwen, licht uit licht, waarachtig God uit waarachtig God, geboren en niet gemaakt, van hetzelfde wezen met den Vader, door welken alle dingen gemaakt zijn; die om ons, menschen, en om onze zaligheid is nedergekomen uit den hemel en vleesch geworden is uit den Heiligen Geest en de maagd Maria en een mensch is geworden; die voor ons gekruisigd is onder Pontius Pilatus,

1) In Art. IX van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis is de instemming der Gereformeerde Kerk betuigd met de drie oudste algemeene Symbolen: het zoogenoemde Apostolische, het Niceensch-Constantinopolitaansche en dat, hetwelk naar Athanasius genoemd wordt. Daarom behooren zij in eene verzameling der Gereformeerde Belijdenisschriften te worden opgenomen. Zij worden het geschiktst achter den Catechismus gesteld, omdat zij dus achter de 12 Geloofsartikelen volgen, die daar in het 23. Antw. voorkomen. Wij geven hier den tekst, die in de oude kerkboeken voorkomt, verbeterd naar de beste oude lezing. Over deze Symbolen zie men de Inleiding op de Symbolische boeken van Dr. H. E. Vinke, in zijne *Libri Symb. Eccles. Ref. Nederl* p. XL—L, waar de vroegere schrijvers worden aangehaald.

geleden heeft en begraven is, en ten derden dage opgestaan is naar de Schriften, en die opgevaren is ten hemel en zit ter rechterhand des Vaders; en Hij zal wederkomen met heerlijkheid om te oordeelen de levenden en de dooden, wiens rijk geen einde zal hebben. En in den Heiligen Geest, den Heere, den Levenwekker, die van den Vader uitgaat, die met den Vader en den Zoon wordt aangebeden en verheerlijkt, die gesproken heeft door de Profeten. In ééne heilige, algemeene, apostolische Kerk. Wij belijden éénen Doop tot vergeving der zonden; wij verwachten de opstanding der dooden en het leven der toekomende eeuwe. Amen.

BELIJDENIS: „QUICUNQUE" [1]),

GENOEMD DE BELIJDENIS VAN ATHANASIUS.

---

1. Zoo wie wil zalig zijn dien is vóór alle dingen noodig dat hij het algemeen geloof houde. 2. Hetwelk zoo wie niet geheel en ongeschonden bewaart, die zal zonder twijfel eeuwiglijk verloren gaan. 3. Het algemeen geloof is dit, dat wij den eenigen God in de drievuldigheid en de drievuldigheid in de eenheid eeren. 4. Zonder de personen te vermengen, of het wezen en de substantie te deelen. 5. Want het is een ander persoon des Vaders, een ander des Zoons, een ander des Heiligen Geestes. 6. Maar de Vader, Zoon en Heilige Geest hebben ééne Godheid, gelijke heerlijkheid en gelijke eeuwige majesteit. 7. Hoedanig de Vader is, zoodanig is ook de Zoon, zoodanig is ook de Heilige Geest. 8. De Vader is ongeschapen, de Zoon is ongeschapen, de Heilige Geest is ongeschapen. 9. Onmetelijk is de Vader, onmetelijk is de Zoon, onmetelijk is de Heilige Geest. 10. De Vader is eeuwig, de Zoon is eeuwig, de Heilige Geest is eeuwig. 11. Nochtans zijn het niet drie eeuwigen, maar één eeuwige. 12. Gelijk ook

1) Naar het woord van den aanhef dus genoemd, daar dit Symbool gewis niet van Athanasius afkomstig is. Het wordt niet vóór omstreeks het jaar 1000 als zijn werk vermeld, hetwelk bij de hoogschatting van al hetgeen door dien kerkvader geschreven was ondenkbaar is, en er zijn zóó vele innerlijke blijken van een lateren oorsprong, dat er geen twijfel overblijft. Zie Vinke, t a. p. en vooral G. J. Vossius, *Diss. tres de tribus Symbb.* Amst. 1662 (Ed. sec.) p. 39, seqq. en de *Diatribe* in de Benedictijner uitgave van Athanasius werken (1698), Tom. II.

niet drie ongeschapenen, noch drie onmetelijken, maar één ongeschapene en één onmetelijke. 13. Desgelijks is de Vader almachtig, de Zoon almachtig, de Heilige Geest almachtig. 14. En nochtans zijn het niet drie almachtigen, maar één almachtige. 15. Alzoo ook is de Vader God, de Zoon God, de Heilige Geest God. 16. En nochtans niet drie Goden, maar het is één God. 17. Alzoo is de Vader Heer, de Zoon Heer, de Heilige Geest Heer. 18. En nochtans zijn het niet drie Heeren, maar één Heer. 19. Want gelijk wij door de christelijke waarheid genoodzaakt worden eenen iegelijken persoon bijzonder als God of Heer te belijden, alzoo is ons ook door het algemeen geloof verboden drie Goden of Heeren te noemen. 20. De Vader is van niemand gemaakt, noch geschapen, noch gegenereerd. 21. De Zoon is van den Vader alleen, niet gemaakt, noch geschapen, maar gegenereerd. 22. De Heilige Geest is van den Vader en den Zoon, niet gemaakt, noch geschapen, noch gegenereerd, maar uitgaande. 23. Zoo is daar dan één Vader: niet drie Vaders, één Zoon: niet drie Zonen, één Heilige Geest: niet drie Heilige Geesten. 24. En in deze Drievuldigheid is niets eerst of laatst, niets meest of minst, maar de gansche drie personen hebben onderling gelijke eeuwigheid[1]. 25. Zoodat alom, gelijk reeds boven gezegd is, de eenheid in de drievuldigheid en de drievuldigheid in de eenheid moet geëerd worden. 26. Daarom, zoo wie wil zalig zijn, die moet aldus van de Drievuldigheid gevoelen.

27. Maar het is tot de eeuwige zaligheid noodig,

1) Dus moet vertaald worden: „*coaeternae sibi sunt et coaequales.*"

dat hij ook de menschwording onzes Heeren Jezus Christus trouwelijk geloove. 28. Zoo is dan het recht geloof, dat wij gelooven en belijden, dat onze Heer Jezus Christus, Gods Zoon, te gelijk God en mensch is. 29. Hij is God, uit het wezen des Vaders vóór alle tijden gegenereerd, en mensch, uit de substantie zijner moeder in den tijd geboren. 30. Volkomen God; volkomen mensch, hebbende eene redelijke ziel en menschelijk vleesch. 31. Den Vader gelijk naar de Godheid, minder dan de Vader naar de menschheid. 32. Die, hoewel Hij God is en mensch, nochtans niet twee, maar één Christus is. 33. Hij is één, niet door verandering der Godheid in het vleesch, maar door aanneming van de menschheid in God. 34. Hij is één, niet door de vermenging der substantie, maar door de eenheid des persoons. 35. Want gelijk de redelijke ziel en het vleesch één mensch zijn, alzoo is God en mensch één Christus. 36. Die geleden heeft voor onze zaligheid, nedergedaald is ter helle; ten derden dage weder opgestaan van de dooden. 37. Opgevaren ten hemel, zittende ter rechterhand des Vaders, en zal van daar komen om te oordeelen de levenden en de dooden. 38. Bij wiens komst alle menschen zullen opstaan met hunne lichamen en zullen rekenschap geven van hunne eigene werken. 39. En die het goede gedaan hebben, zullen gaan in het eeuwige leven, maar die het kwade gedaan hebben in het eeuwige vuur. 40. Dit is het algemeen geloof, hetwelk zoo wie niet trouwelijk en vast gelooft, die zal niet kunnen zalig zijn.

OORDEEL

VAN DE

SYNODE NATIONAAL

DER

GEREFORMEERDE KERKEN VAN DE VEREENIGDE NEDERLANDEN,

GEHOUDEN BINNEN DORDRECHT IN DEN
JARE 1618 EN 1619,

Welke geassisteerd is geweest met vele treffelijke Theologen, uit de Gereformeerde Kerken van Groot-Brittannië, den Keurvorstelijken Paltz, Hessen, Zwitserland, de Wodderavische Correspondentie, Genève, Bremen en Emden:

over

De bekende vijf Hoofdstukken der Leere, waarvan in de Gereformeerde Kerken dezer Vereenigde Nederlanden verschil is gevallen.

UITGESPROKEN OP DEN 6. MEI 1619.

Uit het Latijn getrouwelijk in het Nederlandsch overgezet.

1619.

HISTORISCH OVERZICHT

VAN DE

OFFICIËELE UITGAVEN.

De officiëele uitgave der Dordrechtsche Leerregelen komt natuurlijkerwijs voor in de *Handelingen der Synode*, eerst in het Latijn in 1620, en daarna in het Nederlandsch in 1621 uitgegeven, waarvan de titels vermeld zijn hierboven op bl. 5.

Reeds in 1619 verscheen eene Latijnsche en eene Nederlandsche officiëele uitgave van de Leerregelen afzonderlijk in kwarto. De eerste bij J. Berewout en François Bosselaar, de tweede bij J. Jz Canin en zijne medestanders, beide te Dordrecht. — De Hoogl. Vinke spreekt in de voorrede voor zijne *Libri Symbolici*, p. CIV, op het voetspoor van Walch (*Bibliotheca Theol. sel.*) van eene tweede Latijnsche uitgave in 1619. Dit is waarschijnlijk eene vergissing, waartoe misschien de dubbele titel van de oudste editie aanleiding gaf.

Van wege de Kerk zijn zij nooit uitgegeven achter de gewone kerkboeken. Het eigenaardig karakter dezer Canones eischt ook dat men ze niet uitgeve zonder de *Voorrede*, waarin hunne strekking en beteekenis naar eisch wordt verklaard, noch zonder de handteekening van de leden der Synode en de *Sententie* over de veroordeelde Remonstranten. Alle deze stukken behooren bijeen, want de Canones zijn niet anders dan de dogmatische inleiding voor de Sententie. Wij geven ze daarom als historisch-dogmatische bijlage bij het *Credo* der Kerk met kleinere letter.

De tekst der Leerregels kan verder geene geschiedenis hebben, omdat geene revisie van den tekst dezer Synodale uitspraak te pas kwam.

VOORREDE.

Onder de zeer vele vertroostingen, welke onze Heer en Zaligmaker Jezus Christus aan zijne strijdende Kerk in deze ellendige pelgrimage gegeven heeft, wordt deze met recht onder de voornaamste geacht, die Hij haar heeft nagelaten als Hij tot zijnen Vader in het hemelsche Heiligdom zoude ingaan, zeggende: „*Ik ben met u alle de dagen tot aan de voleindiging der wereld.*" De waarheid van deze vriendelijke belofte is blijkbaar in de Kerk van alle tijden. Want alzoo zij niet alleen door openbaar geweld der vijanden en goddeloosheid der ketteren, maar ook door bedekte listigheid der verleiders van den beginne is bestreden, voorwaar, indien de Heer haar te enigen tijde van de heilzame hulp zijner beloofde tegenwoordigheid had ontbloot, zij zoude al over lang òf door geweld der tyrannen zijn verdrukt geweest, òf door de argelistigheid der bedriegers ten verderve verleid. Maar de goede Herder, die zijne kudde, voor welke Hij zijn leven heeft gelaten, zeer volstandiglijk bemint, heeft het woeden der vervolgers steeds ten rechten tijd en door zijne uitgestrekte hand, dikwijls wonderlijk, ter nedergezet en de kromme wegen en bedriegljke raadslagen der verleiders ontdekt en te niet gedaan: in beide bewijzende dat Hij waarachtiglijk bij zijne Kerk tegenwoordig is. Hiervan hebben wij een zeer klaar bewijs in de historiën der godzalige Keizers, Koningen en Prinsen, welke de Zone Gods zoo menigmaal tot hulp

van zijne Kerk heeft verwekt, met eenen heiligen ijver zijns huizes ontstoken en door hunnen dienst niet alleen het woeden der tyrannen bedwongen, maar ook zijne Kerk, wanneer zij met valsche leeraars te strijden had, tegen hen met middelen ter genezing van heilige Synoden voorzien, in welke de getrouwe dienstknechten van Christus met gezamenlijke gebeden, raad en arbeid kloekmoediglijk zich hebben gesteld voor de Kerk en waarheid Godes tegen de knechten des Satans, alhoewel zij zich in engelen des lichts veranderden, en hebben het zaad der dwalingen en der tweedracht weggenomen, de Kerk in eendracht der reine religie behouden en den oprechten Godsdienst ongeschonden op de nakomelingen voortgezet.

Met eene gelijke weldaad heeft onze getrouwe Zaligmaker zijne genadige tegenwoordigheid aan de Kerk van Nederland, die eenige jaren zeer is verdrukt geweest, in dezen tijd bewezen. Want deze Kerk, van de tyrannie des Roomschen Antichrists en de schrikkelijke afgoderij des Pausdoms door Godes machtige hand verlost en in de gevaren van zoo langdurigen oorlog menigmaal wonderbaarlijk bewaard zijnde, en in eendracht der ware leer en tucht tot lof van haren God, tot wonderlijken wasdom van het gemeene beste, en vreugde van de geheele Gereformeerde wereld zeer heerlijk bloeiende, is van JACOBUS ARMINIUS en zijne navolgers, dragende den naam van *Remonstranten*, door verscheidene zoo oude als nieuwe dwalingen eerst heimelijk, daarna openlijk aangevochten, en door ergerlijke twisten en scheuringen hardnekkig verstoord zijnde, in zoo groot gevaar gebracht, dat die zeer bloeiende kerken door eenen schrikkelijken brand van tweedrachten en verdeeldheden ten laatsten zouden zijn verteerd geworden, ten ware de ontferming onzes Zaligmakers ten bekwamen tijd daartusschen ware gekomen. Doch geprezen zij in der eeuwigheid de Heere, dewelke, nadat Hij zijn aanschijn een oogenblik tijds van ons (die wij op menigerlei wijze zijnen toorn en gramschap hadden verwekt) verborgen hadde, voor de gansche wereld heeft bewezen, dat Hij zijns verbonds niet vergeet en het zuchten der zijnen niet veracht. Want als daar nauwelijks eenige hope van herstel naar menschelijk oordeel scheen voor-

handen te zijn, heeft Hij aan de Doorluchtige en Hoog-Mogende Heeren, de Generale Staten der Vereenigde Nederlanden, dit in het harte gegeven, dat zij, met advies en directie van den Doorluchtigsten en kloekmoedigsten Prinse van Oranje, besloten hebbende deze woedende zwarigheden met wettelijke middelen te bejegenen, welke door de voorbeelden der Apostelen zelve en der christelijke Kerk na hunnen tijd doorgaans zijn goed gekend, en zelfs ook in de Kerk van Nederland met groote vrucht vóór dezen gebruikt, en hebben eene *Synode* uit al de Provinciën van hun gebied door hunne autoriteit te *Dordrecht* bijeengeroepen, nadat zij daartoe van te voren verzocht en door gunst des Grootmachtigsten Konings Jacobus, Koning van Groot-Brittannië, enz. en der Doorluchtige Prinsen, Doorluchtige Graven en machtige Republieken verworven hadden vele voortreffelijke Godgeleerde mannen, opdat door gemeen oordeel van zoovele theologanten der Gereformeerde Kerk de leeringen van Arminius en zijne navolgers in zoo eene vermaarde Synode rijpelijk zouden worden onderzocht en alleen uit Gods Woord geoordeeld, de ware leer bevestigd, de valsche verworpen, en der Nederlandsche Kerken eendracht, vrede en rust door Godes zegen wedergebracht. Over deze weldaad Godes is het, dat de Nederlandsche kerken zich verheugen en de getrouwe ontfermingen haars Zaligmakers ootmoedig bekennen en dankbaar roemen.

Deze Eerwaardige *Synode* (na voorgaand algemeen vasten en bidden door autoriteit der Hooge Overheid in al de Nederlandsche Kerken tot afbidding van Gods toorn en verwerving van zijnen genadigen bijstand uitgeschreven en gehouden) in des Heeren naam binnen *Dordrecht* vergaderd zijnde, ontsteken in liefde tot God en den welstand der Kerk, en wezende na aanroeping van Godes naam met eenen heiligen eed verplicht van alleen naar het richtsnoer der H. Schriftuur te oordeelen, en in het onderzoek en oordeel van deze zaak met eene goede en oprechte conscientie te handelen, heeft zeer naarstiglijk en met groote lankmoedigheid gearbeid om de voornaamste voorstanders dezer leeringen, voor haar geciteerd zijnde, te bewegen, dat zij hun gevoelen van de vijf bekende Hoofdstukken

der leer, mitsgaders de redenen van dien volkomenlijk wilden verklaren. Maar als zij het oordeel der Synode verwierpen en op de vraagstukken, zoo als billijk was, weigerden te antwoorden, en dat voorts geene vermaningen der Synode, noch resolutiën der Welgeboren, Edele Gedeputeerden van de Heeren Generale Staten, ja zelfs niet de bevelen van de Doorluchtige, Hoog-Mog. Heeren Generale Staten bij hen iets vorderden, is de Synode genoodzaakt, met last van hunne Hoog-Mog. en naar de gewoonte der oude Synoden, eenen anderen weg in te gaan: en is het onderzoek van de voorg. vijf leerstukken uit de schriften, bekentenissen en verklaringen eensdeels te voren uitgegeven, anderdeels ook aan deze Synode overgeleverd, bij der hand genomen. Hetwelk alzoo het nu door Godes bijzondere genade met zeer groote vlijt, getrouwheid, conscientie en overeenstemming van allen en een iegelijken is voleind, zoo is het dat deze Synode tot Godes eere, behoudens van de oprechtigheid der zaligmakende waarheid, gerustheid der conscientiën, vrede en welstand der Nederlandsche kerken, besloten heeft het navolgend oordeel (waarin het waarachtige en met Godes Woord overeenkomende gevoelen van de vijf voorg. leerpunten wordt verklaard, en het valsche en met Gods Woord strijdende verworpen) openlijk uit te spreken en eenen iegelijken bekend te maken.

HET EERSTE HOOFDSTUK DER LEER,

NAMELIJK

VAN DE GODDELIJKE VERKIEZING EN VERWERPING.

1. Aangezien alle menschen in Adam gezondigd hebben, en des vloeks en eeuwigen doods zijn schuldig geworden, zoo zoude God niemand ongelijk hebben gedaan, indien Hij het gansche menschelijke geslacht in de zonde en vervloeking had willen laten en om de zonde verdoemen, volgens deze woorden van den Apostel: *De geheele wereld is voor God verdoemelijk. Zij hebben allen gezondigd en derven de heerlijkheid Gods* (Rom. 3: 19, 23); en: *De bezoldiging der zonde is de dood* (Rom. 6 : 23).

2. Doch, *hierin is de liefde Gods geopenbaard, dat Hij zijnen eeniggeboren Zoon in de wereld gezonden heeft, opdat een iegelijk die in Hem gelooft niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe* (1 Joh. 4 : 9; Joh. 3 : 16).

3. En opdat de menschen tot het geloof worden gebracht, zendt God goedertierenlijk verkondigers van deze zeer blijde boodschap tot wien Hij wil, en wanneer Hij wil; door wier dienst de menschen geroepen worden tot bekeering en het geloof in Christus, den gekruisten. *Want hoe zullen zij in Hem gelooven, van wien zij niet gehoord hebben? en hoe zullen zij hooren, zonder die hun prediken? hoe zullen zij prediken, tenzij dat zij gezonden worden?* (Rom. 10 : 14, 15).

4. Die dit Evangelie niet gelooven, op hen blijft de toorn Gods: maar die het aannemen en den Zaligmaker Jezus met een waarachtig en levendig geloof omhelzen, die worden door Hem van den toorn Gods en van het verderf verlost en met het eeuwige leven begaafd (Joh. 3 : 36; Marc. 16 : 16).

5. De oorzaak of schuld van dat ongeloof, gelijk ook van alle andere zonden, is geenszins in God, maar in den mensch. Maar

het geloof in Jezus Christus, en de zaligheid door Hem, is eene genadige gave Gods, gelijk geschreven is: *Uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof, en dat niet uit u, het is Gods gave* (Efez. 2:8); als ook: *Het is u gegeven, in Christus te gelooven* (Fil. I:29).

6. Dat God sommigen in den tijd met het geloof begaaft, sommigen niet begaaft, komt voort van zijn eeuwig besluit. *Want alle zijne werken zijn Hem van eeuwigheid aan bekend* (Hand. 15:18), en *Hij doet alle dingen naar den raad zijns willens.* (Efez. 1:11). Naar welk besluit Hij de harten der uitverkorenen, hoewel zij hard zijn, genadiglijk vermurwt en buigt om te gelooven; maar degenen, die niet zijn verkoren, naar zijn rechtvaardig oordeel, in hunne boosheid en hardigheid laat. En hier is het, dat zich ons voornamelijk opdoet die diepe, barmhartige en te samen rechtvaardige onderscheiding der menschen, zijnde in even gelijken staat des verderfs, of het besluit van verkiezing en verwerping, in het Woord Gods geopenbaard. Hetwelk, gelijk als het de verkeerde, onreine en onvaste menschen verdraaien tot hun verderf, alzoo geeft het der heilige en Godvreezende zielen eenen onuitsprekelijken troost.

7. Deze verkiezing is een onveranderlijk voornemen Gods, door hetwelk Hij vóór de grondlegging der wereld eene zekere menigte van menschen, niet beter of waardiger zijnde dan de anderen, maar in de gemeene ellende met de anderen liggende, uit het geheele menschelijk geslacht, van de eerste rechtheid door hunne eigene schuld vervallen in de zonde en het verderf, naar het vrije welbehagen zijns willens tot de zaligheid, uit loutere genade, uitverkoren heeft in Christus, denwelken Hij ook van eeuwigheid tot een Middelaar en Hoofd van alle uitverkorenen en tot een fundament der zaligheid gesteld heeft. En opdat zij door Hem zouden zalig gemaakt worden, heeft Hij ook besloten hen aan Hem te geven en krachtiglijk tot zijne gemeenschap door zijn Woord en Geest te roepen en te trekken, of met het ware geloof in Hem te begaven, te rechtvaardigen, te heiligen, en in de gemeenschap zijns Zoons krachtiglijk bewaard zijnde, ten laatste, te verheerlijken, tot bewijzing van zijne barmhartigheid, en ten prijs van de rijkdommen zijner heerlijke genade. Gelijk geschreven is: *God heeft ons uitverkoren in Hem vóór de grondlegging der wereld, opdat wij zouden heilig en onberispelijk zijn*

voor Hem in de liefde, die ons te voren verordineerd heeft tot aanneming tot kinderen, door Jezus Christus in Hem zelven, naar het welbehagen zijns willens, tot prijs der heerlijkheid zijner genade, door welke Hij ons begenadigd heeft in den Geliefde (Ef. I: 4, 5, 6); en elders: *Die Hij te voren verordineerd heeft, dezen heeft Hij ook geroepen, en die Hij geroepen heeft, dezen heeft Hij ook gerechtvaardigd, en die Hij gerechtvaardigd heeft, dezen heeft Hij ook verheerlijkt* (Rom. 8 : 30).

8. De voorgemelde verkiezing is niet menigerlei, maar eene en dezelfde van alle degenen die zalig worden, beide in het oude en nieuwe Testament. Gemerkt ons de Schriftuur een eenig welbehagen, voornemen en raad van den wil van God voorstelt, waardoor Hij ons van eeuwigheid heeft verkoren, beide tot de genade en tot de heerlijkheid, tot de zaligheid en tot den weg der zaligheid, denwelken Hij bereid heeft opdat wij daarin wandelen zouden (Efez. 1 : 4, 5 en 2 : 10).

9. Deze zelfde verkiezing is geschied, niet uit het voorgezien geloof en gehoorzaamheid des geloofs, heiligheid, of eenige andere goede hoedanigheid of geschiktheid, als eene oorzaak of voorwaarde, te voren vereischt in den mensch die verkoren zou worden; maar *tot* het geloof en de gehoorzaamheid des geloofs, *tot* heiligheid, enz., en dus is de verkiezing de fontein van alle zaligmakend goed, waaruit het geloof, de heiligheid en andere zaligmakende gaven, en eindelijk het eeuwige leven zelf, als vruchten voortvloeien, naar het getuigenis van den Apostel: *Hij heeft ons uitverkoren* (niet omdat wij waren, maar) *opdat wij zouden zijn heilig en onberispelijk voor Hem in de liefde* (Efez. 1 : 4).

10. De oorzaak van deze genadige verkiezing is het eeuwig welbehagen Gods, niet daarin bestaande, dat Hij eenige hoedanigheden of werken der menschen uit alle mogelijke voorwaarden tot eene voorwaarde der zaligheid heeft uitgekozen: maar hierin, dat Hij eenige zekere personen uit de gemeene menigte der zondaren zich tot een eigendom heeft aangenomen, gelijk geschreven is: *Als de kinderen nog niet geboren waren, noch iets goeds of kwaads gedaan hadden*, enz., *is tot haar* (namelijk Rebekka) *gezegd: de meerdere zal den mindere dienen; gelijk geschreven is: Ik heb Jakob lief gehad en Ezau gehaat* (Rom. 9 : 11, 12, 13); en: *Daar geloofden er zoo velen, als er ten eeuwigen leven verordineerd waren* (Hand. 13 : 48).

11. En gelijk God zelf op het hoogste wijs, onveranderlijk, alwetend en almachtig is, zoo kan de verkiezing, van Hem gedaan, niet ontdaan en wedergedaan, noch veranderd, noch wederroepen, noch afgebroken, noch de uitverkorenen verworpen, noch het getal derzelven verminderd worden.

12. Van deze hunne eeuwige en onveranderlijke verkiezing ter zaligheid worden de uitverkorenen te zijnen tijd, hoewel bij verscheidene trappen en met ongelijke mate, verzekerd (2 Kor. 13 : 5). Niet, als zij de verborgenheden en diepten Gods nieuwsgierig onderzoeken, maar als zij de onfeilbare vruchten der verkiezing, in het Woord van God aangewezen, (als daar zijn: het waar geloof in Christus, kinderlijke vreeze Gods, droefheid die naar God is over de zonde, honger en dorst naar de gerechtigheid, enz.) in zichzelven met eene geestelijke blijdschap en heilige vermaking waarnemen.

13. Uit het gevoel en de verzekerdheid van deze verkiezing, nemen de kinderen Gods dagelijks meerder oorzaak om zichzelven voor God te verootmoedigen, de diepte van zijne barmhartigheden te aanbidden, zichzelven te reinigen, en Hem, die hen eerst zoo uitnemend heeft lief gehad, wederom vurig te beminnen. Zóó verre is het van daar, dat zij door deze leer van de verkiezing en door de overlegging van dezelve in het onderhouden van Gods geboden vertragen, of vleeschelijk-zorgeloos zouden worden; hetwelk door Gods rechtvaardig oordeel dengenen pleegt te gebeuren, die, óf zichzelven van de genade der verkiezing lichtvaardiglijk vermetende, óf ijdel en dartel daarvan klappende, in de wegen der uitverkorenen niet begeeren te wandelen.

14. Voorts gelijk deze leer van de Goddelijke verkiezing, naar Gods wijzen raad, door de Profeten, Christus zelf en de Apostelen, zoowel in het oude als in het nieuwe Testament, gepredikt is, en daarna in de Heilige Schriften voorgesteld en nagelaten, alzoo moet zij ook ten huidigen dage te zijner tijd en plaats in de Kerke Gods (dewelke zij bijzonderlijk is toegeëigend) voorgesteld worden, met den geest des onderscheids en Goddelijke eerbieding, heiliglijk, zonder nieuwsgierige onderzoeking van de wegen des Allerhoogsten, ter eere van Gods heiligen naam en tot eenen levendigen troost van zijn volk (Hand. 20 : 27; Rom. 12 : 3 en Hoofdst. 11 : 33, 34; Hebr. 6 : 17, 18).

15. Deze eeuwige en onverdiende genade van onze verkiezing

wijst en prijst ons de H. Schriftuur daarmede allermeest aan, wanneer zij wijders getuigt dat niet alle menschen zijn verkoren, maar sommigen niet verkoren, of in Gods eeuwige verkiezing voorbijgegaan, namelijk die, welke God naar zijn gansch vrij, rechtvaardig, onberispelijk en onveranderlijk welbehagen besloten heeft in de gemeene ellende te laten, in dewelke zij zichzelven door hunne eigene schuld hebben gestort, en met het zaligmakend geloof en de genade der bekeering niet te begaven, maar hen in hunne eigene wegen en onder zijn rechtvaardig oordeel gelaten zijnde, eindelijk niet alleen om het ongeloof, maar ook om alle andere zonden, tot verklaring van zijne gerechtigheid, te verdoemen en eeuwiglijk te straffen. En dit is het besluit der verwerping, hetwelk God geenszins maakt tot eenen Autqur van de zonde (hetwelk Godslasterlijk is te denken), maar stelt Hem tot eenen verschrikkelijken, onberispelijken en rechtvaardigen Richter en Wreker van dezelve.

16. Die het levendig geloof in Christus of het zeker vertrouwen des harten, den vrede der conscientie, de betrachting van de kinderlijke gehoorzaamheid, den roem in God door Christus in zich nog niet krachtiglijk gevoelen, en nochtans de middelen gebruiken, door welke God beloofd heeft deze dingen in ons te werken, die moeten niet mismoedig worden wanneer zij van de verwerping hooren gewagen, noch zichzelven onder de verworpenen rekenen, maar in het waarnemen der middelen vlijtig voortgaan, naar den tijd van overvloediger genade vurig verlangen, en dezelve met eerbieding en ootmoedigheid verwachten. Veel min behooren voor deze leer van de verwerping verschrikt te worden degenen, die ernstig begeeren zich tot God te bekeeren, Hem alleen te behagen en van het lichaam des doods verlost te worden, en nochtans in den weg der godzaligheid en des geloofs zoo ver nog niet kunnen komen als zij wel willen. Gemerkt de barmhartige God beloofd heeft, dat Hij het rookende vlas niet zal uitblusschen en het gekrookte riet niet zal breken. Maar deze leer is met recht schrikkelijk dengenen, die, God en Christus den Zaligmaker niet achtende, zichzelven der zorgvuldigheden der wereld en den wellusten des vleesches geheel hebben overgegeven, zoo lang zij zich met ernst tot God niet bekeeren.

17. Nademaal wij van den wil Gods uit zijn Woord moeten oordeelen, hetwelk getuigt dat de kinderen der geloovigen heilig

zijn, niet van nature, maar uit kracht van het genadeverbond, in hetwelk zij met hunne ouderen begrepen zijn, zoo moeten de godzalige ouders niet twijfelen aan de verkiezing en zaligheid hunner kinderen, welke God in hunne kindschheid uit dit leven wegneemt (Gen. 17 : 7; Hand. 2 : 39; 1 Kor. 7 : 14).

18. Tegen degenen, die over deze genade der onverdiende verkiezing en strengheid der rechtvaardige verwerping murmureeren, stellen wij deze spreuk des Apostels: *O mensch, wie zijt gij, die tegen God antwoordt?* (Rom. 9 : 20) en deze van onzen Zaligmaker: *Is het mij niet geoorloofd te doen met het mijne wat ik wil?* (Matth. 20 : 15). Wij daarentegen, deze verborgenheden met eene Godvruchtige eerbieding aanbiddende, roepen uit met den Apostel: *O diepte des rijkdoms, beide der wijsheid en der kennisse Gods! Hoe ondoorzoekelijk zijn zijne oordeelen hoe onnaspeurlijk zijne wegen! Want wie heeft den zin des Heeren gekend, of wie is zijn raadsman geweest? Of wie heeft Hem eerst gegeven, en het zal hem vergolden worden? Want alle dingen zijn uit Hem, en door Hem, en tot Hem; Hem zij de heerlijkheid in eeuwigheid, Amen* (Rom. 11 : 33).

VERWERPING DER DWALINGEN, DOOR WELKE DE NEDERLANDSCHE KERKEN EENEN TIJD LANG ZIJN BEROERD GEWORDEN.

De rechtzinnige leer van de verkiezing en verwerping verklaard zijnde, verwerpt de Synode de dwalingen dergenen

1. Die leeren, dat de wille Gods van zalig te maken dengenen, die zouden gelooven en in het geloof en de gehoorzaamheid des geloofs volharden, is het gansche en geheele besluit van de Verkiezing ter zaligheid, en dat er niets anders van dit besluit in het Woord Gods is geopenbaard. Want dezen bedriegen de eenvoudigen, en wederspreken klaarlijk de H. Schriftuur, die getuigt dat God niet alleen degenen, die gelooven zullen, wil zalig maken, maar dat Hij ook eenige zekere menschen van eeuwigheid heeft uitverkoren, welke Hij in den tijd vóór anderen met het geloof in Christus en met volstandigheid zoude begaven, gelijk geschreven is: *Ik heb uwen naam den menschen geopenbaard, die Gij mij uit de wereld gegeven hebt* (Joh. 17 : 6); en: *Daar geloofden zoo velen, als er ten eeuwigen leven verordineerd waren* (Hand. 13 : 18); en: *Hij heeft ons uitverkoren vóór de grondlegging der wereld, opdat wij zouden heilig wezen*, enz. (Efez. 1 : 4).

2. Die leeren, dat de Verkiezing Gods ten eeuwigen leven velerlei is: eene algemeene en onbepaalde, de andere bijzonder en bepaald; en dat deze weder óf onvolkomen, wederroepelijk, niet zonder weêrspraak en voorwaardelijk is, óf volkomen, onwederroepelijk, zonder weêrspraak en volstrekt. Insgelijks dat er eene andere verkiezing is tot het geloof, eene andere tot de zaligheid, alzoo, dat de verkiezing tot het rechtvaardigmakende geloof kan zijn zonder de beslissende verkiezing ter zaligheid. Want dit is een gedichtsel van 's menschen hersenen, buiten de Schrift versierd, waardoor de leer van de verkiezing verdorven, en deze gulden keten van onze zaligheid verbroken wordt: *Die hij te voren verordineerd heeft, dezen heeft Hij ook geroepen, en die Hij geroepen heeft, dezen heeft Hij ook gerechtvaardigd, en die Hij gerechtvaardigd heeft, dezen heeft Hij ook verheerlijkt* (Rom. 8 : 30).

3. Die leeren, dat het welbehagen en voornemen Gods, van hetwelk de H. Schrift in de leer van de Verkiezing gewag maakt, niet daarin bestaat, dat God eenige bijzondere menschen vóór anderen heeft uitverkoren, maar daarin, dat God uit alle mogelijke voorwaarden (onder welke ook zijn de werken der Wet), of uit de geheele orde van alle dingen de onedele daad des geloofs en de onvolmaakte gehoorzaamheid deszelven tot eene voorwaarde der zaligheid heeft uitgekozen, welke Hij voor eene volkomene gehoorzaamheid genadiglijk zou hebben willen houden, en der belooning des eeuwigen levens waardig achten. Want met deze schadelijke dwaling wordt het welbehagen Gods en de verdienste van Christus krachteloos gemaakt, en de menschen door onnutte vragen van de waarheid der genadige rechtvaardigmaking en van de eenvoudigheid der Schriftuur afgetrokken, en deze spreuk des Apostels van onwaarheid beschuldigd: *God heeft ons geroepen met eene heilige roeping, niet naar onze werken, maar naar zijn voornemen en genade, die ons gegeven is in Christus Jezus, vóór de tijden der eeuwen* (2 Tim. 1 : 9).

4. Die leeren, dat in de verkiezing tot het geloof deze voorwaarde te voren vereischt wordt dat de mensch het licht der natuur recht gebruike, vroom zij, klein, nederig en ten eeuwigen leven geschikt, gelijk alsof aan die dingen de verkiezing eenigszins hinge. Want dit smaakt naar het gevoelen van Pelagius, en strijdt tegen de leer des Apostels, daar hij schrijft: *Wij heb-*

ben eertijds verkeerd in de begeerlijkheden onzes vleesches, doende den wil des vleesches en der gedachten, en wij waren van nature kinderen des toorns, gelijk ook de anderen; maar God, die rijk is in barmhartigheid, door zijne groote liefde, waarmede Hij ons lief gehad heeft, ook toen wij dood waren door de misdaden, heeft ons levendig gemaakt met Christus (uit genade zijt gij zalig geworden) en heeft ons mede opgewekt, en heeft ons mede gezet in den Hemel in Christus Jezus, opdat Hij zou betoonen in de toekomende eeuwen den uitnemenden rijkdom zijner genade door de goedertierenheid over ons in Christus Jezus. Want uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof, en dat niet uit u: het is Gods gave; niet uit de werken, opdat niemand roeme (Efez. 2 : 3—9).

5. Die leeren, dat de onvolkomene en niet beslissende Verkiezing van bijzondere personen ter zaligheid is geschied uit het voorgezien geloof, bekeering, heiligheid, godzaligheid, die óf eerst begonnen, óf ook eenen tijd lang geduurd hebben; maar dat de volkomene en beslissende verkiezing geschied is uit de voorgeziene eindelijke volharding in het geloof, bekeering, heiligheid en godzaligheid; en dat dit is de genadige en evangelische waardigheid, om welker wil hij, die verkoren wordt, waardiger is dan hij, die niet verkoren wordt; en dat derhalve het geloof, de gehoorzaamheid des geloofs, heiligheid, godzaligheid en volharding niet zijn vruchten van de onveranderlijke Verkiezing ter heerlijkheid, maar dat het zijn voorwaarden, die te voren vereischt en als volbracht wezende voorzien zijn in degenen, die ten volle verkoren zullen worden, en oorzaken, zonder welke de onveranderlijke verkiezing ter heerlijkheid niet geschiedt. Hetwelk strijdt tegen de geheele Schriftuur, die deze en dergelijke spreuken in onze ooren en harten doorgaans inscherpt: *De verkiezing is niet uit de werken, maar uit den roepende* (Rom 9 : 11, 12). *Daar geloofden zoo velen, als er ten eeuwigen leven verordineerd waren* (Hand. 13 : 48). *Hij heeft ons uitverkoren in Hem, opdat wij heilig zouden zijn* (Efez. 1 : 4). *Gij hebt mij niet uitverkoren, maar Ik heb u uitverkoren* (Joh. 15 : 16). *Indien het door genade is, zoo is het niet meer uit de werken* (Rom. 11 : 6). *Hierin is de liefde, niet dat wij God lief gehad hebben, maar dat Hij ons lief heeft gehad en zijnen Zoon gezonden heeft* (1 Joh. 4 : 10).

6. Die leeren, dat niet alle verkiezing ter zaligheid onveranderlijk is, maar dat sommige uitverkorenen, niettegenstaande

eenig besluit Gods, kunnen verloren gaan en gaan ook eeuwig verloren. Met welke grove dwaling zij God veranderlijk maken en stooten om den troost der godzaligen, dien zij scheppen uit de vastheid van hunne verkiezing, en wederspreken de Heilige Schriftuur, welke leert, *dat de uitverkorenen niet kunnen verleid worden* (Matth. 24 : 24); *dat Christus degenen, die Hem van zijnen Vader gegeven zijn, niet verliest* (Joh. 6 : 39), *en dat God die Hij te voren verordineerd, geroepen en gerechtvaardigd heeft, dezelven ook heeft verheerlijkt* (Rom. 8 : 30).

7. Die leeren, dat er in dit leven geene vrucht, noch geen gevoel is van de onveranderlijke verkiezing ter heerlijkheid; ook geene zekerheid, dan die hangt aan eene veranderlijke en onzekere voorwaarde. Want behalve dat het ongerijmd is te stellen eene onzekere zekerheid, zoo strijdt dit ook tegen de bevinding der heiligen, die uit het gevoel van hunne verkiezing zich met den Apostel verheugen en deze weldaad Gods roemen (Efez. 1); die volgens Christus vermaning zich met de discipelen verblijden, dat hunne namen in den hemel geschreven zijn (Luk. 10 : 20); die ook het gevoel van hunne verkiezing stellen tegen de vurige pijlen van de aanvechtingen des duivels, vragende: *Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods?* (Rom. 8 : 33).

8. Die leeren, dat God niemand uit zijnen louter rechtvaardigen wil besloten heeft in den val van Adam en in den gemeenen stand der zonde en verdoemenis te laten, of in de mededeeling van de genade, die tot het geloof en de bekeering noodig is, voorbij te gaan; want dit staat vast: *Hij ontfermt zich diens Hij wil, en verhardt dien Hij wil* (Rom. 9 : 18); en ook dit: *Het is u gegeven de verborgenheden van het koninkrijk der hemelen te weten, maar dien is het niet gegeven* (Matth. 13 : 11). Insgelijks: *Ik dank u, Vader! Heer des Hemels en der aarde, dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt dezelve den kinderen geopenbaard. Ja Vader! want alzoo is geweest het welbehagen voor U* (Matth. 11 : 25, 26).

9. Die leeren, dat de oorzaak, waarom God tot het eene volk meer dan tot het andere het Evangelie zendt, niet is het louter en eenig welbehagen Gods, maar omdat het eene volk beter en waardiger is dan het andere, aan hetwelk het Evangelie niet wordt medegedeeld. Want dit ontkent Mozes, het Israëlitische volk dus aansprekende. *Ziet des Heeren uws Gods is de hemel*

en de hemel der hemelen, de aarde en al wat daarin is; alleenlijk heeft de Heer lust gehad aan uwe vaderen om die lief te hebben, en heeft hun zaad na hen, ulieden, uit alle volken verkoren, gelijk het te dezen dage is (Deut. 10 : 14, 15); en Christus, zeggende: *Wee u, Chorazin, wee u, Betsaïda! want zoo in Tyrus en Sidon de krachten waren geschied, die in u geschied zijn, zij zouden zich eertijds in zak en asch bekeerd hebben* (Matth. 11 : 21).

HET TWEEDE HOOFDSTUK DER LEER,

VAN DEN DOOD VAN CHRISTUS, EN DE VERLOSSING DER MENSCHEN DOOR DENZELVEN.

1. God is niet alleen ten hoogste barmhartig, maar ook ten hoogste rechtvaardig, en zijne gerechtigheid (gelijk Hij zich in zijn Woord geopenbaard heeft) vereischt, dat onze zonden, tegen zijne oneindige Majesteit begaan, niet alleen met tijdelijke, maar ook met eeuwige straffen, beide naar ziel en lichaam, gestraft worden: welke straffen wij niet kunnen ontgaan, tenzij dat der gerechtigheid Gods genoeg geschiede.

2. Maar alzoo wij zelve niet kunnen genoeg doen en ons van den toorn Gods bevrijden, zoo heeft God uit oneindige barmhartigheid zijnen eeniggeboren Zoon ons tot eenen borg gegeven, die, opdat Hij voor ons zoude genoeg doen, voor ons of in onze plaats zonde en vervloeking aan het Kruis geworden is.

3. Deze dood des Zoons Gods is de eenige en volmaakte offerande en genoegdoening voor de zonden; van oneindige kracht en waardigheid, overvloediglijk genoegzaam tot verzoening van de zonden der gansche wereld.

4. En deze dood is daarom van zoo groote kracht en waardigheid, omdat de persoon, die denzelven geleden heeft, niet alleen een waarachtig en volkomen heilig mensch is, maar ook de eeniggeboren Zoon Gods, van éénzelfde eeuwig en oneindig wezen met den Vader en den Heiligen Geest, zoodanig als onze Zaligmaker wezen moest. Daarenboven, omdat zijn dood is vergezelschapt geweest met het gevoel van den toorn Gods en den vloek, dien wij door onze zonden verdiend hadden.

5. Voorts is de belofte des Evangelies, dat een iegelijk, die

in den gekruisten Christus gelooft, niet verderven, maar het eeuwig leven hebben zal; welke belofte allen volken en menschen, tot welke God naar zijn welbehagen zijn Evangelie zendt, zonder onderscheid moet verkondigd en voorgesteld worden, met bevel van bekeering en geloof.

6. Doch dat velen, door het Evangelie geroepen zijnde, zich niet bekeeren, noch in Christus gelooven, maar in ongeloof vergaan, zulks geschiedt niet door gebrek of ongenoegzaamheid van de offerande van Christus, aan het kruis geofferd, maar door hunne eigene schuld.

7. Maar zoo velen als er waarachtig gelooven, en door den dood van Christus van de zonden en het verderf verlost en behouden worden, die genieten deze weldaad alleen uit Gods genade, hun van eeuwigheid in Christus gegeven, welke genade Hij niemand schuldig is.

8. Want dit is geweest, de gansch vrije raad, de genadige wil en het voornemen Gods des Vaders, dat de levendigmakende en zaligmakende kracht van den dierbaren dood zijns Zoons zich uitstrekken zoude tot alle uitverkorenen, om die alleen met het rechtvaardigmakend geloof te begaven, en door hetzelve onfeilbaar tot de zaligheid te brengen, dat is: God heeft gewild, dat Christus door het bloed zijns kruises, (waarmede Hij het nieuwe Verbond bevestigd heeft) uit alle volken, stammen, geslachten en tongen diegenen allen en alleen krachtiglijk zoude verlossen, die van eeuwigheid tot de zaligheid verkoren en van den Vader Hem gegeven zijn; dezelven begaven met het geloof, hetwelk Hij hun, gelijk ook andere zaligmakende gaven des Heiligen Geestes, door zijnen dood heeft verworven, en van alle hunne zonden, zoo de aangeborene als werkelijke, zoo ná als vóór het geloof begaan, door zijn bloed zoude reinigen, tot den einde toe getrouwelijk bewaren, en ten laatste zonder eenige vlek en rimpel heerlijk voor Hem stellen.

9. Deze raad, voortkomende uit de eeuwige liefde Gods tot de uitverkorenen, is van het begin der wereld tot op dezen tegenwoordigen tijd, (de poorten der hel zich te vergeefs daar tegenstellende) krachtiglijk vervuld geweest, en zal ook voortaan vervuld worden, alzoo dat de uitverkorenen te zijner tijd tot één vergaderd zullen worden, en dat er altijd zal zijn eene Kerk der geloovigen, gefundeerd in het bloed van Christus, dewelke Hem,

hunnen Zaligmaker, die voor hen, als een bruidegom voor zijne bruid, aan het kruis zijn leven overgegeven heeft, standvastiglijk beminnen, geduriglijk dienen en hier en in alle eeuwigheid prijzen.

VERWERPING DER DWALINGEN.

De rechte leer verklaard zijnde, verwerpt de Synode de dwalingen dergenen

1. Die leeren, dat God de Vader zijnen Zoon tot den dood des kruises verordineerd heeft zonder zekeren en bepaalden raad van iemand zekerlijk zalig te maken: alzoo dat de noodzakelijkheid, nuttigheid en waardigheid van de verwerving des doods van Christus wel zoude hebben kunnen bestaan, en in alle deelen volmaakt, volkomen en in haar geheel blijven, al ware het schoon dat de verworvene verlossing niet één eenig mensch immermeer met der daad ware toegeëigend geweest. Want deze leer strekt tot versmading van de wijsheid des Vaders en van de verdiensten van Jezus Christus, en strijdt tegen de Schriftuur, want zoo zegt onze Zaligmaker: *Ik stel mijn leven voor mijne schapen en ken dezelven* (Joh. 10:15, 27); en de Profeet Jesaja van den Zaligmaker: *Wanneer zijne ziel zich tot een schuldoffer zal gesteld hebben, zoo zal Hij zaad zien: Hij zal de dagen verlengen en het welbehagen des Heeren zal door zijne hand gelukkiglijk voortgaan* (Jes. 53: 10). Eindelijk zij stoot om het artikel des geloofs, waarmede wij gelooven *de algemeene Christelijke Kerk.*

2. Die leeren, dat dit het einde van den dood van Christus niet geweest is, dat Hij met der daad het nieuwe Verbond der genade door zijn bloed zoude bevestigen, maar alleen dat Hij den Vader een bloot recht zou verwerven om met de menschen wederom zoodanig verbond als het Hem believen zal, het zij der genade of der werken, te mogen oprichten. Want zulks strijdt tegen de Schriftuur, die leert, dat *Christus geworden is Borg en Middelaar eens beteren*, dat is *des nieuwen verbonds* (Hebr. 7: 22), en dat *het Testament in de dooden eerst bevestigd is* (Hoofdst. 9: 15, 17).

3. Die leeren, dat Christus door zijne genoegdoening voor niemand zekerlijk de zaligheid zelve en het geloof, waardoor deze genoegdoening van Christus tot zaligheid krachtiglijk toegeëigend wordt, verdiend heeft, maar alleen voor den Vader

verworven heeft de macht of den volkomen wil om op nieuw met de menschen te handelen, en nieuwe voorwaarden, zulke als Hij zou willen, voor te schrijven, van dewelke de volbrenging van den vrijen wil van den mensch hangen zou: en dat het derhalve had kunnen geschieden, dat of òf iemand, òf alle menschen die zouden vervullen. Want dezen gevoelen al te verachtelijk van den dood van Christus, erkennen geenszins de voornaamste vrucht of weldaad, door denzelven verkregen, en brengen wederom uit de hel hervoort de Pelagiaansche doling.

4. Die leeren, dat het nieuwe Verbond der genade, dat God de Vader door de tusschenkomst van den dood van Christus met de menschen gemaakt heeft, niet daarin bestaat, dat wij door het geloof, voor zoo veel het de verdiensten van Christus aanneemt, voor God gerechtvaardigd en zalig gemaakt worden, maar daarin, dat God afgeschaft hebbende het afeischen van de volmaakte gehoorzaamheid der Wet, het geloof zelf en de gehoorzaamheid des geloofs, alhoewel onvolmaakt, voor de volmaakte gehoorzaamheid der Wet rekent, en der belooning des eeuwigen levens uit genade waardig acht. Want dezen wederspreken de Schriftuur: *Zij worden om niet gerechtvaardigd uit zijne genade, door de verlossing, die in Christus Jezus is, welken God voorgesteld heeft tot eene verzoening, door het geloof, in zijn bloed* (Rom. 3, 24, 25), en brengen met den goddeloozen Socinus voort eene nieuwe en vreemde rechtvaardigmaking des menschen voor God, tegen de eendrachtige overeenstemming van de gansche Kerk.

5. Die leeren, dat alle menschen in den staat der verzoening en genade des Verbonds zijn aangenomen, alzoo, dat niemand om de erfzonde de verdoemenis schuldig is of verdoemd zal worden; maar dat alle menschen van de schuld dezer zonde vrij zijn; want dit gevoelen strijdt tegen de Schrift, welke zegt, *dat wij van nature kinderen des toorns zijn* (Efez. 2 : 3).

6. Die dit onderscheid tusschen verwerving en toeëigening daartoe gebruiken, opdat zij den onvoorzichtigen en onervarenen dit gevoelen mochten inplanten, dat God, zooveel hem aangaat, allen menschen die weldaden, die door den dood van Christus verkregen worden, even gelijk heeft willen mededeelen; maar dat sommigen de vergeving der zonden en het eeuwige leven deelachtig worden, anderen niet, dat zulk onderscheid hangt aan hunnen vrijen wil, dewelke zich voegt bij de genade, die zonder

onderscheid aangeboden wordt, en dat het niet hangt aan die bijzondere gave der barmhartigheid, die krachtiglijk in hen werkt, opdat zij zichzelven die genade boven anderen zouden toeëigenen. Want dezen, zich gelatende alsof zij dit onderscheid in eene gezonde meening voorstelden, trachten het volk het verderfelijk venijn van de Pelagiaansche dwalingen in te geven.

7. Die leeren, dat Christus voor diegenen, die God ten hoogste lief heeft en ten eeuwigen leven verkoren, niet heeft kunnen noch moeten sterven, ook niet gestorven is, naardien dezulken den dood van Christus niet noodig hebben, want zij wederspreken den Apostel, die zegt: *Christus heeft mij lief gehad, en heeft zichzelven voor mij overgegeven* (Gal. 2 : 20). Insgelijks: *Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods? God is het, die rechtvaardig maakt. Wie is het, die verdoemt? Christus is het, die gestorven is* (Rom. 8 : 33, 34), namelijk voor hen; en den Zaligmaker, die zegt: *Ik stel mijn leven voor mijne schapen*, en: *Dit is mijn gebod, dat gij elkander lief hebt, gelijk ik ulieden lief gehad heb. Niemand heeft meerder liefde dan deze, dat iemand zijn leven zet voor zijne vrienden* (Joh. 10 : 15 en 15 : 12, 13).

HET DERDE EN VIERDE HOOFDSTUK DER LEER,

VAN DES MENSCHEN VERDORVENHEID EN BEKEERING TOT GOD, EN DE MANIER DERZELVE.

1. De mensch is van den beginne naar het beeld Gods geschapen, versierd in zijn verstand met ware en zalige kennis zijns Scheppers en met andere geestelijke dingen; in zijnen wil en zijn hart met gerechtigheid; in alle zijne genegenheden met zuiverheid; en is over zulks geheel heilig geweest; maar door het ingeven des Duivels en zijnen vrijen wil van God afwijkende, heeft hij zichzelven van deze uitnemende gaven beroofd, en heeft daarentegen in de plaats van dien over zich gehaald blindheid, schrikkelijke duisternis, ijdelheid en verkeerdheid des oordeels in zijn verstand; boosheid, wederspannigheid en hardigheid in zijnen wil en zijn hart; mitsgaders ook onzuiverheid in alle zijne genegenheden.

2. Zoodanig als nu de mensch geweest is na den val, zoodanige kinderen heeft hij ook voortgebracht, namelijk hij, ver-

dorven zijnde, verdorvene; alzoo dat de verdorvenheid, naar Gods rechtvaardig oordeel, van Adam op alle zijne nakomelingen (uitgenomen alleen Christus) gekomen is, niet door navolging, gelijk eertijds de Pelagianen gedreven hebben, maar door voortplanting der verdorvene natuur.

3. Overzulks zoo worden alle menschen in zonden ontvangen en kinderen des toorns geboren, onbekwaam tot eenig zaligmakend goed, geneigd tot kwaad, dood in zonden en slaven der zonden, en willen noch kunnen tot God niet wederkeeren, noch hunne verdorvene natuur verbeteren, noch zichzelven tot de verbetering van haar schikken, zonder de genade des wederbarenden Heiligen Geestes.

4. Wel is waar, dat na den val in den mensch eenig licht der natuur nog overgebleven is, waardoor hij behoudt eenige kennis van God, van de natuurlijke dingen, van het onderscheid tusschen hetgeen eerlijk en oneerlijk is, en ook betoont eenige betrachting tot de deugd en uiterlijke tucht: maar zóó ver is het van daar, dat de mensch door dit licht der natuur zoude kunnen komen tot de zaligmakende kennis van God en zich tot Hem bekeeren, dat hij ook in natuurlijke en burgerlijke zaken dit licht niet recht gebruikt; ja, veel meer hetzelve, hoedanig het ook zij, geheel op verscheidene wijze bezoedelt en in ongerechtigheid te onder houdt, hetwelk dewijl hij doet, zoo wordt hem alle onschuld voor God benomen.

5. Gelijk het met het licht der natuur toegaat, zoo gaat het ook in dezen toe met de Wet der Tien geboden, van God door Mozes den Joden bijzonderlijk gegeven: want nademaal zij de grootheid der zonde wel ontdekt en den mensch meer en meer van zijne schuld overtuigt, doch het middel daartegen niet aanwijst, noch eenige krachten toebrengt om uit deze ellende te kunnen geraken, en dat zij alzoo, door het vleesch krank geworden zijnde, den overtreder onder den vloek blijven laat, zoo kan de mensch daardoor de zaligmakende genade niet verkrijgen.

6. Hetgene dan noch het licht der natuur, noch de Wet doen kan, dat doet God door de kracht des Heiligen Geestes, en door het Woord of de bediening der verzoening, welke is het Evangelie van den Messias, waardoor het God behaagd heeft de geloovige menschen zoo in het oude als nieuwe Testament zalig te maken.

7. Deze verborgenheid van zijnen wil heeft God in het oude

Testament aan weinigen ontdekt, doch in het nieuwe Testament (het onderscheid der volkeren nu weggenomen zijnde) heeft Hij haar aan meer menschen geopenbaard; van welke verscheidene uitdeelingen de oorzaak niet moet gesteld worden in de waardigheid van het eene volk meer dan het andere, of in het beter gebruik van het licht der natuur, maar in het gansch vrije welbehagen en de onverdiende liefde Gods, waarom ook diegenen, wien buiten, ja, tegen alle verdiensten zoo groot eene genade geschiedt, haar met een nederig en dankbaar hart moeten erkennen; maar in de anderen, wien deze genade niet geschiedt, moeten zij met den Apostel de strengheid en rechtvaardigheid van Gods oordeelen aanbidden en die geenszins nieuwsgierig onderzoeken.

8. Doch zoo velen als er door het Evangelie geroepen worden, die worden ernstiglijk geroepen. Want God betoont ernstiglijk en waarachtiglijk in zijn Woord wat Hem aangenaam is, namelijk dat de geroepenen tot Hem komen: Hij belooft ook met ernst allen, die tot Hem komen en gelooven, de rust der zielen en het eeuwige leven.

9. Dat er velen, door de bediening des Evangelies geroepen zijnde, niet komen en niet bekeerd worden, daarvan is de schuld niet in het Evangelie, noch in Christus, door het Evangelie aangeboden zijnde, noch in God, die door het Evangelie roept en zelfs ook dien Hij roept verscheidene gaven mededeelt, maar in degenen die geroepen worden, van dewelken sommigen zorgeloos zijnde, het Woord des levens niet aannemen; anderen nemen het wel aan, maar niet in het binnenste huns harten, en daarom is het, dat zij na een verdwijnende blijdschap van het tijdelijk geloof wederom terugwijken; anderen verstikken het zaad des Woords door de doornen der zorgvuldigheden en wellusten der wereld en brengen geene vruchten voort: hetwelk onze Zaligmaker leert in de gelijkenis van het zaad (Matth. 13).

10. Maar dat anderen, door de bediening des Evangelies geroepen zijnde, komen en bekeerd worden, dat moet men den mensch niet toeschrijven, als of hij zichzelven door zijnen vrijen wil zou onderscheiden van anderen, die met even groote of genoegzame genade tot het geloof en de bekeering voorzien zijn, (hetwelk de hoovaardige ketterij van Pelagius stelt) maar men moet het Gode toeschrijven, die, gelijk Hij de zijnen van eeuwigheid uitverkoren heeft in Christus, alzoo hen ook in den tijd krach-

tiglijk roept, met het geloof en de bekeering begaaft, en uit de macht der duisternis verlost zijnde tot het rijk zijns Zoons overbrengt, opdat zij zouden verkondigen de deugden desgenen, die hen uit de duisternis tot zijn wonderlijk licht heeft geroepen, en opdat zij niet in zichzelven, maar in den Heer zouden roemen, gelijk de apostolische Schriften doorgaans getuigen.

11. Voorts wanneer God dit zijn welbehagen in de uitverkorenen uitvoert en de ware bekeering in hen werkt, zoo is het dat Hij niet alleen het Evangelie hun uiterlijk doet prediken, en hun verstand krachtiglijk door den Heiligen Geest verlicht, opdat zij recht zouden verstaan en onderscheiden die dingen, die des Geestes Gods zijn; maar Hij dringt ook in tot de binnenste deelen des menschen met de krachtige werking deszelven wederbarenden Geestes; Hij opent het hart, dat gesloten is; Hij vermurwt dat hard is; Hij besnijdt dat onbesneden is. In den wil stort Hij nieuwe hoedanigheden, en maakt dat dezelfde wil, die dood was, levend wordt; die boos was, goed wordt; die niet wilde, nu dadelijk wil; die wederspannig was, gehoorzaam wordt; Hij beweegt en sterkt dien wil alzoo, dat Hij als een goede boom vruchten van goede werken kan voortbrengen.

12. En dit is die wedergeboorte, de vernieuwing, nieuwe schepping, opwekking van de dooden en levendigmaking, waarvan zoo heerlijk in de Schriftuur gesproken wordt, dewelke God zonder ons in ons werkt; en deze wordt in ons niet te weeg gebracht door middel van de uiterlijke predikatie alleen, noch door aanrading, of zulke manier van werking, dat, wanneer nu God zijn werk volbracht heeft, het alsdan nog in de macht des menschen zou staan wedergeboren of niet wedergeboren te worden, bekeerd of niet bekeerd te worden; maar het is eene gansch bovennatuurlijke, eene zeer krachtige, en te gelijk zeer zoete, wonderlijke, verborgene en onuitsprekelijke werking, dewelke, naar het getuigenis der Schriftuur, (die van den Auteur van deze werking is ingegeven) in hare kracht niet minder noch geringer is dan de schepping of opwekking der dooden; alzoo dat alle diegenen, in wier harten God op deze wonderbaarlijke wijze werkt, zekerlijk, onfeilbaar en krachtig wedergeboren worden en dadelijk gelooven. En alsdan wordt de wil, zijnde nu vernieuwd, niet alleen van God gedreven en bewogen, maar van God bewogen zijnde, werkt hij ook zelf: waarom ook te recht gezegd wordt,

dat de mensch door de genade, die hij ontvangen heeft, gelooft en zich bekeert.

13. De wijze van deze werking kunnen de geloovigen in dit leven niet volkomen begrijpen; ondertusschen stellen zij zich daarin gerust, dat zij weten en gevoelen dat zij door deze genade Gods met het hart gelooven en hunnen Zaligmaker liefhebben.

14. Zoo is dan het geloof eene gave Gods; niet omdat het den vrijen wil des menschen van God wordt aangeboden, maar omdat het den mensch dadelijk wordt medegedeeld, ingegeven en ingestort; ook niet daarom, dat God de macht alleen om te gelooven zoude geven, en daarna de toestemming of het dadelijk gelooven van den vrijen wil des menschen verwachten, maar omdat Hij, die daar werkt het willen en volbrengen, ja, alles werkt in allen, in den mensch te weeg brengt beide den wil om te gelooven en het geloof zelf.

15. Deze genade is God aan niemand schuldig: want wat zoude Hij schuldig zijn dengenen, die Hem eerst niets geven kan, opdat het hem vergolden worde? Ja, wat zoude God dien schuldig zijn, die van zichzelven niet anders heeft dan zonde en leugen? Diegene dan, die deze genade ontvangt, die is Gode alleen daarvoor eeuwige dankbaarheid schuldig en dankt Hem ook daarvoor; diegene, die deze genade niet ontvangt, die acht ook deze geestelijke dingen gansch niet en behaagt zichzelven in het zijne, of zorgeloos zijnde, roemt hij ijdellijk dat hij heeft hetgeen hij niet heeft. Voorts, van diegenen, die hun geloof uiterlijk belijden en hun leven beteren, moet men naar het voorbeeld der Apostelen het beste oordeelen en spreken: want het binnenste des harten is onbekend. En wat aangaat anderen, die nog niet geroepen zijn, voor zulken moet men God bidden, die de dingen die niet zijn, roept alsof zij waren; en moeten ons geenszins tegen dezen verhoovaardigen, alsof wij onszelven onderscheiden hadden.

16. Doch gelijk de mensch door den val niet heeft opgehouden een mensch te zijn, begaafd met verstand en wil, en gelijk de zonde, die het gansche menschelijke geslacht heeft doorgedrongen, de natuur des menschen niet heeft weggenomen, maar verdorven en geestelijker wijze gedood: alzoo werkt ook deze goddelijke genade der wedergeboorte in de menschen niet als in stokken en blokken, noch vernietigt den wil en zijne eigenschappen, noch dwingt hen met geweld tegen hunnen dank, maar

maakt hen geestelijk levendig, heelt, verbetert en buigt hen te gelijk liefelijk en krachtiglijk: alzoo dat waar de wederspannigheid en tegenstand des vleesches te voren ten eenenmale de overhand had, daar begint nu eene gewillige en oprechte gehoorzaamheid des geestes de overhand te krijgen, waarin de waarachtige en geestelijke wederoprichting en vrijheid van onzen wil gelegen is. En ten ware dat die wonderbaarlijke werkmeester alles goeds in dezer voege met ons handelde, de mensch zou gansch geene hoop hebben van uit den val te kunnen opstaan door zijnen vrijen wil, waardoor hij zichzelven toen hij nog stond in het verderf heeft gestort.

17. Gelijk ook die almachtige werking Gods, waardoor Hij dit ons natuurlijk leven voortbrengt en onderhoudt, niet uitsluit, maar vereischt het gebruik der middelen, door welke God naar zijne oneindige wijsheid en goedheid deze zijne kracht heeft willen uitstrekken, alzoo is het ook dat de voorgemelde bovennatuurlijke werking Gods, waardoor Hij ons wederbaart, geenszins uitsluit noch omstoot het gebruik des Evangelies, hetwelk de wijze God tot een zaad der wedergeboorte en eene spijze der zielen verordineerd heeft. Daarom dan, gelijk de Apostelen en de Leeraars, die hen zijn gevolgd, van deze genade Gods het volk godzaliglijk hebben onderricht, Hem ter eere, en tot nederdrukking van allen hoogmoed des menschen, en ondertusschen nochtans niet hebben nagelaten hen door heilige vermaningen des Evangelies te houden onder de oefening des Woords, der Sacramenten en kerkelijke tucht: alzoo moet het nu ook verre van daar zijn dat diegenen, die anderen in de gemeente leeren of die geleerd worden, zich zouden vermeten God te verzoeken door het scheiden dier dingen, die God naar zijn welbehagen heeft gewild dat te zamen gevoegd zouden blijven; want door de vermaningen wordt de genade medegedeeld, en hoe dat wij ons ambt vaardiger doen, hoe dat ook de weldaad Gods, die in ons werkt, zich heerlijker vertoont, en zijn werk gaat dan allerbest voort. Welken God alleen toekomt, zoo van wege de middelen als van wege de zaligmakende vrucht en kracht derzelven, alle heerlijkheid in der eeuwigheid. Amen!

De rechtzinnige leer verklaard zijnde, verwerpt de Synode de dwalingen dergenen

1. Die leeren, dat men eigenlijk niet zeggen mag, dat de erfzonde in zichzelve genoegzaam is om het menschelijk geslacht te verdoemen, of om tijdelijke en eeuwige straffen te verdienen; want dezen wederspreken den Apostel, die daar zegt: *De zonde is door éénen mensch in de wereld ingekomen, en door de zonde de dood, en alzoo is de dood tot alle menschen doorgegaan, in welken allen gezondigd hebben* (Rom. 5 : 12); en: *De schuld is uit ééne misdaad tot verdoemenis* (Hoofdst. 5 : 16); en: *De bezoldiging der zonde is de dood* (Rom. 6 : 23).

2. Die leeren, dat de geestelijke gaven of de goede hoedanigheden en deugden, als daar zijn: goedheid, heiligheid, rechtvaardigheid, in den wil des menschen als hij eerst geschapen werd niet konden zijn, en dat zij diensvolgens in zijnen val niet hebben kunnen gescheiden worden; want zulks strijdt tegen de beschrijving van het evenbeeld Gods, welke de Apostel stelt Efez. 4 : 24; alwaar hij getuigt, dat het bestaat in gerechtigheid en heiligheid, welke beide ongetwijfeld in den wil hare plaats hebben.

4. Die leeren, dat in den geestelijken dood de geestelijke gaven van des menschen wil niet zijn gescheiden, nademaal de wil in zichzelven nooit is verdorven geweest, maar alleen door de duisternis des verstands en ongeregeldheid der geneigdheden verhinderd: welke verhinderingen weggenomen zijnde, alsdan de wil zijne vrije aangeboren kracht zou in het werk kunnen stellen, dat is allerlei goed, hetwelk hem voorkomt, uit zichzelven zou kunnen en willen verkiezen, of niet willen en niet verkiezen. Dit is eene nieuwigheid en dwaling en strekt daartoe, dat zij de krachten van den vrijen wil verheft tegen de spreuk van den Profeet: *Arglistig is het hart meer dan eenig ding, ja doodelijk is het* (Jer. 17 : 9), en des Apostels: *Onder dewelke* (kinderen der ongehoorzaamheid) *wij ook allen eertijds verkeerd hebben in de begeerlijkheden onzes vleesches, doende den wil des vleesches en der gedachten* (Efez. 2 : 3).

4. Die leeren, dat de onherboren mensch niet eigenlijk noch geheellijk dood is in de zonde, of ontbloot van alle krachten tot het geestelijk goed, maar dat hij nog kan hongeren en dorsten

naar de gerechtigheid en het leven, en offeren eene offerande eens verslagen en verbroken geestes, die Gode aangenaam is. Want deze dingen strijden tegen de klare getuigenis der Schriftuur: *Gij waart dood door de zonden en misdaden* (Efez. 2: 1, 5), en: *Al het gedichtsel van de gedachten des harten is ten alle dage alleen boos* (Gen. 6: 5 en 8: 21). Daarenboven, hongeren en dorsten naar de verlossing uit de ellende en naar het leven, en Gode eene offerande van eenen gebroken geest opofferen, komt eigenlijk toe den wedergeborenen en dengenen, die zalig genoemd worden (Ps. 51: 19 en Matth. 5: 6).

5. Die leeren, dat de verdorvene en natuurlijke mensch, de gemeene genade (waardoor zij verstaan het licht der natuur) of de gaven, hem na den val nog overgelaten, zóó wel gebruiken kan, dat hij door dat goed gebruik eene meerdere, namelijk de evangelische of zaligmakende genade en de zaligheid zelve allengskens en bij trappen zoude kunnen bekomen, en dat in dezer voege God zich van zijne zijde betoont gereed te zijn om Christus aan alle menschen te openbaren, naardien Hij de middelen, die tot de kennis van Christus, tot het geloof en tot de bekeering noodig zijn, genoegzaam en krachtig allen toedient. Want benevens de ervaring van alle tijden betuigt ook de Schriftuur, dat zulks onwaarachtig is: *Hij maakt Jacob zijne woorden bekend, Israël zijne inzettingen en zijne rechten. Alzoo heeft Hij aan geen volk gedaan, en zijne rechten kennen zij niet* (Ps. 147: 19, 20). *God heeft in de verledene tijden alle de Heidenen laten wandelen in hunne wegen* (Hand. 14: 16); en: *Zij* (te weten Paulus en de zijnen) *werden door den Heiligen Geest verhinderd het Woord in Azië te spreken, en aan Mysië gekomen zijnde, poogden zij naar Bithijnië te reizen, en de Geest liet het hun niet toe* (Hand. 16: 6, 7).

6. Die leeren, dat in de ware bekeering des menschen geene nieuwe hoedanigheden, krachten of gaven in den wil van God kunnen ingestort worden, en dat over zulks het geloof, waardoor wij eerst bekeerd worden en waarvan wij gelooven genoemd worden, niet is eene hoedanigheid of gave, van God ingestort, maar alleen eene daad des menschen, en dat het niet anders kan gezegd worden eene gave te zijn, dan ten aanzien van de macht om tot hetzelve te komen; want daarmede wederspreken zij de H. Schriftuur, die getuigt dat God nieuwe hoedanigheden des

geloofs, der gehoorzaamheid en van het gevoel zijner liefde in onze harten uitstort: *Ik zal mijne Wet in hun binnenste geven, en zal die in hun hart schrijven* (Jer. 31: 33); *en*: *Ik zal water gieten op den dorstige, en stroomen op het drooge: Ik zal mijnen Geest op uw zaad gieten* (Jes. 44: 3); en: *De liefde Gods is in onze harten uitgestort door den Heiligen Geest, die ons gegeven is* (Rom. 3: 5). Zulks strijdt ook tegen het gedurig gebruik der Kerke Gods, dewelke bij den Profeet aldus bidt: *Bekeer mij, zoo zal ik bekeerd zijn* (Jer. 31: 18).

7. Die leeren, dat de genade, waardoor wij tot God bekeerd worden, niets anders is dan eene zachte aanrading, of (gelijk anderen dit verklaren) dat dit de alleredelste manier van werking is in de bekeering des menschen en die best overeenkomt met de natuur des menschen, welke door aanrading geschiedt, en dat er niets is waarom deze aanradende genade alleen niet zou genoegzaam zijn om den natuurlijken mensch geestelijk te maken, ja, dat God niet anders de toestemming van den wil voortbrengt dan door deze wijze van aanrading, en dat de kracht der Goddelijke werking, waardoor zij de werking des Satans te boven gaat, hierin bestaat, dat God eeuwige, maar de Satan tijdelijke goederen belooft. Want dit is gansch Pelagiaansch en strijdig tegen de geheele H. Schriftuur, dewelke, behalve deze, nog eene andere en veel krachtiger en Goddelijker manier van werking des Heiligen Geestes in de bekeering des menschen erkent, gelijk bij Ezechiël: *Ik zal u een nieuw hart geven en zal een nieuwen geest geven in het binnenste van u: en Ik zal het steenen hart uit uw vleesch wegnemen en zal u een vleeschen hart geven* (Hoofdst. 36: 26).

8. Die leeren, dat God zulke krachten zijner almogendheid in de wedergeboorte des menschen niet gebruikt, waardoor Hij deszelfs wil krachtiglijk en onfeilbaar zou buigen tot bekeering, maar dat al de werkingen der genade volbracht zijnde, dewelke God gebruikt om den mensch te bekeeren, de mensch nochtans Gode en den H. Geest, wanneer Hij de wedergeboorte deszelven voorheeft en hem wederbaren wil, alzoo kan wederstaan en metterdaad ook dikwijls wederstaat, dat hij zijns zelfs wedergeboorte ganschelijk belet, en dat het over zulks in zijne eigene macht blijft wedergeboren te worden of niet. Want dit is anders niet dan al de kracht van de genade Gods in onze bekeering

wegnemen, en de werking des almachtigen Gods den wil des menschen onderwerpen, en dat tegen de Apostelen, die leeren, *dat wij gelooven naar de werking der sterkte zijner macht* (Efez. 1 : 19); en: *dat God het welbehagen zijner goedheid en het werk des geloofs in ons vervult met kracht* (2 Thess. 1 : 11); en, *dat zijne Goddelijke kracht ons alles wat tot het leven en de godzaligheid behoort geschonken heeft* (2 Petr. 1 : 3).

9. Die leeren, dat de genade en de vrije wil gedeeltelijke oorzaken zijn, die beide te zamen werken het begin van de bekeering, en dat de genade in orde van werking niet gaat vóór de werking van den wil: dat is: dat God niet eer den wil des menschen krachtiglijk helpt tot de bekeering, dan wanneer de wil des menschen zich zelven beweegt en daartoe bepaalt. Want de oude Kerk heeft deze leer al overlang in de Pelagianen veroordeeld, uit den Apostel: *Zoo is het dan niet desgenen die wil, noch desgenen die loopt, maar des ontfermenden Gods* (Rom. 9 : 16); zoo ook: *Wie onderscheidt u? en wat hebt gij, dat gij niet hebt ontvangen* (1 Kor. 4 : 7)? en: *het is God die in u werkt beide het willen en het werken, naar zijn welbehagen* (Fil. 2 : 13).

HET VIJFDE HOOFDSTUK DER LEER,

VAN DE VOLHARDING DER HEILIGEN.

1. Die God naar zijn voornemen tot de gemeenschap zijns Zoons, onzes Heeren Jezus Christus, roept en door den H. Geest wederbaart, dezelven verlost Hij wel van de heerschappij en slavernij der zonde, doch Hij verlost hen in dit leven niet ganschelijk van het vleesch en het lichaam der zonde.

2. Hieruit spruiten de dagelijksche zonden der zwakheid, en aan de allerbeste werken der heiligen kleven ook gebreken. Hetwelk hun gestadig oorzaak geeft om zich voor God te verootmoedigen, hunne toevlucht tot den gekruisten Christus te nemen, het vleesch hoe langer hoe meer door den geest des gebeds en heilige oefeningen der godvruchtigheid te dooden, en naar het perk der volmaaktheid te zuchten, totdat zij, van dit lichaam des doods ontbonden zijnde, met het Lam Gods in de hemelen zullen regeeren.

3. Uit oorzaak van deze overblijfsolen der inwonende zonde,

en ook van wege de aanvechtingen der wereld en des Satans, zouden de bekeerden in die genade niet kunnen volstandig blijven, zoo zij aan hunne eigene krachten overgelaten worden, maar God is getrouw, die hen in de genade, hun eenmaal gegeven, barmhartiglijk bevestigt en ten einde toe krachtig bewaart.

4. En alhoewel die macht Gods, waardoor Hij de ware geloovigen in de genade bevestigt en bewaart, meerder is dan dat zij van het vleesch zoude kunnen overwonnen worden, zoo worden nochtans de bekeerden niet altijd alzoo van God geleid en bewogen, dat zij in sommige bijzondere daden door hunne eigene schuld van de leiding der genade niet zouden kunnen afwijken, en van de begeerlijkheden des vleesches verleid worden en die volgen. Daarom moeten zij gestadiglijk waken en bidden, dat zij niet in verzoeking geleid worden, hetwelk zoo zij niet doen, zoo kunnen zij niet alleen van het vleesch, de wereld en den Satan tot zware en ook gruwelijke zonden weggerukt worden, maar worden ook inderdaad, door Gods rechtvaardige toelating, tot dezelve somwijlen weggerukt; gelijk de droevige vallen van David, Petrus en andere heiligen, die ons in de Schriftuur beschreven zijn, bewijzen.

5. Met zoodanige grove zonden vertoornen zij God zeer, vervallen in schuld des doods, bedroeven den H. Geest, verbreken voor eenen tijd de oefening des geloofs, verwonden zwaarlijk hun geweten, en verliezen somwijlen voor eenen tijd het gevoel der genade, totdat hun, wanneer zij door ernstige boetvaardigheid op den weg wederkeeren, het vaderlijk aanschijn Gods op nieuw verschijnt.

6. Want God, die rijk is in barmhartigheid, neemt, naar het onveranderlijk voornemen der verkiezing, den H. Geest van de zijnen, ook zelfs in droevige vallen, niet geheel weg, noch laat hen zoo ver niet vervallen, dat zij van de genade der aanneming en van den staat der rechtvaardigmaking uitvallen, of dat zij zondigen ter dood of tegen den H. Geest, en van Hem geheel verlaten zijnde zich zelven in het eeuwig verderf storten.

7. Want, eerstelijk, in zulke vallen bewaart Hij nog in hen dit zijn onverderfelijk zaad, waaruit zij wedergeboren zijn, opdat het niet verga, noch uitgeworpen worde. Ten anderen vernieuwt Hij hen zeker en krachtig door zijn Woord en zijnen Geest tot bekeering, opdat zij over de bedreven zonden van harte en naar

God bedroefd zijn, vergeving in het bloed des Middelaars door het geloof met een verbroken hart begeeren en verkrijgen, de genade Gods, die nu met hen verzoend is, wederom gevoelen, zijne ontferming en trouw aanbidden, en voortaan hunne zaligheid met vreeze en beven des te naarstiger werken.

8. Alzoo bekomen zij dan dit, niet door hunne verdiensten of krachten, maar uit de genadige barmhartigheid Gods, dat zij noch ganschelijk van het geloof en de genade uitvallen, noch tot den einde toe in den val blijven of verloren gaan. Hetwelk, zoo veel hen aangaat, niet alleen lichtelijk zoude kunnen geschieden, maar ook ongetwijfeld geschieden zoude; doch ten aanzien van God kan het ganschelijk niet geschieden, dewijl dat noch zijn raad veranderd, noch zijne belofte gebroken, noch de roeping van zijn voornemen wederroepen, noch de verdienste, voorbidding en bewaring van Christus krachteloos gemaakt, noch de verzegeling des H. Geestes verijdeld of vernietigd kan worden.

9. Van deze bewaring der uitverkorenen tot de zaligheid en van de volharding der ware geloovigen in het geloof kunnen zelfs de geloovigen verzekerd zijn, en zij zijn het ook naar de mate des geloofs, waarmede zij zekerlijk gelooven dat zij zijn en altijd blijven zullen ware en levendige leden der Kerk, dat zij hebben vergeving der zonden en het eeuwige leven.

10. En volgens dien spruit deze verzekerdheid niet uit eenige bijzondere openbaring, zonder of buiten het Woord geschied, maar uit het geloof der beloften Gods, die Hij in zijn Woord zeer overvloedig tot onzen troost geopenbaard heeft; uit het getuigenis des H. Geestes, *die mede met onzen geest getuigt, dat wij zijn kinderen en erfgenamen Gods* (Rom. 8: 16), eindelijk, uit de ernstige en heilige betrachting van een goed geweten en van goede werken. En zoo de uitverkorenen Gods dezen vasten troost in deze wereld niet hadden dat zij de overwinning behouden zullen, mitsgaders dit onbedriegelijk pand der eeuwige heerlijkheid, zoo zouden zij wezen de ellendigste van alle menschen.

11. Ondertusschen getuigt de Schriftuur dat de geloovigen, in dit leven tegen verscheidene twijfelingen des vleesches strijden, en in zware aanvechting gesteld zijnde, dit volle betrouwen des geloofs en zekerheid der volharding niet altijd gevoelen; maar God, de Vader aller vertroosting, *laat hen boven hun vermogen niet verzocht worden, maar geeft met de verzoeking ook de uitkomst*

(1 Kor. 10: 13), en wekt in hen de verzekerdheid der volharding door den H. Geest wederom op.

12. Doch zóó ver is het van daar, dat deze verzekerdheid der volharding de ware geloovigen hoovaardig en vleeschelijk zorgeloos zoude maken, dat zij daarentegen een ware wortel is van nederigheid, kinderlijke vreeze, ware godzaligheid, lijdzaamheid in allen strijd, vurige gebeden, standvastigheid in het kruis en in de belijdenis der waarheid, mitsgaders van vaste blijdschap in God, en dat de overdenking van die weldaad hun is een prikkel tot ernstige en gedurige betrachting van dankbaarheid en goede werken, gelijk uit de getuigenissen der Schriftuur en de voorbeelden der Heiligen blijkt.

13. Wanneer ook het vertrouwen der volharding wederom levendig wordt in degenen, die van den val weder opgericht worden, zoo brengt dat in hen niet voort eenige dartelheid of onachtzaamheid der godzaligheid, maar eene veel grootere zorg om de wegen des Heeren waar te nemen, die van te voren bereid zijn opdat zij daarin wandelende de verzekerdheid van hunne Volharding zouden mogen behouden, en opdat het aanschijn des verzoenden Gods (welks aanschouwing den godvruchtigen zoeter is dan het leven, en welks verberging bitterder is dan de dood) om het misbruik van zijne vaderlijke goedertierenheid niet wederom afgekeerd worde, en zij alzoo in zwaarder kwellingen des gemoeds vervallen.

14. Gelijk het nu God beliefd heeft dit zijn werk der genade door de prediking der Evangelies in ons te beginnen, alzoo bewaart, achtervolgt en volbrengt Hij het door het hooren, lezen en overleggen daarvan, mitsgaders vermaningen, bedreigingen, beloften en het gebruik der H. Sacramenten.

15. Deze leer van de volharding der ware geloovigen en heiligen, mitsgaders van de verzekerdheid dezer volharding, welke God, tot zijns naams eere en troost der godvruchtige zielen, in zijn Woord zeer overvloedig geopenbaard heeft en in de harten der geloovigen indrukt, wordt wel van het vleesch niet begrepen, en wordt van den Satan gehaat, van de wereld bespot, van de onervarenen en schijnheiligen misbruikt en van de dwaalgeesten bestreden, maar de Bruid van Christus heeft haar als eenen schat van onwaardeerlijken prijs teederlijk bemind en standvastig verdedigd. Hetwelk dat zij ook voortaan doe, zal God

bezorgen, tegen denwelken geen raad geldt, noch eenig geweld iets vermag, welken eenigen God, Vader, Zoon en H. Geest, zij eere en heerlijkheid in eeuwigheid. Amen.

VERWERPING DER DWALINGEN.

De rechte leer verklaard zijnde, verwerpt de Synode de dwalingen dergenen

1. Die leeren, dat de volharding der ware geloovigen niet is eene vrucht der verkiezing of gave Gods, door den dood van Christus verworven, maar eene voorwaarde des nieuwen Verbonds, die de mensch, gelijk zij spreken, vóór zijne beslissende verkiezing en rechtvaardigmaking door zijnen vrijen wil moet volbrengen. Want de H. Schriftuur getuigt, dat zij uit de verkiezing volgt en door de kracht des doods, der verrijzenis en voorbidding van Christus den uitverkorenen gegeven wordt. *De uitverkorenen hebben het verkregen, en de anderen zijn verhard geworden* (Rom. 11 : 7). Insgelijks: *Die ook zijnen eigen Zoon niet gespaard heeft, maar heeft Hem voor ons allen overgegeven: hoe zal Hij ons ook met Hem niet alle dingen schenken? Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods? God is het, die rechtvaardig maakt. Wie is het, die verdoemt? Christus is het, die gestorven is; ja, dat meer is, die ook opgewekt is; die ook ter rechterhand Gods is; die ook voor ons bidt. Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus?* (Rom. 8 : 32—35).

2. Die leeren, dat God den geloovigen mensch wel voorziet met genoegzame krachten om te volharden en bereid is die in hem te bewaren, zoo hij zijnen plicht doet: doch ook alschoon nu alle die dingen, die noodig zijn om in het geloof te volharden en die God gebruiken wil om het geloof te bewaren, in het werk gesteld zijn, dat het dan nog altijd hangt aan het believen van den wil, dat hij volharde of niet volharde; want dit gevoelen begrijpt in zich een openbaar Pelagianisme, en als het de menschen wil vrij maken, zoo maakt het hen roovers van Gods eere, tegen de gedurige overeenstemming der Evangelische leer, die den mensch alle stof van roemen beneemt en den lof dezer weldaad aan de genade Gods alleen toeschrijft, en tegen den Apostel, die getuigt, dat *het God is, die ons tot den einde toe zal bevestigen om onstraffelijk te zijn in den dag onzes Heeren Jezus Christus* (1 Kor. 1 : 8).

3. Die leeren, dat de ware geloovigen en herborenen niet alleen kunnen van het rechtvaardigmakend geloof, insgelijks van de genade en zaligheid ganschelijk en eindelijk uitvallen, maar ook dikwijls metterdaad van haar uitvallen en in der eeuwigheid verloren gaan. Want deze meening maakt de genade, rechtvaardigmaking, wedergeboorte en gedurige bewaring van Christus krachteloos, tegen de uitgedrukte woorden des Apostels: *God bevestigt zijne liefde jegens ons, dat Christus voor ons gestorven is als wij nog zondaars waren; veel meer dan, zijnde nu gerechtvaardigd door zijn bloed, zullen wij door Hem behouden worden van den toorn* (Rom. 5 : 8, 9); en tegen den Apostel Johannes: *Een iegelijk, die uit God geboren is, die doet de zonde niet; want zijn zaad blijft in hem en hij kan niet zondigen, want hij is uit God geboren* (1 Joh. 3 : 9); en ook tegen de woorden van Jezus Christus: *Ik geef mijnen schapen het eeuwige leven, en zij zullen niet verloren gaan in eeuwigheid, en niemand zal dezelve uit mijne hand rukken. Mijn Vader, die ze mij gegeven heeft, is meerder dan allen, en niemand kan ze rukken uit de hand mijns Vaders* (Joh. 10 : 28, 29).

4. Die leeren, dat de ware geloovigen en herborenen kunnen zondigen de zonde tot den dood of tegen den H. Geest, dewijl dezelfde Apostel Johannes, nadat hij in het 5. Kap. van zijnen eersten Zendbrief, vers 16 en 17, van degenen die tot den dood zondigen gesproken had en verboden voor hen te bidden, terstond in het 18de vers daarbij voegt: *Wij weten, dat een iegelijk die uit God geboren is niet zondigt* (verstaat met zulke zonde), *maar die uit God geboren is, bewaart zich zelven en de Booze vat hem niet* (1 Joh. 5 : 18).

5. Die leeren, dat men geene zekerheid van de toekomende volharding in dit leven kan hebben zonder bijzondere openbaring. Want door deze leer wordt de vaste troost der ware geloovigen in dit leven weggenomen en de twijfelingen der Pausgezinden in de Kerk weder ingevoerd: daar de H. Schriftuur deze zekerheid doorgaans trekt, niet uit eene bijzondere en buitengewone openbaring, maar uit de eigene merkteekenen der kinderen Gods en uit de zeer standvastige beloften Gods; inzonderheid de Apostel Paulus: *Geen schepsel kan ons scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus onzen Heer* (Rom. 8 : 39); en Johannes: *Die zijne geboden bewaart blijft in Hem en Hij in denzelven; en*

hieraan kennen wij, dat Hij in ons blijft, namelijk uit den Geest, dien Hij ons heeft gegeven (1 Joh. 3 : 24).

9. Die leeren, dat de leer van de verzekerdheid der volharding en der zaligheid uit haren eigen aard en natuur is een oorkussen des vleesches, en der godvruchtigheid, goede zeden, gebeden en andere heilige oefeningen schadelijk, maar daarentegen dat het prijselijk is daaraan te twijfelen. Want dezen betoonen dat zij de kracht der Goddelijke genade en de werking des inwonenden H. Geestes niet kennen, en wederspreken den Apostel Johannes, die het tegendeel met uitgedrukte woorden leert in zijnen eersten Zendbrief: *Geliefden! nu zijn wij kinderen Gods, en het is nog niet geopenbaard wat wij zijn zullen; maar wij weten dat als Hij zal geopenbaard zijn wij Hem zullen gelijk wezen, want wij zullen Hem zien gelijk Hij is; en een iegelijk, die deze hoop op Hem heeft, die reinigt zich zelven gelijk Hij rein is* (1 Joh. 3 : 2, 3). Daarenboven worden dezen wederlegd door de voorbeelden der Heiligen, zoo des ouden als des nieuwen Testaments, dewelken, alhoewel zij van hunne volharding en zaligheid zeker waren, nochtans in de gebeden en andere oefeningen der godzaligheid gedurig zijn geweest.

7. Die leeren, dat het geloof dergenen, die maar voor eenen tijd gelooven, van het rechtvaardigmakend geloof niet verschilt dan alleen in de gedurigheid. Want Christus zelf, Matth. 13 : 20 en Luk. 8 : 13 en vervolgens, stelt merkelijk daarbeneven nog drieërlei onderscheid tusschen degenen, die maar voor eenen tijd gelooven, en de ware geloovigen, als Hij zegt dat genen het zaad ontvangen in eene steenachtige aarde, maar dezen in eene goede aarde of goed hart; dat genen zonder wortel zijn, maar dezen een vasten wortel hebben; dat genen vruchteloos zijn, maar dezen hunne vrucht in verscheidene mate met standvastigheid of volstandigheid voortbrengen.

8. Die leeren, dat het niet ongerijmd is dat de mensch, zijne eerste wedergeboorte verloren hebbende, wederom op nieuw, ja menigmaal wedergeboren worde. Want dezen loochenen door deze leer de onverderfelijkheid van het zaad Gods, waardoor wij wedergeboren worden, tegen het getuigenis des Apostels: *Die gij wederom geboren zijt niet uit vergankelijk, maar uit onvergankelijk zaad* (1 Petr. 1 : 23).

9. Die leeren, dat Christus nergens gebeden heeft, dat de

geloovigen in het geloof onfeilbaar zouden volharden. Want zij wederspreken Christus zelven, die zegt: *Ik heb voor u gebeden, Petrus, dat uw geloof niet ophoude* (Luk. 22 : 32), en den Evangelist Johannes, die getuigt dat Christus niet alleen voor de Apostelen maaar ook voor alle degenen, die door hun woord gelooven zouden, gebeden heeft: *Heilige Vader! bewaar ze in uwen naam*, en: *Ik bid niet dat Gij hen uit de wereld wegneemt, maar dat Gij hen bewaart van den booze* (Joh. 17 : 20, 11, 15).

BESLUIT.

En dit is de naakte, eenvoudige en oprechte verklaring van de rechtzinnige leer der vijf Artikelen, die in Nederland in verschil zijn, en meteen de verwerping der dolingen, waardoor de Nederlandsche kerken een tijd lang zijn beroerd geweest, welke verklaring en verwerping de Synode oordeelt uit den Woorde Gods te zijn genomen en met de belijdenis der Gereformeerde Kerken overeen te stemmen; waaruit klaarlijk blijkt dat degenen, denwelken zulks het minst bestaande, tegen alle waarheid, billijkheid en liefde hebben gehandeld, die het volk hebben willen wijsmaken, „dat de leer der Gereformeerde Kerken van de Predestinatie en de aanklevende hoofdstukken door haren eigen aard en drijving de harten der menschen van alle godvruchtigheid en godsdienst afleidt; dat zij een oorkussen is voor het vleesch en den duivel, en een burg des Satans, waaruit hij allen menschen lagen legt, het meerendeel van hen verwondt en velen van hen met de pijlen òf der wanhoop, òf der zorgeloosheid doodelijk doorschiet. Dat die leer God maakt eenen Auteur der zonde, onrechtvaardig, een Tiran en Huichelaar, en dat zij niets anders is dan een vernieuwd Stoïcismus, Manicheïsmus, Libertijnschap en Turkendom; dat zij de menschen vleeschelijk zorgeloos maakt, als zich zelven daardoor wijs makende dat het den uitverkorenen niet kan hinderen aan hunne zaligheid hoe zij ook leven, en zij daarom allerlei gruwelijke schelmstukken onbekommerd mogen bedrijven; dat het dengenen die verworpen zijn ter zaligheid niet kan baten, al ware het dat zij schoon alle de werken der heiligen waarlijk mochten gedaan hebben; dat daarmede geleerd wordt, dat God door het bloote en loutere goeddunken van zijnen wil, zonder eenig opzicht of aanmerking van eenige zonde, het

grootste deel der wereld tot de eeuwige verdoemenis voorbeschikt en geschapen heeft; dat de verwerping op gelijke wijze de oorzaak is der ongeloovigheid en goddeloosheid, gelijk verkiezing is de fontein en oorzaak des geloofs en der goede werken; dat vele onnoozele kinderkens der geloovigen van de borsten der moeders worden afgerukt en tyranniglijk in het helsche vuur geworpen, alzoo dat hun noch het bloed van Christus baten kan, noch de Doop, noch het gebed der Kerke bij hunnen Doop," en wat dergelijke andere dingen nog veel meer zijn, die de Gereformeerde Kerken niet alleen niet bekennen, maar ook van ganscher harte met verfoeiing verwerpen.

Daarom, zooveel als er den naam onzes Zaligmakers Jezus Christus godvruchtiglijk aanroepen, dien betuigt deze Synode van Dordrecht door den naam des Heeren dat zij van het geloof der Gereformeerde Kerken willen oordeelen, niet uit lasteringen, die hier en daar uit zamengeraapt zijn, ook niet uit private of bijzondere spreuken van sommige, zoo oude als nieuwe Leeraren, die dikwijls ook ter kwader trouw aangetrokken, of verdorven en in eenen verkeerden zin verdraaid worden: maar uit de openbare belijdenissen der Kerken zelve, en uit deze verklaring der rechtzinnige leer, die met eendrachtige overeenstemming van allen, en een ieder lid der geheele Synode bevestigd is.

Daarna vermaant dezelve Synode ook ernstiglijk de lasteraars, dat zij toezien wat zwaar oordeel Gods zij op zich laden, die tegen zoovele Kerken en zooveler Kerken belijdenissen valsch getuigenis spreken, de gewetens der zwakken beroeren, en bij velen de gemeenschap der ware geloovigen zoeken verdacht te maken.

Ten laatste vermaant deze Synode alle mede-dienaars in het Evangelie van Christus, dat zij zich in het verhandelen van deze leer, beide in Scholen en Kerken, godvruchtiglijk en godsdienstiglijk gedragen; haar zoowel met de tong als met de pen tot Godes eer, heiligheid des levens en vertroosting der verslagene gemoederen richten; dat zij met de Schriftuur naar de regelmaat des geloofs niet alleen gevoelen maar ook spreken; en eindelijk van alle zulke wijzen van spreken zich onthouden, die de palen van den rechten zin der H. Schriftuur, ons voorgesteld, te buiten gaan, en die den dartelen sophisten rechtvaardige oorzaak geven mochten om de leer der Gereformeerde Kerken te beschimpen of ook te lasteren.

De Zone Gods, Jezus Christus, die ter rechterhand zijns Vaders zittende den menschen gaven geeft, heilige ons in de waarheid; brenge diegenen die verdwaald zijn tot de waarheid; stoppe den lasteraars van de gezonde leer hunne monden, en begave de getrouwe dienaars zijns Woords met den Geest der wijsheid en des onderscheids, opdat alle hunne redenen mogen gedijen ter eere Gods en tot stichting der toehoorders. Amen.

Onder stond [1])

Dat wij alzoo gevoelen en oordeelen, getuigen wij met onderteekening onzer handen, en was onderteekend

Johannes Bogermannus, Pastor Ecclesiae Leoverdiensis & Synodi Praeses. — Jacobus Rolandus, Pastor Ecclesiae Amstelodamensis & Praesidis Assessor. — Hermanus Faukelius, Pastor Ecclesiae Middelburgensis & Praesidis Assessor. — Sebastianus Damman, Pastor Ecclesiae Zutphaniensis, & Synodi Scriba. — Festus Hommius, Pastor Ecclesiae Leydensis & Synodi Scriba.

Uit Groot Brittannië.

Georgius, Episcopus Landavensis. — Joannes Davenantius, Presbyter, Doctor ac sacrae Theologiae publicus Professor in Academia Cantabrigiensi, & Collegii Reginalis ibidem Praeses. — Samuel Wardus, Presbyter, S. Theologiae Doctor, Archidiaconus Fauntonnensis, & Collegii Sidneyani in Academiâ Cantabrigiensi Praefectus. — Thomas Goadus, Presbyter, S. Theologiae Doctor, Cathedralis Ecclesiae Paulinae Londonensis Praecentor. — Gualterus Balcanquallus, Scoto-Britannus, Presbyter, S. Theologiae Baccalaureus.

Uit de Keurvorstelijke Paltz.

Abrahamus Scultetus, S. Theologiae Doctor & Professor in Academia Heydelbergensi. — Paulus Tossanus, S. Theologiae Doctor, & Consiliarius in Senatu Ecclesiastico inferioris Palatinatus. — Henricus Alting, S. Theologiae Doctor, & Professor in Academia Heydelbergensi.

Uit Hessen.

Georgius Cruciger, S. Theologiae Doctor, Professor, & pro tempore Rector Academiae Marpurgensis. — Paulus Steinius, Con-

1) De onderteekening van de Leden der Synode is in de authentieke uitgaven achter ieder Hoofdstuk gesteld.

cionatur Aulicus & S. Theologiae in Collegio Nobilitatis Adelphico Mauritiano Professor, Cassellis. — Daniel Angelocrator, Ecclesiae Marpurgensis Pastor, & vicinarum ad Lanum & Aederam Superintendens. — Rodolphus Goclenius Senior, Philosophiae purioris in Academia Marpurgensi Antecessor primarius, & nunc Decanus.

Uit Zwitserland.

Joannes Jacobus Breytingerus, Ecclesiae Tigurinae Pastor. — Marcus Rutimeyerus, S. Theologiae Doctor & Ecclesiae Bernensis Minister. — Sebastianus Beckius, SS. Theologiae Doctor & Novi Testamenti Professor in Academia Basileënsi, ibidemque Facultatis Theologicae Decanus. — Wolfgangus Mayerus, SS. Theologiae Doctor, Ecclesiae Basileënsis Pastor. — Joannes Conradus Kochius, Ecclesiae Scaphusianae Minister.

Van de Wedderavische Correspondentie.

Johannes Henricus Alstedius, in Illustri Scholâ Nassovica, quae est Herbornae, Professor ordinarius. — Georgius Fabricius, Ecclesiae Windecensis in Comitatu Hannovico Pastor & vicinarum Inspector.

Uit de Stad en Kerk van Geneve.

Joannes Deodatus, in Ecclesia Genevensi Pastor, & in eadem Schola SS. Theologiae Professor. — Theodorus Tronchinus, divini verbi Minister in Ecclesiâ Genevensi, & ibidem SS. Theologiae Professor.

Uit de Stad en Kerk van Bremen.

Matthias Martinius, Illustris Scholae Bremensis Rector, & in ea Divinarum litterarum Professor. — Henricus Isselburg, S. Theologiae Doctor, in Bremensi Ecclesiâ ad B. Virginis Jesu Christi servus, & in Schola Novi Testamenti Professor. — Ludovicus Crocius, S. Theologiae Doctor, Ecclesia Bremensis ad S. Martini Pastor, & in Illustri Schola Veteris Testamenti & Philosophiae practicae Professor.

Uit de Stad en Kerk van Emden.

Daniël Bernardus Eilshemius, Emdanae Ecclesiae Pastor Senior. — Ritzius Lucas Grimershemius, Emdanae Ecclesiae Pastor.

De Nederlandsche Professoren.

Joannes Polyander, SS. Theologiae Doctor atque in Academia Leydensi Professor. — Sibrandus Lubbertus, SS. Theologiae Doctor & Professor in Academia Frisiorum. — Franciscus Gomarus, Sacrosanctae Theologiae Doctor & Professor in Academia Groeningae & Omlandiae. — Antonius Tysius, sacrae Theologiae in Illustri Schola Geldro-Velavica, quae est Hardervici, Professor. — Antonius Walaeus, Pastor Ecclesiae Middelburgensis, & ex ejusdem urbis Illustri Schola inter Theologos ad Synodum evocatus.

Uit Gelderland en 't Graafschap Zutphen.

Guilielmus Stephani, SS. Theologiae Doctor & Arnhemiensis Ecclesiae Pastor. — Ellardus á Mehen, Ecclesiae Hardrovicenae Pastor. — Johannes Bouillet, Pastor Warnsfeldensis. — Jacobus Verheyden, Senior Ecclesiae, & Scholae Rector.

Uit Zuid-Holland.

Balthasar Lydius M. F., Pastor Ecclesiae Dei in urbe Dordrechto. — Henricus Arnoldi, Ecclesiastes Delphensis. — Gisbertus Voetius, Ecclesiae Heusdanae Pastor. — Arnoldus Musius ab Holy, Baillivus Suydhollandiae, Senior Ecclesiae Dordrechtanae. — Joannes de Laet, Senior Ecclesiae Leydensis.

Uit Noord-Holland.

Jacobus Triglandius, Pastor Ecclesiae Amstelodamensis. — Abrahamus à Dooreslaer, Pastor Ecclesiae Enchusanae. — Samuel Bartholdus, Pastor Ecclesiae Monachodamensis. — Theodorus Heyngius, Senior Ecclesiae Amstelodamensis. — Dominicus ab Heemskerck, Senior Ecclesiae Amstelodamensis.

Uit Zeeland.

Godefridus Udemannus, Pastor Ecclesiae Ziriczeanae. — Cornelius Regius, Ecclesiae Goesanae Pastor. — Lambertus de Rycke, Ecclesiae Bergizomianae Pastor. — Josias Vosbergius, Senior Ecclesiae Middelburgensis. — Adrianus Hofferus, Urbis Ziriczeae Senator, & Ecclesiae ibidem Senior.

Uit de Provincie van Utrecht.

Johannes Dibbezius, Pastor Dordracenus, Synodi Orthodoxae Ultrajectinae Deputatus. — Arnoldus Oortcampius, Ecclesiae Amersfortianae Pastor.

Uit Vriesland.

Florentius Johannis, Jesu Christi crucifixi servus in Ecclesia Snecana. — Philippus Danielis Eilshemius, Pastor Ecclesiae Harlingensis. — Kempo Harinxma à Donia, Senior Ecclesiae Leoverdiensis. — Tacitus ab Aysma, Senior Ecclesiae in Buirgirt, Hichtum & Hartwart.

Uit Overijssel.

Casparus Sibelius, Pastor Ecclesiae Daventriensis. — Hermannus Wiferding, Ecclesiae Swollanae in Euangelio Christi Minister. — Hieronymus Vogellius, Hasseltanae Ecclesiae Campensi. — Johannes Langius, Ecclesiastes Vollenhovianus. — Wilhelmus à Broickhuizen ten Doerne, tanquam Senior deputatus. — Johannes á Lauwick tanquam Senior deputatus.

Uit de stad Groningen en de Ommelanden.

Cornelius Hillenius, Servus Jesu Christi in Ecclesiâ Groninganâ. — Georgius Placius, Pastor Ecclesiae Appingadammonensis. — Wolfgangus Agricola, Pastor Ecclesiae Bedumanae. — Wigboldus Homerus, Ecclesiae Midwoldanae Pastor. — Egbertus Halbes, Ecclesiae Groninganae Senior. -- Joannes Rufelaert, Senior Ecclesiae Stedumanae.

Uit Drenthe.

Themo ab Asscheberg, Pastor Ecclesiae Meppelensis. — Patroclus Romelingius, Pastor Ecclesiae Rhuinensis.

Uit de Waalsche Kerk.

Daniel Colonius, Pastor Ecclesiae Leydensis & Regens Collegii Gallo-Belgici in Academia Leydensi. — Johannes Crucius, Pastor Haerlemensis. — Joannes Doucher, Pastor Flissinganus. — Jeremias

de Pours, Ecclesiae Gallo -Belgicae Middelburgensis Pastor. — Euerardus Beckerus, Senior Ecclesiae Gallo-Belgicae Middelburgensis. — Petrus Pontanus, Senior Ecclesiae Amstelodamensis.

Dat dit alles over de vijf gecontroverseerde Hoofdstukken der Leer alzoo besloten is, getuigen wij, van wege de Hoog-Mog. Heeren Staten Generaal tot deze Synode gecommitteerd, met onderteekening vàn onze handen.

Uit Gelderland.

Martinus Gregori D. Consiliarius Ducatus Geldriae & Comitatus Zutphaniae. — Henricus van Essen, Consiliarius Ducatus Geldriae & Comitatus Zutphaniae.

Uit Holland en West-Vriesland.

Walravus de Brederode. — Hugo Muys van Holy. — Jacobus Boelius. — Gerardus de Nieuburch.

Uit Zeeland.

Symon Scotte, Consiliarius & Secretarius Civitatis Middelburgensis. — Jacobus Campe, Ordinum Zeelandiae Consiliarius.

Uit de Provincie van Utrecht.

Fredericus van Zuylen van Nyevelt. — Wilhelmus van Hardevelt.

Uit Vriesland.

Ernestus ab Aylua, Ordinum Frisiae Consiliarius, Orientalis Dongriae Grietmannus. — Ernestus ab Harinxma, Consiliarius primarius in Curia Provinciali Frisiae.

Uit Overijssel.

Henricus Hagen.

Uit de Stad Groningen en de Ommelanden.

Hieronymus Isbrants. I. U. D. — Edzardus Jacobus Clant à Stedum.

En

Daniel Heinsius, *der Welgeborene en achtbare Heeren Gecommitteerden Secretarius.*

SENTENTIE.

Aangezien dan door Gods genade tot hiertoe de waarheid verklaard en bevestigd is, de doling verworpen en veroordeeld en de onbillijke lasteringen afgeweerd zijn: zoo is 't, dat deze Synodus van Dordrecht (welke zorg haar voorts nog overig is) ernstig, op het allerhoogste en volgens de autoriteit, die zij uit Gods Woord over alle de leden van hare kerken heeft, in den naam van Christus bidt, vermaant, verplicht en belast allen en eenen iegelijken, zoo Dienaars des Goddelijken Woords, als Professoren, Rectoren, en Meesters van de Akademiën en Scholen in de Vereenigde Nederlanden, ja allen in 't gemeen, denwelken of de zorg der zielen, of de onderwijzing der jeugd bevolen is, dat zij, latende varen de vijf bekende Artikelen der Remonstranten, die op de eene zijde van de waarheid afwijken, op de andere zijde anders niet dan schuilholen van dwalingen zijn, deze gezonde leer der heilzame waarheid, die uit de allerzuiverste fontein des goddelijken Woords voortgebracht is, oprecht en ongeschonden naar hun vermogen en ambt bewaren, haar den volke en der jeugd getrouwelijk en voorzichtiglijk voordragen en uitleggen en het zeer liefelijk en voordeelig gebruik daarvan, beiden in leven en sterven, naarstiglijk verklaren; dat zij diegenen, die uit de kudde verdwaald zijn, die anders gevoelen en door de nieuwigheid der opiniën weggerukt zijn, door de klaarheid der waarheid zachtmoediglijk onderwijzen, of God hun ten eenigen tijd bekeering gave om de waarheid te bekennen, opdat zij, tot beter verstand gebracht zijnde, met éénen geest, mond, geloof en liefde tot de Kerke Godes en gemeenschap der heiligen zouden mogen wederkeeren, en alzoo ten laatste de wond der Kerke worde geheeld en alle hare leden één hart en ééne ziel zijn mochten in den Heer.

Doch nademaal sommigen, die van ons uitgegaan zijn onder

den titel van Remonstranten (welke naam van Remonstranten, als ook Contra-Remonstranten, de Synodus oordeelt dat in eeuwige vergeting behoort gebracht te worden) door eigen bedrijf en raad en met onwettige wijze van doen, met schending van de tucht en orde der Kerk en verachting van de vermaningen en het oordeel hunner medebroederen, de zeer bloeiende en in geloof en liefde vereenigde kerken van Nederland in deze stukken der leer zeer zwaarlijk en zorgelijk hebben beroerd, schadelijke en oude dwalingen wederom te voorschijn gebracht en nieuwe gesmeed, die openlijk en heimelijk met mond en schriften onder het volk gestrooid en op het hevigste voorgestaan; de leer, die tot hiertoe in de Kerk was aangenomen, met lasteringen en ongeschikte smaadredenen zonder mate en einde bezwaard en alles alom met ergernissen, oneenigheden, onrustig-makingen en beroeringen der conscientiën vervuld; welke zware zonden tegen het geloof, tegen de liefde, tegen de goede zeden, tegen de eenigheid en vrede der Kerk, alzoo zij in geen mensch rechtvaardiglijk geleden kunnen worden en in kerke-dienaren met zware censuur, ten allen tijde in de Kerk gebruikt, noodzakelijk moeten gestraft worden. Zoo is het, dat de Synodus, na de aanroeping van den H. name Gods, uit zijn Woord genoegzaam bewust zijnde van de macht, die haar toekomt, navolgende ook de voetstappen van alle wettelijke zoo oude als nieuwe Synoden, en gesterkt zijnde met de autoriteit der Hoog-Mog. Heeren Staten-Generaal, verklaart en oordeelt dat die Kerke-dienaren, die zich gedragen hebben als aanleiders van de partijschappen in de Kerk en leeraars der dwalingen, schuldig en overwonnen zijn van vervalsching der religie, scheuring van de eenigheid der Kerk en van zeer zware gegeven ergernissen, en bijzonder die tot deze Synodus zijn geciteerd geweest, nog daarenboven van onverdragelijke hardnekkigheid tegen de resolutiën der Hooge Overheid, in deze Synodus gepubliceerd, en tegen deze eerwaardige Synode zelve. Om welke oorzaak de Synodus ten eersten de voornoemde geciteerde personen alle kerkelijke diensten verbiedt, hen van hunne ambten afstelt en ook der Akademische bedieningen onwaardig oordeelt, tot den tijd toe dat zij door ernstige bekeering, die met woorden, werken en betrachting van het tegendeel genoegzaam zal bewezen zijn, der Kerke genoeg doen en met haar waarlijk en ten volle zullen verzoenen en tot hare gemeenschap

wederom aangenomen worden. Hetwelk wij tot hunnen beste en tot vreugde der geheele Kerk ganschelijk in Christus onzen Heere wenschen.

Maar de anderen, van welke tot deze Nationale Synode de kennis niet is gekomen, beveelt zij, naar de gebruikelijke orde, den Synoden Provinciaal, Classen en Kerkeraden, die met alle naarstigheid zullen bezorgen dat de Kerk tegenwoordiglijk geene schade lijde, noch in het toekomende geene hebben te vreezen: alzoo nochtans, dat zij degenen die deze dolingen aanhangen en volgen door den geest der voorzichtigheid recht onderscheiden; de hardnekkige roepers, aanrichters van rotterijen en beroerten, zullen zij met den eersten afzetten van hunne diensten in de Kerken en Scholen, die tot hunne kennisse en zorge behooren; welker oorzaken halve zij vermaand worden dat zij zonder vertrek, na het ontvangen van het oordeel dezer Nationale Synode, verkregen hebbende hiertoe consent der Overheid, te zamen komen, opdat het kwaad door vertraging niet toeneme en versterkt worde. Maar die uit zwakheid en door de verdorvenheid der tijden zijn gevallen of verrukt, en die mogelijk in zaken van minder gewicht twijfelen of ook anders gevoelen, doch stil, zedig, onstraffelijk van leven zijn en zich leerzaam stellen, die zullen zij met alle zachtmoedigheid, diensten der liefde in lijdzaamheid tot ware en volmaakte eendrachtigheid met de Kerk zoeken te brengen; doch alzoo, dat zij zich naarstiglijk wachten, dat zij niemand tot den H. Kerkedienst toelaten, die de leer, in deze Synodale besluiten verklaard, weigert te onderteekenen en te leeren; niemand ook in deze diensten behouden, door wiens werkelijk verschil of dissensie de leer, in deze Synode met zoo groote eenstemmigheid bevestigd, gekrenkt en de eendrachtigheid der Kerke-dienaren en de rust der Kerken wederom mocht worden verstoord.

Daarenboven vermaant deze Eerwaardige Synodus ernstiglijk alle kerkelijke vergaderingen, dat zij naarstige wacht houden over de kudden, die haar bevolen zijn; dat zij in tijds zich stellen tegen alle nieuwigheden, die in de Kerk zouden mogen oprijzen, en die als onkruid uit den akker des Heeren uitroeien; dat zij goed acht nemen op de Scholen en de Leeraren in dezelve, opdat uit bijzondere gevoelens en kwade meeningen, die de jeugd zouden mogen ingeplant worden, niet wederom eenig verderf voor de Kerk en de Republiek veroorzaakt worde.

Ten laatsten, gelijk de Synodus de Doorluchtige en Hoogmogende Heeren Staten Generaal van de Vereenigde Nederlanden eerbiediglijk dankt voor dat hunne Hoogmogenden de bedroefde en vervallen zaken der Kerke in zoo noodigen en bekwamen tijd door het middel dezer Synode goedertierenlijk zijn te hulp gekomen, de vrome en getrouwe dienstknechten Gods in hunne bescherming hebben genomen, het pand van alle zegening en der goddelijke tegenwoordigheid, namelijk de waarheid van Godes Woord, in de plaatsen huns gebieds heiliglijk en religieuselijk hebben gehandhaafd, en noch arbeid noch kosten gespaard om zulk een groot werk te bevorderen en te volbrengen: voor welke uitnemende weldaden zij hen uit ganscher harte overvloedige vergelding, geestelijke en tijdelijke, zoo in het gemeen als in het bijzonder, van den Heere toewenscht: alzoo bidt zij dezelve zeer goedgunstige Heeren ernstiglijk en ootmoediglijk dat hunne Hoog-Mog. deze heilzame leer, die van de Synodus zeer getrouwelijk naar het Woord Gods en de overeenstemming der Gereformeerde Kerken uitgedrukt is, alleen en zuiver in hunne landen openbaarlijk gelieven te doen leeren, alle oprijzende ketterijen en dolingen weeren; de ongeruste en oproerige geesten bedwingen; zich ook voortaan als ware en goedertieren Voedster-Heeren en beschermers der Kerk voortvaren te vertoonen; de sententie over de voornoemde personen, volgens het recht der Kerke, door dezer Landen Wetten bevestigd, van waarde houden, en de Synodale besluiten door hunne Autoriteit vast en geduriglijk doen onderhouden.

Was onderteekend,

In den naam en door bevel der *Synode*,
Sebastianus Damman, *Scriba Synodi.*
Festus Hommius, *Synodi Actuarius.*

En nog lager,
Tot getuigenis, dat dit alzoo gepasseerd is,

DANIEL HEINSIUS.

APPROBATIE

VAN DE HOOGMOGENDE HEEREN, MIJN HEEREN
DE STATEN GENERAAL.

De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, Allen dengenen die dezen zullen zien, of lezen, Saluut. *Doen te weten*, Alzoo wij tot wegneming van de droevige en schadelijke geschillen en misverstanden, sedert eenige jaren herwaarts tot groote ondienst van het Land en onrust van de Kerk gerezen over de vijf bekende Hoofdstukken der Christelijke Leer en het aankleven van dien, volgende de orde in Godes Kerk en zelfs in de Nederlanden vóór dezen gebruikelijk, goedgevonden hebben binnen de Stad Dordrecht te convoceeren een Nationaal Synode van alle de Kerken dezer landen: en om de voorschr. Synode tot der Landen meesten dienst te doen celebreeren, tot dezelve met groote moeite en onkosten verzocht en verkregen vele voortreffelijke, hoog-geleerde en vermaarde uitheemsche Theologanten van de Gereformeerde Kerken, als uit de onderteekening der Decreten achter ieder Hoofdstuk van de voorschr. Synode is te zien: hebbende daarenboven tot goede directie onze Gedeputeerden uit de respectieve Provinciën gecommitteerd om de gemelde vergadering van den beginne tot den einde toe te assisteeren, opdat alles aldaar in Godes vreeze en met goede orde alleen naar den regel van Godes heilig Woord, volgende onze goede meening, mocht worden verhandeld. En de voorschr. Synode nu door Gods genadigen zegen met zoo groote eenstemmigheid van allen en een iegelijken, zoo wel uitlandsche als inlandsche, van de voorschr. vijf Leerpunten en de Leeraars van dien heeft geoordeeld, en met ons voorweten en consent op den 6. Mei laatstleden gepromulgeerd de Decreten en Sententie hiervoren staande. Zoo IS HET, dat wij om de vruchten van dit groot en heilig werk, diergelijken nooit vóór dezen van den aanvang der Reformatie is gezien, de Kerken dezer landen te doen genieten, en niets meer ter harten nemende dan de eere van Gods heiligen naam, de behoudenis en voortplanting van de ware Gereformeerde Christelijke Religie (wezende het fondament

van den welstand en den band van den eenigheid der Vereenigde Nederlanden), mitsgaders de eenigheid, rust en vrede der Kerken, alsmede de behoudenis van de eenigheid der Kerken dezer Landen met alle de uitlandsche Gereformeerde Kerken, van dewelke wij ons niet hebben kunnen noch mogen afzonderen: het voorschr. oordeel en Sententie der Synode gezien, rijpelijk verstaan, geëxamineerd en overwogen hebbende, dezelve in alles volkomen hebben geapprobeerd, geconfirmeerd en geratificeerd, Approbeeren, Confirmeeren en Ratificeeren dezelve mits dezen, willende en statueerende, dat geene andere Leer aangaande de voorschr. Leerpunten in de Kerken dezer Landen zal worden geleerd of gedreven, als dewelke het voornoemde oordeel conform is. Ordonneerende en bevelende dien volgende alle Kerkelijke Vergaderingen, Kerkedienaren, Professoren en Doctoren in de Heilige Theologie, Regenten van Collegiën, en voorts allen en een iegelijken, dien dit eenigszins concerneeren of aangaan mag, zich in het exerceeren van hunne diensten en bedieningen getrouwelijk en oprechtelijk in alles hiernaar te reguleeren en te gedragen. En ten einde onze goede intentie in dezen volkomen alomme mag worden nagekomen, ontbieden en bevelen wij de Staten, Stadhouders, Gecommitteerde Raden en Gedeputeerde Staten van de Provinciën, respective van Gelderland en Graafschap Zutphen, Holland en Westvriesland, Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overijssel, Stad Groningen en Ommelanden, en alle Officieren, Rechteren en Justicieren, het oordeel der Synode voornoemd met het achtervolg van dien te mainteneeren en doen mainteneeren, zonder dienaangaande eenige verandering te doen of te gedoogen bij iemand gedaan te worden in eenige manieren, want wij zulks tot vordering van Godes eere, welstand van den Staat dezer landen, mitsgaders rust en vrede der Kerke verstaan te behooren. Gegeven onder onzen Cachette, Paraphure en Signature van onzen Griffier, in 's Gravenhage den tweeden Juli An. 1619. Was geparapheerd.

A. Ploos. vt.

Onder stond

Ter ordonnantie van de Hoog-gemelde Heeren Staten Generaal

Geteekend *C. Aerssen.*

En was op 't spatium opgedrukt 't voorschr. Cachet in Rooden Wassche.

